

Кирг. 82
К97

БАЛДАР ҮЧҮН

КЫРГЫЗ ФОЛЬКЛОРУ КЫРГЫЗСКИЙ ФОЛЬКЛОР

ДЛЯ ДЕТЕЙ

2

УДК 82/821–93
ББК 82.3 Ки–6
К 97

К 97 **Кыргыз фольклору балдар үчүн; Кыргызский фольклор для детей:** Жомоктор, табышмактар, калптар, жаңылмачтар, макал-ылакаптар, кыргыздын элдик ырлары, улуттук оюндар./Түз.: Ж. Жапиев. Котор.: С. Күрүчбеков, Ж. Жапиев; сүрөт.: А. Тугулбаева, К. Турумбеков – Б.: Кутаалам, 2016. – 112 б., сүрөт, кырг., орус тил.

ISBN 978-9967-27-976-6

Бул китеп балдарга арналган «Кыргыз фольклору» сериясынын 2-китеби. Мында кыргыз элинин жөө жомоктору, табышмактары, калптары, жаңылмачтары, макал-ылакаптары, элдик ырлары жана улуттук оюндары орун алды. Китеп кыргыз жана орус тилдеринде чыгарылды.

Перед Вами вторая книга из серии «Кыргызский фольклор» для детей. В эту книгу включены сказки, загадки, небылицы, скороговорки, пословицы и поговорки, народные песни и национальные игры кыргызского народа. Книга представлена на двух языках: кыргызском и русском.

Н 4803310400–16

ISBN 978-9967-27-976-6

УДК 82/821–93
ББК 82.3 Ки–6

© «Кутаалам», 2016

ЖОМОКТОР — СКАЗКИ

БАЙЛЫК, БАКЫТ ЖАНА АКЫЛ

Илгерки бир заманда Байлык, Бакыт жана Акыл үчөө достошуптур. Бир жолу алар кимибиз күчтүүбүз деп талашып кетишет.

– Баарынан мен күчтүүмүн. Адамдарга Бакыт менен Акылды мен беремин,– дейт Байлык.

– Акылы болбосо, Бакыт да, Байлык да болбойт,– дейт анда Акыл.

– Бакыт болбосо, Байлык менен Акыл кайдан келмек эле – деп Бакыт талашат.

Үчөө талашып баратып, жолдон эгин сугарып жүргөн дыйканга жолугат. Байлык дыйкандын колунан кармап, сакалынан сылап:

– Эгин аңызыңа алтын менен күмүш толсун,– дейт.

Заматтын ичинде дыйкандын эгин талаасына алтын менен күмүш толуп чыгат.

Акыл өзүнүн күчүн көрсөткүсү келип, дыйканды акылынан ажыратып салат. Дыйкан болсо байга барып:

– Менин жериме буудайдын ордуна сары, ак таштар өсүп чыкты,– дейт.

Бай дароо дыйкандын жерине келип, алтын менен күмүштү көрүп:

– Мен сага мындан эки эсе көп жер берейин, таш өскөн бул жериңди мага бергин,– дейт.

БОГАТСТВО, СЧАСТЬЕ И УМ

Когда-то в давние времена подружились Богатство, Счастье и Ум. Однажды они заспорили: кто сильнее?

Богатство твердило:

– Я сильнее всех, Богатство дает человеку Ум и Счастье.

Ум настаивал:

– Без Ума не может быть ни Богатства, ни Счастья.

Стояло на своем и Счастье. Если нет Счастья, то ни Ум, ни Богатство не помогут.

Так они спорили, пока не встретили дехканина, работавшего на своем клочке земли. Богатство взяло дехканина за руки, погладило ему бороду и сказало:

– Пусть на твоём поле взойдет золото и ее ребро!

И сразу появились слитки золота и серебра.

Ум решил показать свою силу и лишил дехканина ума. Дехканин пошел к баю и сказал ему;

– На моем поле вместо хлеба выросли желтые и белые камни.

Пришел бай на поле дехканина, увидел, что все оно покрыто золотом и серебром, и сказал:

– Я дам тебе вдвое больше земли, а ты отдай мне свое каменистое поле.

Дыйкан сүйүнүп, жерин берет.
Бакыт боорооруп, дыйканга жардам бермек болот.

Дыйканга кербенчилерди жолуктурат. Алардын бири:

– Ушул кишини кошуп алалы. Кедей болгон менен бактылуу экен. Бизге аксакал болсун,– дейт.

Дыйканга кымбат кийим кийгизип, боз жоргого мингизип, өздөрүнө кошуп алат. Алар далай жол басып, бир айылга жетип токтошот.

Күн бата кербен башы байдын боз үйүнө кирип:

– Урматтуу бай, сиздин сулуу кызыңыз бар экен. Аны биздин аксакалга бербейсизби,– дейт.

– Менин кызым силердин аксакалыңарга жагып калса, өзүмдү бактылуумун деп эсептейм, – деди бай.

Кербен башы дыйканды байдыкына ээрчитип келди.

Бай анын урматына ак өргөө көтөрүп, той берди. Туш-туштан жигиттер менен кыздар күйөө баланы көргөнү келишти.

Күйөө баланын кийимдери мыкты болгону менен дудуктан бетер бир ооз сөз айткан жок, себеби акылдан ажырап калган болучу.

Таң атып, күн чыкты, күйөө бала дагы эле сүйлөгөн жок. Байдын ачуусу келип:

– Менин кызыма бул тең эмес!– деп кыйкырып, тойду таратып, дыйканды өлтүрмөк болду.

Ушул кезде Байлык, Бакыт жана Акыл келип калышты. Бай дыйканды өлтүрмөк болгонун угушуп, Байлык менен Бакыт экөө Акылга жалынып:

Дехканин обрадовался, отдал свою землю.

Пожалело Счастье дехканина и решило ему помочь.

Встретил он караванщиков. Один из них говорит:

– Давайте возьмем его с собой. Он хоть и бедный, но счастливый человек. Пусть будет нашим аксакалом.

Одели они дехканина в дорожную шубу, посадили на белого иноходца и повезли с собой.

Долго ехали они, наконец добрались до аила и остановились на отдых.

Когда солнце закатилось, караван-баши вошел в юрту бая и сказал:

– Дорогой бай, у вас есть красивая дочь. Не отдадите ли ее за нашего аксакала?

– Если вашему аксакалу понравилась моя дочь, я счастлив, – ответил бай.

Караван-баши привел дехканина к баю.

Бай поставил для него белую юрту и устроил большой той. Пришли молодичи и девушки, окружили юрту жениха, и каждой захотелось посмотреть на него.

А жених хоть и был хорошо одет, но все время молчал, как немой, потому, что был лишен ума.

Наступило утро, а будущий зять все еще не промолвил ни слова. Бай рассердился:

– Моя дочь достойна лучшего жениха! Собрал он свою родню и решил убить обидчика.

В это время явились Богатство, Счастье и Ум. Они узнали, что бай собирается убить дехканина, и Богатство и Счастье начали просить Ум:

– Дыйканды сактап калчы, биз сага жеңилдик, – дешти.

Акыл макул болуп, дыйканга мурдагысынан да көп акыл берди. Дыйкан эсине келип, өзүнө каршы кутум болуп жатканын сезип:

– Байым, бир ооз сөз айтууга уруксат эткейсиз, – деди.

– Айтсын! – дешти жардашкан эл.

– Мен жаш кезимде биздин айылга душмандар кол салган, – деди дыйкан сөзүн баштап. – Эч кимди аяган эмес. Ошондо бир кыз эркекче кийинип, чачын төбөсүнө түйүп, башына калпак кийип, колуна курал алып, мыкты ат минип, душмандарды жеңип келген. Кечээтен бери кызыңыздын жанында олтуруп, ошол кыздай баатыр боло алар бекен деп ойлондум.

– Кызым жакпай калып, мени шылдындап аткан экен деп ойлогом, – деп бай сүйүнүп кетти. – Кызымды ала бер!

Ошентип дыйкан сулуу кызга үйлөнүп, иши оңолуп, соодагерлердин арасында кадыр-баркы өсө бериптир.

Анан ал дайым: «Акыл болбосо Байлык да, Бакыт да жок», – деп айтып жүргөн экен.

АБАСКЕРДИН КЫЗЫ

Илгери бир хан жашаптыр. Анын баласы жок экен. Бир жолу аңчылыктан келатып, жезкемпирге жолугуп калат.

– Ханым, эмне ойлонуп келатасың? – деп сурайт жезкемпир хандан.

– Бир топ жашка келдим, алигиче балам жок, – дейт хан. – Жардам берсең сенден алтын менен күмүштү аябайт элем.

– Спаси его. Мы признаем себя побежденными.

Согласился Ум и сделал дехканин на гораздо умнее, чем он был раньше. Опомнился дехканин, осмотрелся, заметил, что замышляют против него, и заговорил:

– Мой бай, разреши мне сказать.

– Пусть говорит! – закричал народ.

– Когда я еще был молод, – начал дехканин, – на наш аил напали враги. Они разорили нас. Тогда одна девушка подобрала свои косы, надела калпак, взяла оружие, села на лучшего коня, выехала навстречу врагу и в бою его победила. Со вчерашнего дня я сидел возле вашей дочери и все раздумывал: будет ли она такая же храбрая, как та девушка?

– А я думал, что ты не любишь мою дочь и хочешь посмеяться надо мной, – обрадовался бай. – Теперь я согласен отдать ее тебе в жены.

Так дехканин женился на красавице, стал виднейшим среди купцов и умно вел торговлю.

При этом он любил приговаривать: «Без Ума не бывает ни Богатства, ни Счастья».

ДОЧЬ АБАСКЕРА

В древние времена жил хан, у которого не было детей. Однажды, возвращаясь с охоты, он повстречался с ведьмой.

– О чем задумался, хан? – спросила его ведьма.

– Сколько живу на свете, – отвечал хан, – а нет у меня детей. Помоги мне, и я награжу тебя золотом и серебром.

– Макул, жардам берейин, эркек бала-луу болосун. Бирок чонойгондо аны өзүңдүн мергениң Абаскердин кызына гана үйлөнтөсүң, эгерде сен бул шартты аткарбасаң анда балаң майып болуп калат,– дейт.

Хан аргасыздан макул болот.

Арадан убакыт өтүп, айы-күнү жеткенде хандын аялы эркек, Абаскердин аялы кыз төрөйт.

Балдар чоңоюп, бой тартканда хан жезкемпирге берген баягы убадасы боюнча уулуна Абаскердин кызын алып берет. Хандын уулу Мээнетбектин акылы анча деле эмес эле, ал эми Абаскердин кызы акылдуу, токтоо болучу.

Бир курдай хандын уулу көлдүн жээгинде аңчылыкта жүрүп, кушун өрдөккө салса, анысы өрдөктү алмак тургай тескер жакка учуп барып, бир жалгыз боз үйдүн үстүнө конот.

Хандын уулу кушунун артынан кууп барып, боз үйгө жеткенде:

– Сөйлөш, үйдө ким бар?– дейт.

– Мен бармын, – деген үн чыгат.

– Кушумду алып бер!

– Сен андай эле ар кимге буйрук бергендей даражаң болсо, анда өзүңдүн кулундун кызын эмнеге алдың? – деди алиги үн. – Хандын уулу хандын кызына үйлөнөт. Тээтиги мандай жактагы тоону көрдүңбү, ошол тоонун ары жагында Үзөр деген шаарда хандын Жанат деген сулуу кызы бар, сен андай кыйын болсоң ошону албайсыңбы!

Муну уккандан кийин хандын уулу токтолбой үйүнө жөнөдү. Ошол күндөн баштап үйүнөн өз келинчегин кодулаган өнөр тапты.

– Сени менен жашабайм, мен хандын баласы болгондон кийин хандын

– Хорошо, – сказала ведьма, – будет у тебя сын. Только ты должен обещать, что женишь его на дочери своего ловчего Абаскера. Но если ты не выполнишь условия, несчастье обрушится на твоего сына.

Хан был вынужден согласиться.

Прошло положенное время, и жена хана родила сына, а жена Абаскера – дочь.

Когда дети выросли, хан, помня уговор с ведьмой, женил своего сына на дочери Абаскера. Сын хана Менетбек не отличался умом, а дочь Абаскера Акылджан выросла умной, доброй и спокойной девушкой.

Однажды ханский сын охотился у озера, но его беркут не погнался за уткой, а полетел в степь и опустился на одинокую юрту.

Ханский сын помчался за птицей. Добравшись до юрты, он крикнул:

– Эй, кто здесь живет?

– Я живу, – отозвался чей-то голос.

– Достань мою птицу!

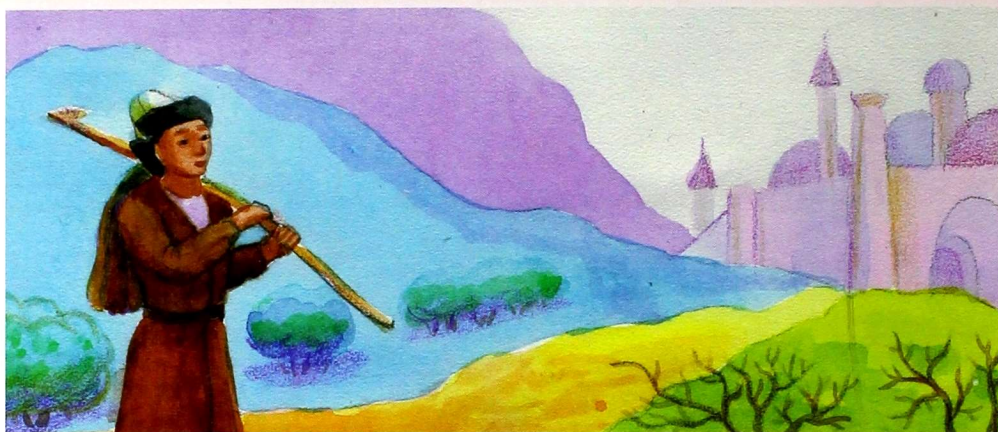
– Если ты такой важный, что можешь приказывать, то нечего было жениться на дочери своего слуги, – ответил тот же голос. – Сыну хана подобает жениться на ханской дочери. Вон за тем горным хребтом, который ты видишь перед собой, в городе Узюр, живет ханская дочь по имени Джаннат. Попробуй-ка женись на ней.

Выслушал ханский сын все это и отправился домой. С этого дня он невзлюбил свою молодую жену.

– Я с тобой жить не буду! – сказал он ей однажды. – Я должен был жениться на дочери хана. Так и сделаю.

кызына үйлөнүшүм керек. Акылыма эми келдим,– деди бир күнү.

Ошентип, Мээнетбек хандын Жанат деген кызын издеп сапарга аттанат.

Жолдон далай кордук көрдү, нечен адырдан өтүп, ак кар, көк муз ашууларды ашып, ойго түшүп, нечен өрөөндөрдү басып өттү. Жээрге тамагы жок, минген атын союп, өзү жөө калды. Ыргайдай болуп арыктап, чарчап, акыры бир чоочун шаарга туш келди. Шаардын четинен бир абышкага жолугуп калат.

– Ээриниң кесилип, үстүндү чаң басып, арып-ачып алыстан келаткан түрүң бар, уулум. Биздин шаарга кай жактан келатасың? – деп сурайт абышка.

– Алыстан келатам, аксакал. Өзүм хандын уулу болом, бул жактагы хандын Жанат деген кызына үйлөнгөнү издеп жүрөм,– дейт жигит.

– Уулум, ага жетиш кыйын. Тилимди алып, бул оюңан кайт, болбосо, тирүү калам деп ойлобо. Жанат деген кыз мени бир түндө ким үч жолу сүйлөтсө, ошого тийем деп шарт койгон. Бирок

И Менетбек отправился на поиски ханской дочери Джаннат.

Дорога была трудной. Ему пришлось взбираться на высокий горный хребет, спускаться в ущелье, пересекать долины. Чтобы не умереть с голоду, он зарезал коня и пошел пешком. После долгого путешествия ханский сын, наконец, добрался до незнакомого города. На окраине он повстречался со стариком.

– Губы у тебя запеклись, одежда запылилась, очевидно, ты идешь издалека, сын мой? Откуда ты пришел в этот город? – спросил старик.

– Я иду издалека. Я ханский сын и ищу ханскую дочь по имени Джаннат, на которой хочу жениться.

– О, это тебе не удастся, сын мой. Послушайся моего совета, откажись от своего намерения, иначе ты погибнешь. Джаннат согласна стать женой только того, кто сумеет в течение одной ночи трижды вызвать ее на разговор. Но это до сих пор никому не уда-

ал ушул кезге чейин эч кимдин колунан келбеди. Далайлар келип, аракеттеринен эчтеме чыкпай, өлүп тынышты. Тээтиги маңдайдагы көк тиреген мунараны көрдүңбү, ошолордун баштарынан салынган. Ушунчанда кайра кайт, уулум, – деп абышка жигитке акылын айтты.

– Жок, аксакал, артка кайтпайм. Мен атайын арып-ачып жеттим. Жанатты алмайын кетпейм, – деп жигит көгөрүп койдү. Эргеси Жанаттын үйүнө келди.

– Сен кимсиң? – деп кыйкырды кыз үй ичинен.

– Саламатсызбы, сулуу кыз! Мен хандын уулу болом.

валось. Многие пытались сделать это и поплатились за свою попытку жизнью. Из их черепов сложили башню, которую ты видишь. Откажись, сын мой, от своего намерения.

– Нет, старик, не откажусь. Я пришел сюда, чтобы жениться на Джаннат, и добьюсь этого, – ответил ханский сын. На следующий день он явился к дому Джаннат.

– Кто пришел к моей двери? – спросила девушка.

– Здравствуй, красавица! Это я, ханский сын.

– Здравствуй, дорогой гость! – от-

– Саламат, азис конок!- деп кыз жооп берип, андан бөлөк башка сөз айткан жок. Экөө таң аткыча бир бөлмөдө олтурушту. Жигит аны сүйлөтүүгө бир топ аракет жасап, ар кайсыны сурады, аны айтгы-муну айтты, бирок кыздан такыр үн чыкпай койдү. Акырында хандын уулу чыдай албай:

– Сен эмне, дудуксунбу? Жин тийип, келесоо болгон немесиңби? – деп кыйкырды.

Кыз дагы эле үндөбөдү.

– Жок дегенде бир сөз айтып койчу, үнүңдү угайын, – деди жигит.

Кыз унчукпады. Таң атканда ал ордунан туруп, кароолду чакырып:

– Мунун башын алып, денесин аңга ыргытып жиберип, башын мунарага кошкула, – деди.

Эки жасоол жүгүрүп келип, жигитти баталгыны көздөй сүйрөп жөнөштү.

Ушул кезде хандын кызынын эрте мененки иче турган чайына күндө сүт жеткирип жүргөн кемпир келатып, тигилердин алдынан чыкты.

– Каякка алпаратасыңар бул жигитти? – деп кемпир жасоолдордон сурады.

– Башын алганы, – деп жооп беришти жасоолдор.

– Токтой тургула. Мага койчу керек эле. Жанатган сурап көрөйүн, макул болсо алып кетейин, – деди кемпир.

Кемпир кызга келип, бул жигитти мага бер, койчу кылып алайын деп сурады. Кыз макул болду.

Хандын уулу тирүү калганына сүйүнүп, кемпирдин коюн кайтарганына ыраазы.

Ал эми Акылжан болсо, Мээнетбектен кандай кабар болот деп көпкө күтөт. Андан кабар болбогондон кийин акыры

ветила она на приветствие. Но больше не произнесла и слова. Вдвоем они просидели в комнате до утра. Юноша пытался и так и этак заставить ее разговориться, но девушка сидела молча, не произнося ни слова. Наконец, ханский сын рассердился и возмущенно крикнул:

– Или ты немая? Или с придурью? Или совсем сумасшедшая?

Девушка не ответила и на это.

– Вымолви хоть словечко, – стал умолять юноша.

Но Джаннат уперно молчала. Наступил рассвет. Тогда она встала, позвала слуг и приказала:

– Отрубите ему голову. Тело бросьте в яму, а голову положите на башню из черепов.

Подбежали два палача, схватили юношу за руки и повели к месту казни.

В это время проходила мимо старуха, которая каждый день приносила ханше молоко к утреннему чаю.

– Куда вы его ведете? – спросила она палачей.

– На казнь, – ответили они.

– Подождите немного. Мне нужен человек пасти овец. Я попрошу Джаннат, может быть, она разрешит мне взять его в пастухи.

Пришла старуха к ней и стала просить ее позволения взять юношу в пастухи. Девушка уступила просьбе старухи и подарила ей юношу.

Ханский сын до того обрадовался неожиданному спасению, что стал пасти овец.

Долго ждала Акылджан какой-нибудь вести от Менетбека. Потом попро-

чыдай албай, күйөөсүн издегени атасынан уруксат сурап, чачын тебетейдин алдына түйүп, эркекче кийинип, атка минип, сапарга чыгат.

Күнү-түнү жол жүрүп, акыры Үзөр шаарына жетет.

Хандын күзөтчүлөрү анын атын алып, өзүн эс алдырып, курсагын тойгузуп, сый көргөзүп, кечинде Жанат сулууга алып келишет.

Акылжан кыз менен сылык учурашып, анан хандын кызынын маңдайынан орун алып, жолду ката камдап келген сөзүн баштады:

– Жанат сулуу, менин өзүңө бир сууроом бар эле, ошону калыстык менен чечип берсеңиз деп келдим. Бир жолу жыгач уста, зергер, кийим тигүүчү, молдо болуп төртөө сапар чегип калышат. Көпкө жол жүрүп, токойго жеткенде ошерге түнөгөнү токтошот. Анан минген аттарын түнү бою кезектешип күзөтмөк болушат. Күзөткө биринчи болуп, уста турат. Убакыт тез өтсүн деп сомдоп, жыгачтан сулуу кыздын кебин жасап коёт. Андан кийинки кезек кийим тигүүчүнүкү экен. «Устадан менин эмнем кем, өнөрүмдү көрсөтөйүн»,– деп ал жарашыктуу кийим тигип, кыздын жыгач кебине кийгизип коёт. Үчүнчү болуп күзөткө зергер келет. Тиги эки жолдошунун жасаганын көрөт да «мен булардан кем бекенмин» деп алтындан билерик, шакек, сойкө, шуру, мончок, жасап, кыздын кебине келиштирип тагып коёт. Атүгүл кийимдери не кооз топчуларды жасайт. Акыры болуп күзөткө молдо турат. Тиги үчөөнүн өнөрүн көрүп, ал дагы жолдошторунан кем калбай, өнөрүн көрсөткөнү дуба окуп, жыгач кызга жан салат. Ал жанда жок керилген сулуу кыз болуп чыга келет. Таң атканда төртөө

силась у отца отправиться на поиски. Запрятала она косы под тебетей*, переоделась в мужскую одежду, оседлала коня и пустилась в путь.

Ехала она много дней и наконец прибыла в город Узюр.

Ханская стража взяла у нее коня, ее хорошо накормили, дали отдохнуть, а вечером ввели к красавице Джаннат.

Акылджан почтительно поприветствовала ханскую дочь, села напротив нее и заговорила:

– Красавица Джаннат, выслушайте меня и дайте справедливый ответ. Отправились в путь столяр, золотых дел мастер, портной и грамотей. Долго ехали они и остановились ночевать в лесу. Они решили по очереди сторожить своих коней. Первым встал на стражу столяр. Чтобы скоротать время, взял он чурбак и вырезал красивую девушку. После него караулил портной. Он увидел девушку и подумал: «Столяр похваляется своим умением. Покажу-ка и я, на что способен». Портной сшил для нее нарядную одежду. Пришло время сторожить золотых дел мастеру. Он увидел, что сделали его товарищи, и, считая себя мастером не хуже их, сделал золотые украшения: браслет, кольцо, ожерелье, серьги – и надел на девушку. Не забыл он даже сделать пуговицы к ее одежде. Настала очередь грамотея. Увидел он неживую красавицу и решил показать свое искусство: с помощью заклинания он оживил девушку. Наутро все четверо поспорили. Каждый доказывал, что

* Тебетей – большая мужская шапка.

сулуу кызды талашып, ар кими меники деп чырлашат. Талашкандан тажашып, акыры аксакалдарга кайрылышат. Акылман карыялар бир ооздон: «Мээнет устаныкы, андыктан кыз анын кебин жасаган устага таандык», – дешет. Жаннат, сиздин оюнуз кандай? – деп сурайт.

Бул окуяны укканда Жанат:

– Жок, кызды жан салган молдо алыш керек!- деп токтоно албай кыйкырып жиберди.

Жанаттын сүйлөгөнүн кабарлап, хандын конгуроосу узакка кагылды. Конгуроонун үнү бүт шаарга тарап, жаңырып турду. Кыздын сүйлөгөнү элге дайын болду.

Бул кезде Акылжан кызга экинчи окуяны айтып кирди:

– Илгери бир кишинин үч баласы болуптур, – деп башгады сөзүн. – Ошол үч бир тууган үчөө тең бир сулуу кызды жактырып калышат. Бирок кызга үчөөнүн кимиси татыктуу экенин эч ким билбейт. Атасы үч уулуна бир миңден алтын теңге берип: «Базарга барып, каалаганыңарды сатып алгыла, кимиңердики мыкты жана керектүү болсо, кыз ошонук болот», – дейт. Үчөө чоң шаардын базарына келишет да, бир туугандардын улуусу мен деген талыбас тулпар кырк күндө жетчү жерге бир күндө жеткире турган учуучу килем сатып алат. Ортончусу жер жүзүндө эмне болуп жаткандын бардыгын көрсөтө турган күзгү сатып алат. Эң кичүүсү жегенде ар кандай илдетке дарылыгы бар, адамды өлүмдөн сактап калчу алма сатып алат. Жолдо келатып, ким эмне сатып алганын айтышат. «Кана, иним, айылда эмне болуп жатканын күзгүндөн карап көрөлү, бери келчи», – дейт эң улуусу. Күзгүдөн карашса, үчөө ашык болгон алиги сулуу кыз өлө турган болуп кыйналып

красавица его. Наконец они устали спорить и обратились к аксакалам*. Мудрые аксакалы в один голос сказали: «Она должна достаться столяру, который ее вырезал». А что скажете на это вы, Джаннат?

Джаннат не выдержала и воскликнула:

– Нет, она должна достаться грамотею, который дал ей жизнь!

И тотчас раздался долгий удар колокола. Гул его разнесся по всему городу.

Это означало, что Джаннат заговорила.

А Акылджан уже рассказывала вторую историю:

– В давние времена жил человек, у которого было три сына.

Все трое полюбили одну красавицу. Трудно было сказать, кто из них более достоин ее любви. Поразмыслив, отец дал каждому по тысяче золотых и сказал: «Пусть каждый купит какую-нибудь вещь. Чья окажется самой красивой и полезной, тому достанется девушка». Приехали три брата в большой город. Старший брат купил ковер, на котором можно было пролететь за один день столько, сколько пробежал тулпар за сорок дней; второй купил зеркало, которое показывало все, что происходит на земле. А младший купил яблоко: оно могло уберечь от болезни и спасти от смерти. По дороге домой они рассказывали друг другу о своих покупках. «Ну-ка, брат, посмотрим в твоё зеркало, что в нашем

* Аксакал – (буквально: «белая борода») почтительное обращение к старшему

жатыптыр. Үчөө учуучу килемге олтуруп, жетип келишет. Кыз үзүлүп бараткан болот. Кичүү иниси алмадан жедиргенде кыз көзүн ачып: «Ой, катуу уктап кеткен турбаймбы», – деп ордуна тура калат. Анан үчөө кызды өлүмдөн мен сактап калдым деп талашып, акырында акылман аксакалдарга барышса алар бир ооздон: «Кыз ортончу уулга тийиштүү, күзгүдөн көрбөгөндө ал өлүп калмак», – дешти.

Муну укканда Жанат чыдай албай:

– Жок, күзгү менен килем зыянга учурабай бүтүн бойдон калды, алмадан жебесе, кыз тирүү калмак эмес, кыз эң кичүү уулуноку, өлүмдөн сактап калган ошол! – деп дагы кыйкырып жиберди.

Жанат экинчи жолу сүйлөдү деп, хандын конгуроосу катуу кагылды.

Шаардын эли эч кимге үн чыгарбай койгон Жанатты эки жолу сүйлөтүп жиберген кандай жигит болду экен деп күбүр-шыбыр боло баштады.

Акылжан болсо дагы бир окуяны айта баштады:

– Жолоочулап баратышып, балбан, ууру жана жөө күлүк үчөө таанышып калышат. Анан бир айылда жапжаш сулуу кызды бир абышкага зордоп күйөөгө берип жатканын угушуп, жардам бермей болушат. «Мен боз үйгө кирип, кызды уурдап чыгам», – дейт ууру. Ал кызча кийинип, боз үйгө кирип, эч кимге шек алдырбай кызды уурдап чыгат. Жөө күлүк болсо кызды көтөрүп алып, куюн болуп учуп кетет. Артынан куугун түшөт. Балбан жигит келгендердин баарын агтарынан оодара жыга уруп, куугун токтойт. Анан үч жолоочу үйлөрүнө кайтып келатып, талашып кетишет. Үчөө тең кызды мен алам деп чыгат. Өздөрүнчө чече алышпай, акыры акылмандарга

аиле», – сказал старший. Посмотрели они в зеркало и увидели: любимая ими красавица умирает. Сели братья на ковер и полетели. Девушка умирала. Самый младший дал ей откусить от своего яблока. Съела она кусочек, открыла глаза и сказала: «Ох, как крепко я спала!» Три брата заспорили: кто спас девушку? Аксакалы в один голос решили: «На девушке должен жениться хозяин зеркала. Благодаря ему вы узнали, что она умирает».

Тут снова заговорила молчаливая Джаннат:

– Девушка должна достаться тому, кто помог ей выздороветь, чей подарок она приняла, потому что часть яблока уже съедена, а ковер и зеркало остались целыми.

Раздался второй удар колокола, оповещая, что Джаннат заговорила во второй раз.

В городе только и говорили о неизвестном юноше, сумевшем дважды добиться ответа у недоступной Джаннат.

А Акылджан приступила к новому рассказу:

– Вор, силач и бегун, встретившись в пути, узнали, что в одном аиле насильно выдают замуж за старика молоденькую девушку. Горе девушки их разжалобило. Но как ее спасти? «Я войду в юрту и украду ее», – сказал вор. Он украл девичью одежду, переоделся, пробрался в юрту невесты и тайком вывел ее. Бегун схватил девушку на руки и помчался с ней, как вихрь. За ним бросились в погоню, но силач останавливал преследователей и сбра-

келише, аксакалдар бир ооздон: «Кыз боз үйдөн алып чыккан ууруга тийиштүү», – дешет. Сиз кимге ыйгарасыз? – деп сурайт Жанатган.

Хандын кызы:

– Кыз жөө күлүккө тиешелүү. Ал колуна көтөрүп, жүгүрүп, канча күчү кетти! – деди Жанат шашыла үнүн катуу чыгарып.

Үчүнчү жолу конгуроо кагылып, келген жигит Жанат сулууну үчүнчү жолу сүйлөттү деген кабар тарады.

Эми шарт боюнча Жанат ушул жигитке турмушка чыгышы керек.

Акылжан эч шек бербей Жанатка айтты:

– Мен сага үйлөнөрдөн мурда сенин жериңди кыдырып, элиң менен таанышып, шаарыңарды аралап көрөйүн, – деди.

Жанат макул болду.

Акылжан агына минип, күйөөсүн издеп жөнөдү.

Далай жол басып, тоо-талааны аралап, акыры кой кайтарып жүргөн Мээнетбекти көрөт. Ал хандын баласына таптакыр окшобой калыптыр: чачы саксайып өсүп, эскирген кийминин тамтыгы кетип, өзү илмийип арыктап, жүдөп бүтүптүр.

Акылжан аны капкайдан таанып, бирок өзүн айтпайт. Анан ал үстүндөгү эркектин кийимдерин берип, тытык кийимдерин чечтирет.

– Сен мага окшошуп калдың, Жанат эми сага турмушка чыгат, – деди Акылжан.

Анан Мээнетбекке таанылбай, Акылжан үйүнө кайтат.

Мээнетбек болсо Жанат сулууга үйлөнүп, эне-атасы кудасынын алдына ба-

сывал с коней. Три попутчика возвратились домой и начали между собой спорить. Каждый считал, что девушка должна достаться ему. Они спросили аксакалов, и аксакалы решили: «Девушка должна достаться вору, который ее вывел». Что скажете на это вы, Джаннат?

Джаннат торопливо ответила:

– Девушка должна достаться бегуну. Он нес ее на руках, отдал ей свою силу.

Раздался третий удар колокола. Он оповестил, что джигит заставил заговорить красавицу Джаннат в третий раз.

Теперь Джаннат должна была выйти замуж за этого джигита.

Акылджан еще не выдала себя и сказала красавице:

– Прежде чем жениться, я должен объехать твою землю, посмотреть на твой народ, побывать в твоих городах.

Джаннат согласилась.

Акылджан села на коня и поехала на поиски своего мужа.

Долго она искала его, наконец увидела Менетбека, который пас овец. Теперь он не был похож на ханского сына: волосы его сильно отросли, одет он был в рвань и очень исхудал.

Акылджан сразу узнала его, но не назвала себя. Она отдала ему свою мужскую одежду и забрала его лохмотья.

– Ты теперь совсем похож на меня. Джаннат выйдет за тебя замуж, – сказала Акылджан.

Акылджан вернулась к себе домой, так и не узнавшая Менетбеком.

рышат. Тойго ар жактан көп эл келиптир.
Аларга кошулуп, Акылжан да барат.

Аны көрүп Мээнетбек:

– Алдыгыны көзүмө көргөзбөгүлө!

Ары кууп салгыла!– деп кыйкырат.

Акылжан ханга келип:

– Ханым, Мээнетбекке эки ооз сөзүм бар эле, уруксат бергейсиз,– деп өтүнөт.

Хан макул болот, Акылжан:

– Сен Жанатты кантип үч жолу сүйлөттүң? Кой кайтарып жүргөн жеринден ким сага кийим берди эле? – деп сурайт Мээнетбектен.

Хандын уулу эч шек бербестен:

– Өзүм сүйлөткөм, мен эч качан кой кайтарган эмесмин, кийимди да эч ким берген эмес, – деди оозу-мурду кыйшайбай.

Акылжандын ачуусу келип:

– Акыл жокко даба жок турбайбы!

Анда мобу тытык кийимдер кимдики?– деп баягы кийимдерин куржундан алып, алдына таштайт. Анан кызды кантип сүйлөткөнүн, Мээнетбекти издеп жүрүп таап, ага өзү кийип барган эркектин кийимдерин бергенин айтат.

– Мен аны билген эмесмин. Андай болсо буга тийбейм. Кайра кетем үйүмө,– деди Жанат айнып.

Анан агты токутуп минип, чапкан бойдон кетип калды.

Мээнетбек ошондон кийин эсине келип, келинчеги Акылжандын акыл-эстүү экенине көзү жетип, кечирим сурады.

Хан болсо окуянын чоо-жайын билгенден кийин Акылжанга ыраазылыгын айтып, аны хандыгынын биринчи увазирлигине бекитти.

Ошондон бери эл ичинде: «Адамдын даңкы акылда» деген ылакап айтылып калыптыр.

Женился он на красавице Джаннат, и с подарками они поехали к его родителям. Собралось множество гостей на большой той.

Пришла и Акылджан.

Увидел ее Менетбек и закричал:

– Не допускайте её ко мне! Пусть идет прочь!

Акылджан подошла к хану:

– Хан, разрешите задать Менетбеку два вопроса.

Хан согласился, и Акылджан спросила:

– Как ты заставил заговорить красавицу Джаннат три раза? Кто дал тебе одежду, когда ты пас овец?

Сын хана не смутился:

– Я сам заставил ее заговорить, ни когда я овец не пас и не у кого не брал одежду.

Тогда Акылджан в гневе сказала:

– Дурному человеку добрая слава не идет. Вот эти лохмотья чьи?

Она вытащила из курджуна лохмотья Менетбека. Потом рассказала, как заставила заговорить Джаннат, как нашла Менетбека и передела его в свой наряд.

– Я этого не знала, – сказала Джаннат. – Я не буду его женой! Сейчас же уеду назад!

Тут она приказала оседлать лошадей и усакала.

Понял Менетбек, какая умная жена его Акылджан, и стал просить прощения у нее.

А хан поблагодарил умницу Акылджан и назначил ее первым визирем ханства.

С тех пор и говорят: «Ум возвышает человека».

КАНАТТАРЫ КАРА ҮЧ АК КУУ

Бир абышканын эки уулу болуптур. Ал өлөрүнө аз калганын туюп, балдарын чакырып алып:

– Уулдарым, менин өмүрүм аз калды, мен өлгөндөн кийин болгон байлыкты тең бөлүп алгыла,– дейт.

Көп өтпөй атасы өлөр замат улуу баласы бар байлыктарынын бардыгын ээлеп алат. Иниси таарынып:

– Болуптур, ушундай болгондон кийин мага эч нерсенин кереги жок. Сенсиз деле оокатым өтөт,– дейт да атасынын астанасын таштап, кетип калат.

Ал башы оогон тарапка кете берет. Кетип баратып, бул дүйнөдөгү теңсиздикти ойлойт. «Менини эркимде болсо, элимди бактыга бөлөйт элем. Бардыгы жетиштүү жашап, кедей-кембагалдарды эч ким таарынтпайт болучу».

Ушуларды ойлоп баратып, алдынан бир чоң үңкүргө туш болот. Үңкүрдө жыгач шаты бар экен. «Бул жакта эмне бар болду?» деп кызыгып, шаты менен кете берет. Кете берип, бир кезде чоң, оор эшикке туш келет. Аны ачса ары жагында кооз хансарай туруптур.

Ичине кирсе, көп бөлмөлөрү бар экен. Бардыгында кооз буюмдар коюлуп, килемдери шайыдан токулуп, шамчырактары жаркырайт.

Жигит кыдырып жүрүп, бир кезде эң акыркы бөлмөгө жетет. Ачып жиберсе, жаздыктын үстүндө кундуздай чачы капкара, бетинин кызылы кызыл, агы ак, тиштери берметтей аппак болгон кыз олтуруптур. Бирок көздөрүндө толтура каар бар экенин байкайт.

ТРИ ЛЕБЕДЯ С ЧЕРНЫМИ КРЫЛЬЯМИ

Было у старика два сына. Почувствовал отец, что жить ему недолго осталось, призвал к себе сыновей и говорит:

– Дети мои! Все, что у меня есть, после моей смерти разделите поровну.

Но не успел старик умереть как старший брат захватил все имущество отца.

Обиделся младший сын и сказал:

– Хорошо! Коли так, не надо мне ничего. Я и без тебя свое найду.

И покинул младший сын отцовскую юрту.

Пошел он, куда глаза глядят. Идет и думает о том, сколько несправедливости в мире. У одних всего много, у других ничего. «Если бы моя воля,– думал он, –сделал бы я свой народ счастливым. Помогал бы всем жить в довольстве и не позволял бы обижать бедняков».

Размышлял так юноша и вдруг видит – огромная яма перел ним. Ведет в эту яму деревянная лестница.

Остановился он и подумал: «Что там такое, в этой яме?»

И не мог сдержать любопытства: стал спускаться по ступенькам.

А было их так много, что даже свет дневной скоро померк.

Наконец привела его лестница к большой тяжелой двери.

Толкнул юноша дверь и очутился во дворце.

Много было в этом дворце комнат. Все богато убраны, во всех ковры шелковые, светильники ярко горят.

– Сен кимсиң? Бул жакка каяктан келдиң?– деп сурайт кыз. Үнү каардуу чыкты.

– Жердин үстүнөн, тоодон келдим, – дейт жигит,– кайра кантип кетеримди билбейм.

– Келгенден кийин өмүр бою ушерде каласың! – деп кыз кыйкырып, бөлмөдөн качып чыгат.

Ошо замат сарайдагы шамчырактардын бардыгы жалп өчүп калды. Жигит кызга жетпей, ийнинен арта салынган жоолугунун учунан кармап калат.

Кыз качкан бойдон эшикти ачып, сыртка чыгаар менен кара канаттуу кууга айланып, учуп кетет. Жоолугу жигиттин колунда кала берет.

Маңдайынан бая өзү түшүп келген шатыны көрөт. Кыздын жоолугун койнуна катып, шаты менен жер үстүнө чыгып, жолун улайт.

Кечинде көлдүн жээгиндеги бир чоң шаарга туш келет. Көл тоо менен курчалып, аябай кооз экен. Көлдүн суусу ушунчалык тунуктугунан түбүндөгү таштар көрүнүп турат.

Жээкте көп адамдар топтошуп турганын көрөт.

– Эл эмнеге турат?– деп сурайт жигит бирөөнө барып.

– Кырсык,– дейт тиги адам,– жыл сайын ушул күнү көл ташып кетип, үйлөрүбүздү каптайт. Шаардагы эң сулуу деген баланы сууга ыргытмайын көл тартылбайт. Бүгүнкү кезек темир устанын баласыныкы.

Аңгыча бир паста бардыгы өзгөрүлө түштү: катуу шамал согуп, асманды кара булут каптап калды. Көл шарпылдап, аба сууп кетти.

Стал юноша комнаты рассматривать, из одной в другую переходить и наконец добрался до последней. Отворил в нее дверь, смотрит – сидит на подушках девушка. Косы черные, щеки румяные, зубы, как жемчужинки, блестят. А глаза у девушки недобрые.

– Ты кто такой? Как сюда попал? – спросила она злым голосом.

– С земли пришел, с гор, – говорит юноша, – и не знаю, как обратно выйти.

– Пришел, так и оставайся тут навеки! – крикнула девушка и бросилась бежать из комнаты.

И сразу все светильники во дворце погасли. Успел только юноша ухватить за край платок шелковый, что лежал на плечах девушки.

Побежал он за красавицей, а она кинулась к двери, распахнула ее, обернулась черным лебедем и улетела. А платок в руках у юноши остался.

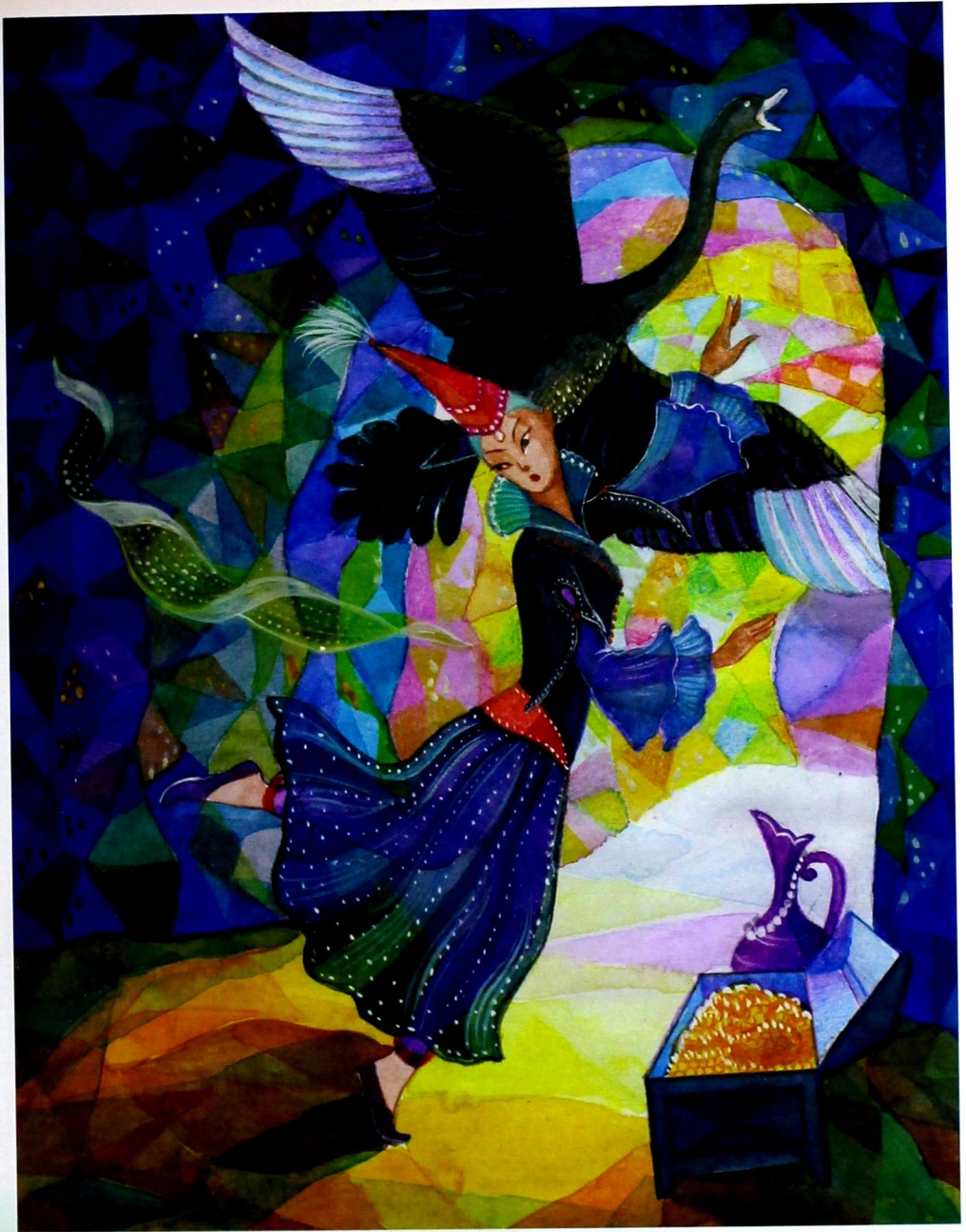
Тут увидел он знакомую лестницу. Поднялся по ней из подземелья, платок за пазуху спрятал и пошел своим путем.

К вечеру дошел он до большого города, расположившегося на берегу красивого озера, окруженного высокими горами. Вода в озере была такая чистая, что виден был каждый камешек на дне.

У берега толпился народ.

– Что случилось? – спросил юноша.

– Беда, – услышал он в ответ. – Каждый год в этот день озеро выходит из берегов и затопляет наши дома. И до тех пор не спадет вода, пока мы не бросим в озеро самого красивого в городе мальчика. Вот сегодня очередь сына кузнеца.

Эл баланы сууга ыргытмак болду.

– Токтогула!– деп кыйкырды жигит.
– Суу эмне үчүн көтөрүлүп жатканын өзүнөр билбейсиңер. Балким токтотуп салууга мүмкүндүр.

– Билебиз,– дешти адамдар. – Көлдү эч кимге жакшылыгы жок сыйкырчы аял толкутат. Аны менен кармашканга биздин алыбыз жетпейт.

– Мен андан коркпойм, эгерде сууну каптатпай силерди сактап калсам менин өтүнүчүмдү аткарасыңарбы? – деп сурады жигит.

– Аткарабыз! Аткарабыз!– деп деп адамдар удаама-удаа кыйкырып жибершти.

Жигит шаардын сыртына чыгып, көлгө куюлуп жаткан булакты көрдү. Жакын келип, булактын башынан бир сулуу кызды көрдү. Анын кундуздай чачы капкара, бетинин кызылы кызыл, агы ак, тиштери берметтей аппак болгон кыз туруптур. Бирок көздөрүндө толтура каар бар экенин байкайт. Ал булактын башына туруп алып, колундагы

Пока юноше это рассказывали, все вокруг изменилось: подул ветер из ущелья, тяжелые тучи заволокли небо. Потемнело озеро, повеяло холодом.

Уже готовились люди бросить мальчика в воду.

– Остановитесь, люди! Что вы делаете?–закричал юноша.– Вы ведь сами не знаете, отчего вода поднимается. Может быть, ее остановить можно?

– Что ты! – отвечают жители. — Озеро наполняет водой злая волшебница, а с ней бороться мы не в силах.

– Я ее не боюсь, – говорит юноша. – Но если я спасу вас от наводнения, обещаете ли вы исполнить мою просьбу?

– Обещаем, обещаем! – кричали жители.

Вшел юноша за город и увидел вдали источник, из которого вода текла в озеро.

Подошел он ближе, смотрит – стоит у источника красавица- девушка. Косы черные, щеки румяные, зубы, как жемчужинки, блестят. А глаза у девушки

түбү жок күмүш кумурадан суу куюп атыптыр.

Булактын суусу ашып-ташып, күрүлдөп агып, көлдүн суусу жээкти жайпап, каптап кирди.

Жигит жүгүрүп барып, кыздын колунан кармады.

– Колунду тарт, азыр сени сыйкырлап, ташка айлантып салам!– деп кыз кыйкырып жиберди. Анда жигит:

– Мага сенин сыйкырын сокур тыйын турбайт! Мен элди алааматтан сактап калыш үчүн келдим, эч нерседен коркпойм, – деп кыздын колундагы кумураны жулуп алды. Ошол замат булактын суусу таш-

злые. Стоит девушка у источника и льет в него воду из бездонного серебряного кувшинчика.

Бурлит источник, вздымает волны, несет воду в озеро, наполняет его выше берегов.

Подбежал юноша к девушке, схватил ее за руку.

– Берегись, дерзкий, не то превращу тебя в камень! – вскрикнула девушка.

А юноша отвечает:

– Не боюсь я твоей силы. Я пришел людей от беды спасти, ничего мне не страшно.

И, сказав это, выхватил у девуш-

кындабай калды. Кыз корккондон кый-кырып жиберип, кара куу болуп кубулуп учуп кетти.

Жигит кумураны койнуна катып, элге келди. Эл сүйүнүп, жигитти көкөлөтө ыргытып, урмат көрсөтүп, тосуп алышты.

– Сага кандай сый көрсөтөлү, айткын! – дешти баары бир ооздон.

– Мен элге бакыт бергим келет, – деди жигит.

Муну уккандардын бардыгы таң калышты.

– Сен али жаштык кыласың го... Бизден эмне керек, тартынбай айткын.

– Мага андан башка эч нерсенин ке-реги жок, – деп жооп берди жигит.

Анан ал шаардан кетип калды. Далай жол жүрүп, жетинчи күн дегенде алдынан дагы бир шаарды көрдү. Шаардын дарбазасынын алдында топтолгон көп кишилер бар экен, бардыгынын жүздөрүндө коркунуч бардай.

– Эмне болду? – деп сурады жигит кишилерден.

– Бул шаардан кетпесек болбой калды. Жыл сайын кыпкызыл болгон куш учуп келген өнөкөт таап алды. Учуп келип, кишилерди чокуйт. Чокугандардын бардыгы айыкпас ооруга туш болот. Коркуп отуруп жинди болуп кетмей болдук. Алыскы тоо арасына кетпесек болбойт, – деп жооп беришти.

– Ал куш каяктан учуп келет? – деп сурады жигит.

– Тээтиги зоокадан, – деп көргөзүштү.

– Анда ошол кушту кармаганга аракеттенин. Бирок менин талабымды аткарасыңарбы? – деп сурады жигит.

ки кувшинчик. В тот же миг перестала вода в источнике прибывать. А девушка вскрикнула от страха и, обернувшись черным лебедем, взвилась под облака.

Спрятал юноша кувшинчик за пазуху и пошел назад к людям. А люди уже радуются, встречают его песнями, на руки подхватывают.

– Чего ты хочешь от нас в награду? – спрашивают.

– Я хочу сделать народ счастливым, – отвечал юноша.

Удивились все вокруг.

– Ты еще слишком молод, чтобы добиться этого. Попроси у нас что-нибудь другое.

– А другого мне ничего не надо, – отвечает юноша.

И ушел из города; Идет день, идет другой. Через семь дней опять видит – встает перед ним город. У ворот толпа народа, лица у всех испуганные.

– Что за беда с вами случилась? – спрашивает юноша.

Отвечают ему люди:

– Хотим мы бежать из нашего города. Повадилась к нам летать каждый год страшная огненная птица. Клюет она людей, и заболевают они тяжелыми болезнями. Наши жены и дети ума лишились от страха. Решили мы уйти жить в далекие горы.

– А откуда прилетает птица? – спрашивает юноша.

Показали ему жители:

– Вот с той скалы.

– Попробую я эту птицу одолеть, – говорит юноша. – Только обещайте исполнить то, о чем я вас попрошу.

– Конечно, все обещаем, что захо-

– Аткарабыз, каалаганыңды бере-
биз!– дешти бардыгы бир ооздон.

Жигит тигилер көргөзгөн зоокага жөнөдү. Ысык таштарга бутун күйгүзүп агып, кечинде араң чокусуна жетти. Ал зоокада үңкүр бар экен. Үңкүргө баш багып, бир сулуу кызды көрөт. Кундуздай чачы капкара, бетинин кызылы кызыл, агы ак, тиштери берметтей аппак экен. Бирок көздөрүндө толтура каар бар экенин байкайт.

Караса, кыз жалындай кызыл канаттарды кийип, колуна күмүш шакек кармап турган экен. Ал артына кылчайып, жигитти көрөт. Кыз чочуп кетип, колундагы күмүш шакекти жерге түшүрүп жиберет. Кыз эңкейип алгыча, жигит илип кетип, манжасына кийип алат.

Кыз кыйкырып жиберип, кара кууга айланып, үңкүрдөн учуп чыгып, булутту аралап кетет.

Жигит зоокадан түшүп, шаарга келет. Эл аны урмат менен тосуп алат.

– Каалаганыңды айт!

– Мен элге бакыт бергим келет!

– Сен ага жаштык кыласың го... Бизден эмне керек, тартынба!

– Мага андан башканын кереги жок,– дейт жигит.

Эл ага апкелген алтынды да, шайыны да албай, сапарын улантты.

Ысык күндө далай жол басып, чарчаганда эс алганы жата кетти.

Бир кезде асманда кара булут пайда болуп, күндүн бетин жаап калды. Булуттан аябагандай кооз хансарай көрүндү. «Ушул хансарайга жетсем жакшы болот эле»,– деп жигит ичинен ойлонду. Ойлоп, оюн жыйып алгыча алиги жоолук асманга жеткен шаты болуп калды. Жигит

чешь! – закричали жители. – Только помоги нам.

Отправился юноша к скале. Долго взбирался он по горячим камням и только к вечеру достиг вершины.

В скале оказалась пещера. Заглянул он туда, – а в пещере красавица-девушка. Косы черные, щеки румяные, зубы, как жем-чужинки, блестят. А глаза у девушки злые.

Видит юноша: надевает девушка на себя огненные перья, а в руке держит серебряное колечко. Обернулась она и увидела перед собой юношу. Испугалась девушка и уронила серебряное кольцо. Бросилась поднимать его, но не успела – юноша схватил кольцо и надел себе на палец.

Вскрикнула девушка, обернулась черным лебедем, вылетела из пещеры и пропала в облаках.

Спустился юноша со скалы. Идет в город. Жители встречают его радостно, спрашивают:

– Чего ты в награду хочешь?

– Я хочу сделать народ счастливым.

– Слишком ты еще молод для этого,

– ответили ему жители.

– Ничего другого мне не надо, – говорит юноша.

Не взял он ни золота, ни шелков, которые ему жители предлагали, и ушел своей дорогой.

Долго шел он под горячим солнцем. Наконец устал и прилег отдохнуть.

И вдруг видит: набежала на солнце черная тучка, а в той тучке блестит золотой дворец невиданной красоты. «Вот бы мне в этом дворце побывать», – сказал про себя юноша.

шаты менен чыгып барып, жанагы көргөн сарайга жетти. Шаты кайрадан жоолук болуп калды. Жоолукту койнуна катып, бөлмөлөрдү кыдыра баштады.

Бир кезде чоң конок бөлмөсүнө келди. Ортодо дасторкон жайылып, түркүн даамдар коюлган. Жигит дасторкондун четине олтурар замат терезенин тышынан калдыр-кулдур үн чыкты. Ал бурчка барып жашынып калды. Анан терезе ачылып, үч кара куу учуп киришти. Үчөө үстүндөгү канаттарын чечип салып, үч кыз болуп калышты. Үчөө биринен бири сулуу, бирок жүздөрүнөн каар сезилип турду.

Үчөө дасторконго келип тамак жей башташты. Кыздардын бири:

– Бир туугандарым, мени кырсык басты. Жер алдында сарайым бар болучу, жакында жаңы эле келип олтурсам жер үстүнөн бир жигит келди. Мен аны түбөлүккө жер алдына калтырмай болдум эле, ал шамдагай экен, жоолугумду алып калды. Менин каардуу күчүм ошол жоолукта болучу, – деди.

– Мен да ошондой болдум, – деди экинчи кыз, – булактын башынан бир жигит келип, колумдагы кумураны жулуп алды. Каардуу күчүмөн ажырап калдым.

– Мен да чоң кырсыктадым, – деди экинчиси. – Бир жигит зоокадагы үйүмө чыгып келип, күмүш шакегимди алып кетти. Менин да каардуу күчүм ошол шакекте болучу.

Жигит булардын сөзүн угуп, жашынып калган жеринен чыгып:

– Силердин каардуу күчүнөрдү мен тартып алгам, – деди.

– Сен биздин каардуу күчүбүздү кайрып бергин, антпесең биз өлүп калабыз.

И не успел он этих слов выговорить, как раскинулся платок шелковый высокой лестницей, и достала эта лестница до самого неба. Поднялся по ней юноша прямо до тучки и вошел в волшебный дворец. А лестница опять платком свернулась. Сунул юноша платок за пазуху и пошел бродить по комнатам.

Дошел до большого зала. Посреди стол стоит, на нем всякая еда вкусная. Только хотел юноша к столу подсесть, как что-то зашумело за окнами. Бросился он в угол и спрятался. Отворилось окно – и влетели в зал три черных лебедя. Сбросили они лебединые перья и обернулись девушками. Одна другой красивее, а лица у всех – одно другого злее.

Сели они за стол, стали есть, и одна из них говорит:

– Со мной, сестрицы, беда случилась. Есть у меня под землей большой дворец. Недавно прилетела я туда, только села отдохнуть, как входит какой-то юноша с земли. Хотела я его навеки под землей оставить, да он оказался проворнее – схватил мой платок шелковый. А в нем вся моя злая сила была.

– И у меня, сестры, горе, – говорит вторая. – Недавно пришел к ручью какой-то юноша, вырвал у меня из рук мой волшебный серебряный кувшинчик – и с ним вся моя злая сила пропала.

– Случилась и со мной беда большая, – говорит третья. – Отнял у меня серебряное колечко какой-то дерзкий юноша, который на мою скалу взобрался. А в том кольце вся моя злая сила была.

Выслушал все это юноша, вышел из угла, в котором прятался, и сказал:

Биз бул жерден алыска кетип калабыз. Адамдарга эч качан зыян алып келбейбиз, – дешти кара куулар суранып.

Жигит бир аз ойлонуп туруп:

– Силердин айтканыңарга түк ишенбейм, – деди.

– Акысын төлөйлү, сураганың эмне? – дешти.

– Мен элге бакыт тартуулагым келет. Адамдар согушту, ачарчылыкты билбей, жер иштетип, байлар кедейлерге кыр көрсөтпөй, ар ким эркин жүрүшүн каалайм. А силер, кара куулур, соо кезинерде бул жерден кетип калгыла, – деди жигит.

Кара куулар бирин-бири карап, анан канаттарын кагып, жети тоонун, жети деңиздин ары жагына, көз көрүп, кулак укпаган тарапка учуп кетишти. Алар мындан кийин адамдарга жамандык алып келе алышпайт.

АКЫЛДУУ ДЫКАН

Илгери бир акылы тайкы хан жигиттерин чакырып, мага анык келесоону таап келгиле дептир. Жигиттер хандын буйругун аткаруу үчүн туш-тушка аттанып кетишет.

– Эми келесоону кайдан табабыз? Эгерде биз жөнөкөй адамды алып барсак хан бизди соо койбойт, – деди жигиттердин бири.

Анда экинчи жигит:

– Анык келесоо сенсиң го дейм, алдыбыздан чыккан бирөөнү кармап алып, ханга алып барабыз. Анын анык келесоо экенин хан билип коюптурбу, – деди.

Экөө сүйлөшүп, ушундай чечимге келишти.

– Это я отнял у вас злую силу.

– Верни нам нашу силу, – начали просить черные лебеди, – иначе нас ждет скорая смерть. Мы улетим далеко отсюда и никогда не будем причинять людям зла.

Подумал юноша и говорит:

– Не верю я вашим словам.

– Чего же ты хочешь? – спрашивают волшебницы.

– Я хочу сделать народ счастливым. Я хочу, чтобы люди не знали ни войны, ни голода, мирно работали на своих полях, и богачи не смели бы притеснять бедняков. А вы, птицы черные, улетайте, пока целы.

Взмахнули черные лебеди крыльями и улетели далеко-далеко, за высокие горы, за синие озера. Улетели, чтобы никогда больше не прилетать к людям, не приносить горя.

УМНЫЙ ДЕХКАНИН

Глупый хан от скуки приказал своим джигитам привести настоящего дурака.

Джигиты сели на коней и поехали выполнять ханское приказание.

– Где же найти дурака? Если мы приведем обыкновенного человека, хан нас не пощадит, – сказал первый джигит.

Второй ответил:

– Неужели ты так глуп, не знаешь, что делать? Схватим первого встречного и поведем к хану. Как он узнает, что это не настоящий дурак?

На том и порешили.

Встретился им всадник, волочивший на аркане большое бревно.

Ангыча алдынан ат минип, арканга байланган жыгач сүйрөтүп бараткан адамга жолугушат.

– Жыгачынды ташта, сени ханга алып барабыз. Хан сени алып келгиле деп, бизди жиберди,– дешти жигиттер.

– Адегенде жыгачымды үйгө жеткирип алып, анан ханга барам. Мени эмнеге керектеп калды экен?– деди тиги киши.

Анын бул жообуна жигиттердин ачуусу келип:

– Сен эмне каяша айтып атасың! Хан чакырып аткандан кийин көп сүйлөбөй бара бербейсиңби! Анык келесоо окшойт,– дешти кыйкырып.

– Жок, жигиттер, мен келесоо эмесмин, – деди ал үнүн жай чыгарып. – Тоодон бери сүйрөтүп алып келатып, орто жолго таштап койгон келесоолук болбойбу, – деди да жолун улап, кетип калды.

Жигиттер андан ары баратып, боз үйдүн алдынан жип ийрип олтурган аялды көрүштү.

– Жеңе, сени хан чакырып жатат,– дешти.

– Мага окшогон жөн аялды эмнеге чакырат экен?

– Ханга келесоо керек экен. Акылы бар аял кайра сурайбы? Бол, тез камын.

– Жазында ким жамбаштап жатса, ошол келесоо. Жумуш жасабаган жалкоону алып баргыла ханыңарга. Мен балдарымды багам деп жанталашып иштеп жүрөм. Келесоону башка жактан издегиле, – деди аял.

Жигиттер андан ары кетишти. Караса, бир дыйкан жер айдап жүрүптүр.

– Эй, жумушунду токтот! Биз менен ханга барасың! – деп кыйкырышты.

– Жумуштун кычап турган маа-

– Оставь свое бревно. Ты поедешь с нами к хану. Он зовет тебя к себе, – сказали джигиты.

– Сначала я приволоку это бревно к своему дому, потом поеду к хану. Да и зачем я ему нужен?

Ханские джигиты закричали:

– Он еще смеет разговаривать! Повелитель зовет тебя, и ты должен явиться. Сразу видно дурака.

– Нет, джигиты, – возразил встречный. – Я не дурак. К тому же глупо бросить на полпути бревно, которое пришлось тащить с гор.

И человек отправился своей дорогой.

Джигиты пустились дальше, увидели возле юрты женщину, которая пряла.

– Джене*, тебя зовет хан.

– Зачем хану простая женщина?

– Хану нужна дурость. Разве умная женщина стала бы переспрашивать? Собирайся поскорее.

– Кто бездельничает весной, тот и показывает дурость. Бездельника и зовите к хану. А я работаю, чтобы прокормить детей. Ищите дурака в другом месте, – ответила она.

Джигиты поехали дальше.

Смотрят – дехканин пашет поле.

– Эй, дехканин, кончай работу. Ты поедешь с нами к хану!

– Сейчас самая работа. Зачем теперь ехать к хану?

– Много не болтай. Раз хан требует, бросай работу и езжай. По всему видно, что ты глуп, а хан приказал нам доставить настоящего дурака.

* Джене – обращение к старшей по возрасту женщине.

лында ханга эмнеге бармак элем,— деди дыйкан.

– Көп сүйлөбө! Хан чакыргандан кийин жумушунду таштап барышың керек. Ушу сен келесоосунбу дейм, ханга сендей келесоолор керек болуп жатат!

– Бул жакта келесоолор жок, жоголгула буерден!— деп дыйкандан жини келип кыйкырды.

– Эгерде сен келесоо болбосоң анда бизге келесоону таап бергин,— дешти жигиттер.

– Силер мага жолтоо болбогула, кургап кете электе жеримди айдап алышым керек, — деди дыйкан.

Дехканин рассердился:

– Нет здесь таких. Уходите отсюда!

– Если ты не глупец, помоги нам найти настоящего дурака, — попросили джигиты.

– Вы мне не мешайте. Видите, солнце как греет, пока земля не высохла, я должен ее допахать.

Но на этот раз джигиты не отступили.

– Нет, — сказали они. — Или ты сам должен явиться к хану, или найди нам настоящего дурака. Все, кого мы ни встретили, не хотели признавать себя глупцами. Что же нам делать?

Дехканин подумал и ответил:

Бирок жигиттер дыйканды коё беришпеди.

– Ханга өзүң барасың же бизге келесоону таап бересиң. Биз сурагандардын баары эле келесоо эмесмин дешет. Биз кайдан издемек элек?

Дыйкан бир аз ойлонуп туруп:

– Накта келесоонун өзү ханыңар, анан келесоону издеп жүргөн хандын жигиттери. Булардан ашкан келесоону таппайсыңар, – деди.

– Сен биздин ханга шек келтирдиң! – деп жигиттер кыйкырып жиберишти.

– Ханыңар өзүнүн келесоо экенин билсин, – деди дыйкан.

Жигиттер аттарын чапкан боюнча ханга барып, дыйкандын сөзүн айтып беришти. Хан дыйканды байлап, алдыма алып келгиле деди. Жигиттер дыйканды байлап алып келишти.

– Акылың башыңан ашып кетсе керек! – деди хан шылдыңдап. – Андай кыйын болсоң менин тулпарымды сынап берчи. Сынай албасаң ажалыңдын жеткени.

Дыйкан хандын тулпарын үч күн ба-

– Настоящий дурак сам хан, который ищет дурака, а также ханские джигиты, которые отправились на поиски. Дураков глупее этих вы не найдете.

Джигиты в один голос закричали:

– Ты оскорбил нашего хана!

Пусть хан узнает, что он дурак, – ответил дехканин.

Джигиты помчались к дворцу и рассказали хану о неслыханной дерзости дехканина.

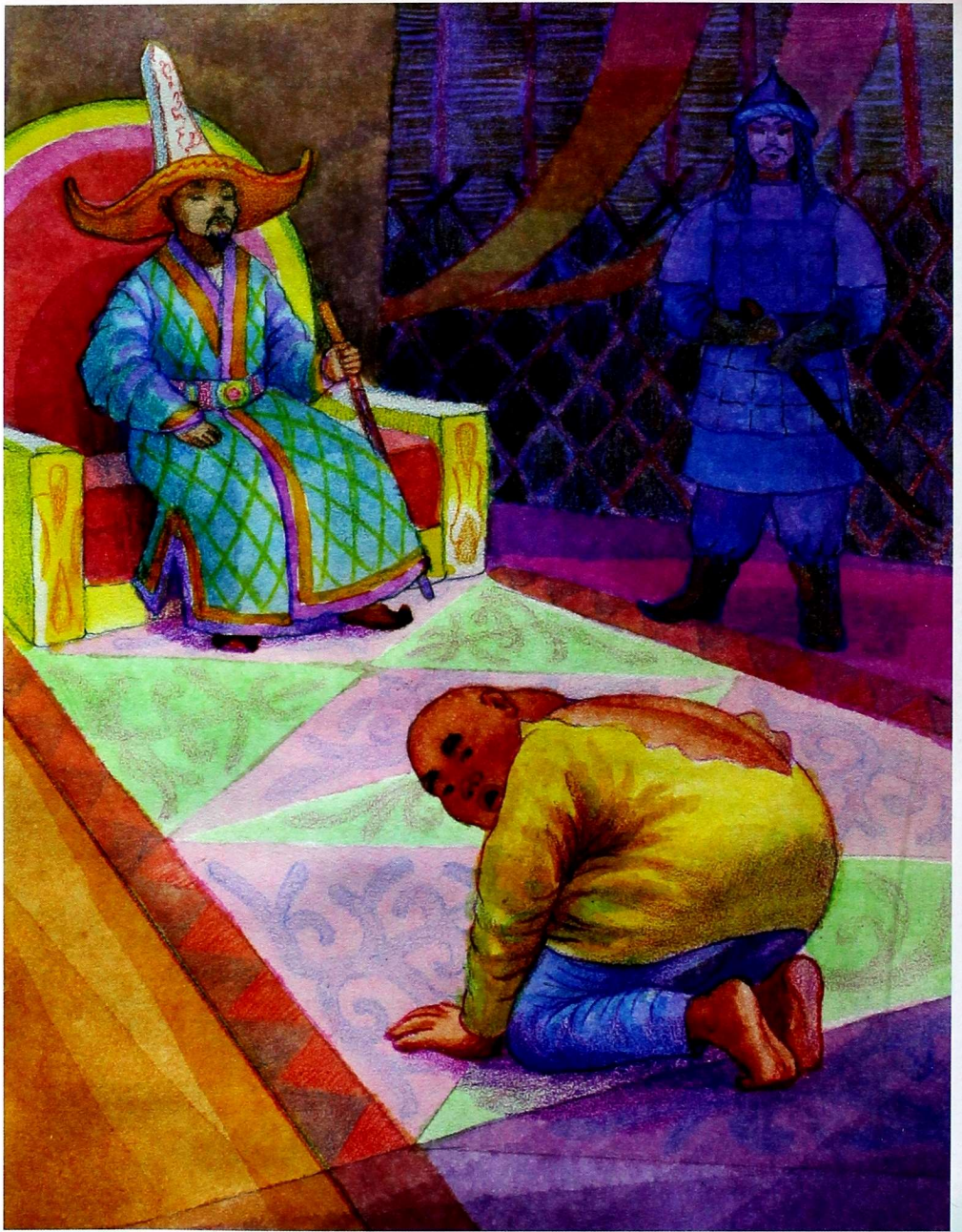
Хан приказал схватить дерзкого, связать и привести к нему.

Джигиты поскакали обратно, схватили дехканина, связали и доставили к хану.

– Вот какой выискался! – сказал хан с насмешкой. Так, значит, я глуп? Если ты умный вот тебе мой тулпар, испытай его. Не сумеешь – велю казнить.

Дехканин три дня ухаживал за ханским тулпаром, кормил его, поил, а на четвертый говорит:

– Мой хан, твой тулпар – настоящий скакун, только в нем есть кровь ишака и повадки коровы.

гып, төртүнчү күнү атты жетелеп ханга келди:

– Урмагтуу ханым, сенин тулпарың чынында эле күлүк экен, бирок анда эшектин каны, уйдун адаты бар экен,– дейт.

Бул сөздү угуп, хандын ачуусу келип, дыйканды өлтүртүп салмак болот, бирок карыган энеси токтотот:

– Балам, ачуунду тый. Көчүп жүргөндө жылкынын үйүрлөрүнө эшектер да аралашып кеткен. Сенин тулпарыңдын энеси өлүп калганда кулун кезинде музоосу жок болгон уйга телиткенмин. Чоңойгуча уйду эмип жүргөн.

– Сен буларды кантип билдиң?– деп сурады хан дыйкандан.

– Үч күн тулпардын жанынан чыккан жокмун,– деди дыйкан. – Суудан чыкканда арткы бутун силкип алат экен. Ал деген уйдун өнөкөтү. Түндөсү чөп салганда эшекке окшоп айкырып алат. Демек, бул атта эшектин каны бар.

Дыйкандын мындай зээндүүлүгү ханга жагып, ага буудай нан тартуу этти, аялы болсо дилде берди.

Арадан бир топ күн өтүп, хан дыйканды кайра чакырып:

– Сен чын эле андай кыйын болсон айтчы, хандын тукуму ким, менби же аялымбы?– деп суроо берди.

– Аялың хандын кызы экен, сен өзүң наабайчынын баласысың,– деди дыйкан.

Хандын жини келип, дыйкандын мындай жалган сөзү үчүн башын алып сала турган болду. Анан энесине кайрылып:

– Апа, чыныңдый атчы, мен кимдин баласымын?– деп сурады.

– Уулум, жаш кезимде бир нече кыздарды төрөдүм, күйөөм буга капа болучу. Айлыбызда наабайчынын аялы жашай

Улышав такие речи, хан разгневался и решил казнить дерзкого, но тут вмешалась старая мать хана.

– Не сердись, сын мой! В переючевку стада смешались, и ишаки попали в конские табуны. Кобылица, от которой твой тулпар, пала в дороге, и я подпустила жеребенка к корове, потерявшей теленка. Он вырос на коровьем молоке.

– Как ты мог догадаться об этом?– спросил тогда хан дехканина.

– Я три дня не отходил от тулпара,– ответил дехканин,– и заметил, что выходя из воды, он дрыгает задней ногой. Это коровьи повадки. А когда ночью я подбрасывал ему сено, он ревел, как ишак. Значит, в твоём тулпаре есть кровь ишака.

Такая сметливость понравилась хану, и он угостил дехканина пшеничной лепешкой, а жена хана подарила ему золотую монету.

Прошло несколько дней. Хан опять позвал дехканина и говорит:

– Если ты и впрямь хороший отгадчик, то угадай, кто из нас ханское дитя – я или моя жена?

– Твоя жена – дочь хана, а ты – сын хлебопека.

Разгневался хан на такие непочтительные речи и решил отрубить дехканину голову. Но, прежде чем казнить, спросил у старой ханши:

– Мать, скажи правду – чей я сын?

Ханша ответила:

– Сын мой, в молодости я родила нескольких девочек, и мой муж был очень недоволен. Жила в нашем аиле жена хлебопека. Однажды, когда мы обе были в тягости, я одарила ее и уговорилась, что

турган. Экөөбүздүн боюбузда болгондо мен ага алтын берип, анан мен кыз төрөп, ал эркек төрөсө экөөбүз алмашып алабыз деп макулдашканбыз. Мен төрөй турган болгондо күйөөмдү шаарга жумуштап жиберип, өзүм боз үйгө эч кимди кийирбей койгом. Анан убактысы келгенде кыз төрөп, аны наабайчынын аялына берип жибердим. Анан берки аял эркек бала төрөп, түн ичинде эч кимге көрсөтпөй, мага алып келип берген. Мен эркек төрөдүм деп айттым. Анан балдар чоңойгондо кызымдан бөлүнө албай, сени ага үйлөндүргөм, – деп энеси чындыгын айтты.

Энесинин айткандарын угуп, дыйканга:

– Сен кантип билдиң? – деп сурады.

– Анткени, сен мага нан тартуу эттиң.

Сени наабайчынын баласы экени дайын болду. Аялың болсо, дилде берди, ал хандын кызы экенин түшүндүм.

Хан акыркы жолу дагы бир сынап көрөйүн деп дыйканга суроо таштады:

– Андай эле акылдуу болсоң айтчы, кудай каерде?

– Урмагтуу ханым, ушул кебетем менен кудайдын каерде экенин айтсам, анда анын каарына калам. Кудай бардык хандардын ханы болгондуктан, ал жөнүндө айтканда мен да хандык кейпке келишим керек. Сен менин кийимдеримди кийип, тизелеп жүгүнүп турушун керек, мен болсо хандын кийимин кийип, такта олтурушум керек, – деди хан.

Акылы тайкы хан дыйкандын кийимдерин кийип, тизелеп жүгүнүп олтурду, дыйкан болсо хандын кийимдерин кийип, хан тактысынан орун алды.

Дыйкан хандын жигиттерин чакырып, буйрук берди:

если я рожу девочку, а она мальчика, то мы поменяемся детьми. Когда подошли роды, я отослала мужа в город, а сама закрылась в юрте и никого близко не подпускала. В срок я родила девочку и отдала ее жене хлебопека. Вскоре она родила сына и ночью, тайком от всех, принесла мне новорожденного. Тогда я объявила о рождении сына. Шли годы, дети подросли. Не желая разлучаться с дочерью, я взяла ее тебе в жены.

Выслушал хан рассказ матери и снова обратился к дехканину с вопросом:

– Как ты мог догадаться об этом?

– Ты, призвав меня к себе, наградил пшеничной лепешкой. Отсюда я вывел, что ты сын хлебопека. А твоя жена наградила меня золотой монетой, и я понял, что она – ханская дочь.

Хан решил в последний раз испытать дехканина и спросил:

– Если уж ты так умен, отвечай: где находится бог?

– Хан мой, – ответил дехканин, – если я в таком неприглядном виде стану рассказывать, где бог, то он меня покарает. Ведь бог – хан над всеми ханами, и чтобы говорить о нем, я должен иметь ханский вид. Переоденься в мои лохмотья, встань на колени, а я оденусь в твой ханский наряд и тогда отвечу на твой вопрос.

Глупый хан согласился, снял с себя красивый наряд, отдал дехканину, посадил его на свое место, а сам надел его одежду, встал на колени и принял покорный вид.

Дехканин позвал джигитов и приказал им:

– До сих пор вы не могли найти глуп-

– Силер канчадан бери келесоону таппай жүрсөнөр, мына, ал мага таазим этип бuerде олтурат. Жетелеп барып, башын алып салгыла!

Акылдуу дыйкан хан болуп, элди адилет башкарып калыптыр.

БӨЛӨК БАШ

Бир күнү ит булбулду конокко чакырып, жакшылап сыйлап, анан ырдап бер деп суранат. Булбул тоону, түрдүү жаныбарлар, жырткычтарды кошуп ырдап берет.

Ит ырга уюп, тилин салаңдатып, куйругун булгалап абдан ыраазы болду. «Булбулдун башы баш эмес эле кен турбайбы. Сен ойлоп бүтө элегинде оюнду бардыгын ырга салып, айтып коёт экен. Үнүчү, сыйкырлап койгондой бир укмуш! Талаадагы чөптөрдүн кыймылын, атүгүл тоонун ары жагындагы желди да сезип турат. Менин башым ушундай болгондо карышкырды капкайдан сезип, эмне ою бар экенин биллип алмакмын», – деп ойлоду.

Анан ит булбулдан дагы ырдап берчи деп суранды.

– Болгон ырымдын бардыгын ырдадым, – деди булбул.

– Койчу, – деп ит ишенген жок, – дүйнөдө канча көп ыр бар, сен анын жүздөн бирин ырдаган жоксуң.

«Башы чоң болгон кандай жакшы, ойлонгону да чоң. Менин башым чоң болгондо көп ырды билмекмин», – деп ойлоду булбул.

Анан экөө баштарын алмашып алмай болушту. Анын урматына бозодон ичип, баштарын алмашып алышты. Булбул

ца, а он стоит передо мной на коленях. Уведите его и отрубите ему голову.

Джигиты сразу же потащили глупого хана из дворца и казнили его.

А умный дехканин остался ханом и справедливо правил народом.

ЧУЖАЯ ГОЛОВА

Однажды собака пригласила в гости соловья. Угостила его, чем могла, и попросила спеть какую-нибудь песню. Затянул соловей про горы да про разных зверей.

Собака от восторга даже язык высунула, машет пушистым хвостом и думает: «Вот так голова у соловья, не голова – целый клад. Не успеешь мозгами раскинуть, а он уж песнями твои мысли расскажет. А слух – просто чудо. В поле зашелестит трава, он уж слышит ее; за горами ветер повеет, он уж подтягивает ему. Если бы я имела такую голову, то мысли волков наперед знала, их шаги за горами слышала».

Собака снова попросила соловья спеть какую-нибудь песню.

– Я тебе перепел все песни.

– Не может быть, – не унималась собака. – На свете так много песен, а ты даже сотую долю не спел.

«Эх, – думает соловей, – хорошо тебе так рассуждать, когда у тебя большая голова. Если бы я имел такую, я во сто раз больше знал бы песен».

И решили они поменяться головами. Хлебнули в честь этого бузу* и поменялись. Соловей стал жить с собачьей головой, а собака – с соловьиной.

* Буза – напиток.

иттин башы менен, ит болсо булбулдун башы менен жашап калды.

Күздүн бир күнүндө иттин ээси:

– Койлорго көз салгын, уктап калба, карышкырлардан сак болгун, – деди.

– Кабатыр болбо, азыр менин башым карышкырлардын эмне ойлогонун билип коёт, кулагым алардын келатканын капкайдан угат, – деди.

Ит кой короого барып, карышкырлардын келатканын сезет. Анан ал үрмөк болгондо, үнү булбулдай сайрап чыкты. Ит катуулап үрөм деген сайын сайрай берип, карышкырлар койлордун бардыгын кырып кетишти.

Эртең менен иттин ээси келип, короодо бир да тирүү кой калбаганын көрүп, итти кууп жиберет.

Ит ыйлаган бойдон булбулду издеп жөнөйт. Булбул болсо бул кезде учуп баратып, жерден кыйшык көз коёндорду көрөт.

– Булбул, бизге ырдап берчи, – деп суранат коёндор.

Булбул бактын бутагына конуп, сайрамак болуп үн чыгарса үрүп баштады. Аңчынын тайганы келип калган экен деп коёндор качып кетишти.

Булбул андан ары көлдүн үстүндө учуп баратса өрдөктөр:

– Булбул, булбул, бизге ырдап берчи, көптөн бери уга элекпиз, – дешет.

Булбул жээкке конуп, сайрамак болгондо ит болуп үргөн үнү чыгат. Аңчынын тайганы келип калган экен дешип, өрдөктөр учуп кетишет.

Иттин башы булбулду канаттуулар жана жаныбарлар менен сүйлөштүрбөй, үрүп кирет.

Жырткыч жаныбарлар ит баштуу булбулдун жоруктарынан жадап кетип,

Как-то осенней ночью хозяин говорит собаке:

– Покарауль баранов, да смотри не проспиди: кругом волки ходят.

– Не беспокойся, хозяин, – отвечает собака, – сейчас у меня такая голова, что она может заранее угадывать мысли волков, сейчас у меня такие уши, что слышат шаги за горами.

Пошла собака к отаре и слышит – идут волки. Хотела она залаять, а вместо этого залилась соловьиной трелью. Собака из себя выходит, от злости чуть сердце у ней не выскакивает, а соловьиная голова знает поет да поет и до тех пор пела, пока волки всех баранов не перегрызли.

Утром приходит хозяин, а вместо баранов одни кости валяются. Разозлился он на собаку и прогнал ее прочь.

Залакала собака от обиды и пошла искать соловья. Соловей в это время летит над лесом, а внизу сидят косоглазые зайцы:

– Спой что-нибудь о нашей храбрости, – просят зайцы.

Сел соловей на ветку и только хотел затянуть хорошую песню, да как залает! Испугались зайцы, думали бежит к ним охотничья собака, и разбежались.

Летит соловей над озером, а там плавают утки.

– Спой нам песню, – просят утки, – мы давно не слышали тебя.

Сел соловей около них, да как залает! Испугались утки, думали бежит к ним охотничья собака, и разлетелись.

Не дает собачья голова поговорить соловью с птицами и зверями, на всех лает.

Терпели, терпели звери от соловья с собачьей головой всякие грубости и,

токойдун ээси аюуга арызданып барышты. Аюу булбулду чакырып:

– Сен эмнеге жырткычтардын бардыгын тилдеп жүрөсүң? Алар сага жакшы мамиле жасашса, сен сөгөт экенсиң, – дейт.

Булбул иштин жагдайын түшүндүрөйүн деп сүйлөмөй болгондо ит болуп жүрүп баштады.

– Сенде уят калбаптыр! Улууларды да көзгө илбей калган турбайсыңбы! Жогол бул жерден! Көлөкөң да калбасын! – деп булбулду токойдон кууп жиберди.

Булбул капа болуп, итти издеп жөнөйт. Экөө бири бирин издеп жүрүп, бир жерден жолугуп калышты. Экөө сүйлөшүп, ит булбулдан:

– Досум, менин башым менен кандай жашап жатасың? – деп сурайт.

– Жаман, – дейт булбул, – анын азабынан мени токойдон кууп жиберди. Өзүңчү?

– Меники да жаман, сенин башыңдын азабынан ээм мени үйдөн кууп жиберди, – дейт ит.

– Бөтөн баш канчалык жакшы болгону менен өз башыңа жетпейт экен. Өз башымды кайра бер, – деди булбул.

Алар кайра өз баштарына алмашып алышты.

ЖЭЭРЕНЧЕ ЧЕЧЕН ЖАНА АНЫН КЕЛИНИ

Кайсы бир доордо жер үстүндө Жээренче деген акылдуу адам жашаптыр. Ал чукугандай сөз тапканынан улам эл арасында Жээренче чечен деп аталып калган экен.

Өзү кадыр-барктуу болгону менен

наконец, вышли из терпения. Пожаловались хозяину леса – медведю. Вызвал медведь соловья и говорит:

Что это ты грубишь всем зверям? Тебя везде по-хорошему принимают, а ты платишь злом.

Соловей хотел объяснить все медведю, а собачья голова как залает на него!

– Ах ты, невежа! – разозлился медведь. – Да ты даже старых не уважаешь. Вон из леса! Чтобы духу твоего тут не было!

И прогнал соловья прочь.

Опечалился соловей и полетел искать собаку. Долго ли они друг друга искали, а только на одной поляне встретились. Разговорились опять. Спрашивает собака соловья:

– Ну как, дружок, живется тебе с моей головой?

– Плохо, – отвечает соловей, – из-за твоей головы меня выгнали из леса.

– И я плохо живу, – говорит собака. – Меня тоже из-за твоей головы прогнал хозяин.

– Знаешь что, – говорит соловей, – наверно, как ни хороша чужая голова, а своя все-таки лучше. Давай-ка обратно мою голову.

И они снова поменялись головами.

ДЖЭЭРЕНЧЕ-ЧЕЧЕН И ЕГО СНОХА

Когда-то жил на свете мудрый человек по имени Джээренче. Умел он к месту сказать слово, и прозвали его «чечен», что означает «красноречивый».

Зато его единственного сына Толе-

Төлөмырза деген жалгыз баласы дайым жалган сүйлөп, эл арасында калпычы атка конуптур. Анын айткандарына эч ким ишенбей, чын сүйлөгөнүн уккан адам болбоптур.

Бир жолу түн ичинде ата-бала жол жүрүп калышат. Атасы Төлөмырзаны сынап көрмөк болот.

– Уулум, мага караганда көзүң курч эмеспи, тээтиги көрүнгөн аркар эмеспи? – деп сурайт.

– Ооба, ата, аркар, козусун эмизип турат! – дейт уулу.

«Балаң калп дегендери чын экен го» деп ойлойт Жээренче.

Төлөмырзы карганы уруп өлтүрсө, бүркүт кармадым дейт. Бир жолу элге :

– Жакында бир ок менен эликтин кулагынын учу менен туягына аткам, – деп мактанганында атасы:

– Элик туягы менен кулагын кашылап жатканда атсаң керек, – деп калпын чыгарбай кутултуп кеткен.

Анда уккандар Жээренчеге ишенип калышкан. Үйгө келгенде атасы:

– Ээ, балам, калпты чактап айтсаң боло, абийринди араң жаппадымбы. Адам болом десең калпыңды ташта. «Калптын казаны кайнабайт» дейт.

Атасы уулунун калп айтканына кайгырып, анысын кантип койдурам деп ойлойт. Анан уулун сынамакка жолго чыгышат.

– Ат жалына казан ас, балам, – дейт бир кезде абышка.

Төлөмырза аттын жалына от коюп салат.

– Ай, балам ай, ушуга акылың жетпейби, ат жалына казан ас деген жол жүрүп баратып, куржундагы тамактан жейли деген сөз, – дейт абышка.

мырзу называли пустомелей и лгуном, потому что любил он болтать без толку, и трудно было добиться от него слова правды.

Однажды ночь застала отца и сына в пути. Джээренче решил испытать Толемырзу.

– Сын мой, – сказал он, – ты видишь лучше меня. Посмотри вперед: я как будто вижу архара.

– И впрямь! Там стоит архар, да с детенышем.

«А ведь верно говорят, что мой сын лжец», – подумал Джээренче.

Стоило Толемырзе убить ворону, как он хвастался, что убил орла. Многие слышали, как он сказал:

– Недавно я одним выстрелом прострелил косуле кончик уха и край копыта.

Джээренче выручил сына:

– Видно, ты выстрелил, когда косуля копытом чесала за ухом.

Джээренче поверили. А дома отец упрекнул сына:

– Эх, сынок, ведь ты солгал так, что я с трудом тебя выручил. Если хочешь стать человеком, никогда не лги. Ложь до добр не доводит.

Старик сильно огорчился, что сын растет лгуном, и все думал, как его исправить. И вот Джээренче-чечен снова отправился в путь с Толемырзой.

– Приготовь нам еду, сын, на гриве коня, – сказал старик.

Толемырза поспешно поджег гриву своего коня.

– Эх, сынок, сынок, недогадлив ты. Приготовить еду на гриве коня – значит, вытащить из курджуна еду и поесть на ходу.

Андан ары бир аз барганда атасы:

– Уулум, жолду кыскартсаң боло, – деди.

Төлөмырза аттан секирип түшө калып, жолду кетмен менен чаап кирди.

Атасы карап туруп, башын чайкап:

– Бул кылыгың эмне, акылы жок десе, бул эмне кылганың? Жолду чапма жорго же кызыктуу аңгеме кыскартат, – деди.

«Бул кебетеси менен мага тирек боло албасы белгилүү болду. «Аял жакшы – эр жакшы» деген сөз бар эмеспи эл ичинде. Бул акылсыз уулума акылдуу келинчек издеп таап, алып бербесем болбойт экен» деп ойлойт абышка.

Анан Жээренче чечен бир топ айылдарды кыдырып, ар кандай кыздарды көрдү, бирок алардын бирин да ылайык көрө албады.

Кайра келатканда жолунан отун үчүн куурай көтөрүп, жетелеген музоолору бар кыз-келиндер чыгат. Аңгыча жамгыр жаап жиберди. Баары жүгүрүп үйлөрүнө кетишти. Бирөө гана көтөрүп келаткан отунуна күрмөсүн жаап, музоосун кармап, жаандын токтошун күтүп олтуруп калды.

Жээренче чечен кыздын жанына бастырып келип:

– Кызым, баары жүгүрүп кетти, сен эмнеге калдың? – деп сурады.

– Атаке, – деди кыз, – аларда төрт чыгаша болот, меники үч киреше, бир гана чыгаша болот.

– Кандайча киреше?

– Музоом качып барып уйду эмип салбайт, бир; отунум кургак калат, бул эки. Апаман тил укпайм. Бул үч кирешем. Эски күрмөм суу болуп калганы гана чыгашам болот. Ал эми качып кеткендердин отундары суу болот, музооло-

Проехали они еще немного, отец говорит:

– Сын мой, помоги дорогу сократить.

Толемырза соскочил с коня, схватил кетмень и начал копать новую дорогу.

Посмотрел на него отец и покачал головой.

– Что ты делаешь, неразумный? Путь может сократить быстрый иноходец или интересная беседа.

«Если он не изменится, то не будет для меня ни опорой, ни радостью, – думал старик. – Говорят: «Если жена хорошая, то и муж хорош». Поеду-ка я искать для своего глупого сына умную невесту».

Долго ездил Джээренче-чечен. Побывал во многих аилах, видел разных девушек, но, подходящей не нашел.

На обратном пути встретились ему девушки и молодичицы, которые несли по вязанке хвороста и вели по теленку. Пошел дождь. Девушки побежали к аилу. Только одна не побежала, а прикрыла хворост халатом, придержала теленка и ждала, пока дождь пройдет.

Подъехал Джээренче-чечен к девушке и спросил:

– Дочь моя, другие побежали домой. Почему же ты осталась?

– Отец мой, у них будет четыре убытка, а у меня один убыток и три выгоды.

– А какие у тебя выгоды?

– Теленок не высосет раньше времени корову – это раз; хворост останется сухим – это два. Мать не станет меня ругать. Вот вам и три выгоды. То, что

ру саай электе энесин эмип салат, өздөрү суу болду, үйүнөн тил угат – ошентип, булардын төрт чыгашасы бар, – дейт кыз.

– Сен акылдуу кыз турбайсыңбы, айлыңар кайсы, үйүнөр каерде? – деп сурады Жээренче.

– Биздин үйдө кырк найза сайылып турат, – деди кыз.

Кыздын акылына Жээренче чечен сүйүндү. Айылга жетип келип, кырк найза сайылган үйдү таппады. «Кыз мага табышмактатып айтса керек – деп ойлоду бир кезде ал. – Жабуусу кырк тешик болуп, ууктары сырттан көрүнүп турган үй болуу керек». Чын эле, кыздын үйү дал ошондой экен.

Кыздын ата-энеси байтааныш жолоочуну жадырап тосуп алып, дасторкон жайды. Узун сөзгө кирген немелер убакыттын кандай өткөнүн байкабай калышыптыр. Бир кезде жамгыр токтоп, күн ачылып, алиги жолуккан кыз отунун кургак көтөрүп үйүнө келди. Кыздын аты Карачач экен.

– Менин Төлөмырза деген жалгыз уулум бар. Өз айлыбыздагы бир да кызды жактырбай койду. Уулума келинчек издегениме жарым жыл болуп калды. Далай айылдарды кыдырдым. Эч ким жакпады. Бүгүн көңүлүмө толгон бир кызды көрдүм. Ал силердин кызыңар. Силер макул тапсаңар колун сурап, уулума кудалап келели, – деди Жээренче.

– Биз деген кембагалбыз, сиз айтылуу Жээренчесиз. Келинчек издеп жүргөн уулуңузга биздин кыз түгөй боло албайт го. Кызыбыз өзү чечсин, ал эмне десе, биз ошого макулбуз, – дешти ата-энеси.

Кыз атасынын сөзүн угуп:

– Атаке, – деди кыз, – урматтуу мей-

старый мой халат промок, – это и есть мой убыток. А те девушки не усторожили телят, хворост у них отсырел, сами промокли, и дома их отругают – вот и четыре убытка.

– Ты, оказывается, умница, – сказал Джээренче-чечен. – Где же ты живешь? Какая ваша юрта?

– Нашу юрту найти легко, из нее торчит сорок пик.

Джээренче-чечен обрадовался, что нашел умную девушку. Он поспешил в аил, но юрты с сорока пиками там не оказалось. «Она загадала мне загадку, – решил он. – Их юрта, наверное, покрыта дырчавыми кошмами, сквозь которые видны сорок жердей». И правда, нашлась такая юрта.

Родители девушки радушно приняли, угостили незнакомого старика. За беседой хозяева и гость не заметили, как прошло время. Дождь перестал, показалось солнце, и вскоре пришла девушка. Узнал Джээренче-чечен, что зовут ее Карачач.

– Есть у меня единственный сын Толемырза. Ни одна из девушек нашего аила не понравилась ему. Вот я и выехал сам на поиски невесты. Езжу уже полгода. Только сегодня встретил девушку, которая мне понравилась. Это ваша дочь. Если вы согласны, я хочу посватать ее за моего сына, и пожелаем счастья молодым.

– Мы люди бедные, а вы славный Джээренче, – ответили родители. – Не пара наша дочь вашему сыну, который ищет невесту. Дочь неволить мы не будем, пусть сама ответит.

маныбыз алыстан келиптир. Мени анын уулуна күйөөгө берүүгө макул тапсаңар, бүдөмүктөтпөй аны ачык айткыла.

– Менин болчок келиним мындай акылдуу экенине кубанычтамын. Анык Акылкарачач экен. Бактылуу болсун. Эми калыңын кесип бергиле. Тойду өз салты менен жакшылап, сый-урмат көрсөтүп өткөрөлү. Кана, айткыла, калыңына канча төө, жылкы, уй, кой алып келейин? – деди Жээренче.

– Карачач биздин мандайыбызга бүткөн жалгыз кызыбыз. Биз соодагер эмеспиз, кызыбызды малга саткандай. Кызыбыз кандай десе ошондой болсун, – деди энеси.

– Ата-энем өздөрү кедей болгону менен мени малга айырбаштабайт. Ал эми өзүмдүн эч качан дүнүйөгө сатылгым келбейт. Мен өзүм жактырган жана мени жактырган гана жигитке чыгам, – деди Карачач.

Жээренче кыздын акылына дагы бир жолу там берди. Эртеси үйүн көздөй жолго чыкты. Үйүнө жетип, уулуна жакшы кийимдерин кийигизип, ээрчитип алып, Карачачтын үйүнө келди.

Кембагал Токсой кызын атагы таш жарган Жээренче чечендин уулуна берип жатканы айылга дүңк дей түштү. Барынан да Карачач сулуунун калыңсыз макул болгону уккандарды таң калтырды.

«Карачач күйөөгө калыңсыз кетип жатканы менен биз илгертен келаткан салтыбыздан чыкпайбыз. Тойго барып, конокторго берилчү өз энчибизди алабыз», – дешти баары.

Жээренче чечен көп мал союп, тойго келген конокторду урмат менен тосту.

Той жети күнгө созулуп, сегизинчи

Выслушала Карачач отца и промолвила:

– Почтенный и дорогой наш гость приехал издалека. Если вы хотите выдать меня замуж за его сына, так прямо и скажите.

– Я очень рад, что моя будущая сноха такая умница. Она настоящая Акылкарачач*. Пусть она будет счастлива. А теперь назначайте калым. Свадьба должна быть богатой, и по всем обычаям. Сколько пригнать верблюдов, лошадей, коров и баранов?

Тут заговорила мать девушки:

– Карачач у нас единственная дочь. Мы не торговцы на базаре, и не хотелось бы менять ее на скот. Как скажет дочь, пусть так и будет.

– Мои родители хоть и бедные, – сказала Карачач, – да не собираются менять меня на скот. И сама я не хочу быть проданной. Я пойду за того, кого полюблю и кому сама по нравлюсь.

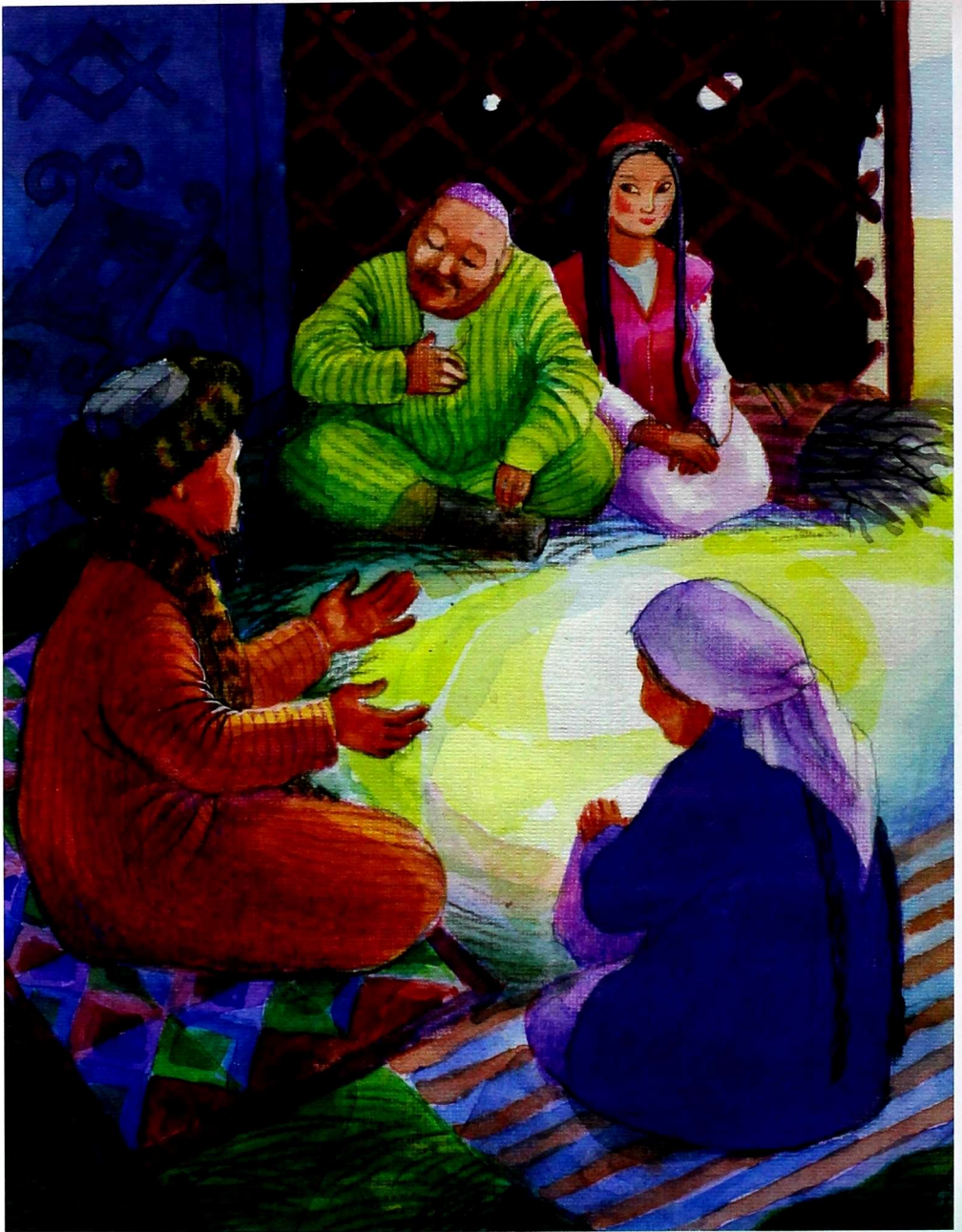
Джээренче снова подивился ее речам и на другой день отправился домой. Он нарядил сына в богатые одежды и вместе с ним снова поехал к умнице Карачач.

Все заговорили, что бедный Токсой отдает единственную дочь за сына прославленного Джээренче. Еще больше удивило всех, что Карачач решила выйти замуж без всякого калыма.

«Хотя Карачач выходит замуж без калыма, мы не откажемся от старых обычаев. Пойдем на свадьбу и получим, что положено гостям», – решили все.

Джээренче устроил большой той,

* Акылкарачач – разумная Карачач.

күнү Жээренче менен Төлөмырза Карачачты үйлөрүнө алып кетишти.

Арадан аз күн өтүп, Акылкарачачтын дайыны Жаныбек ханга жетет. Жаш келин абдан акылдуу да, сулуу да деп айтып барышты. Эми Төлөмырзага да келинчегинин акылы жугат го дешти.

Хан Акылкарачачты өз көзү менен көрүүгө жөнөп калды. Анан аны көргөндөн кийин мындай келинчекке өзү жетпегенине ичи тарый түштү.

– Сага төрт собол берем, кандай жооп береринди көрөм, – деди хан көзүн кызарттып.

– Бериңиз, – деди Карачач эч чочулабай.

– Тулпар кымбатпы же уйбу? Ат пайдалуубу же эшекпи? Бүркүт жакшыбы же каргабы? Келишкен сулуу кызды келесоо жигитке күйөөгө берсе болобу? Менин төрт суроо ушул, – деди хан. Анан каарын чачып: –Эртең жообун бербесең анда Төлөмырза менен ажырашасың,– деди кекетип.

Жээренче муну угуп, көңүлү терең чөктү.

– Капаланбаңыз, атаке, – деди Карачач кайнатасынын көңүлүн көтөрүп. – «Ханды кудай урарда эли менен жоо болот» деген макал бар эмеспи. Жаныбек хан оңбой калды. Анын суроолоруна өзүм жообун берем, атаке.

Жаныбек хан эртеси таң атпай эрте келди.

– Жаныбек хан, сенин оюң бир жерде эмес, жоруктарың элге жакпайт, мыйзамдарың түз эмес, – деди Акылкарачач. – Эми кечээги суроолоруңдун жообун айтайын. Тулпар тушунда, күлүк күчүндө, чобур аттан сүт берген уй кымбат. Жакшы эшек

зарезал множество скота для угощения.

Семь дней пировали свадьбу, а на восьмой Джээренче и Толемырза повезли Карачач к себе домой.

Прошло немного времени, и слух об Акылкарачач дошел до хана Джаныбека. Ему рассказали, что эта молодница необыкновенного ума и красоты. Теперь, мол, даже Толемырза поумнел.

Поехал хан Джаныбек взглянуть на умницу Карачач. Поглядел и позавидовал, что такая жена досталась Толемырзе, а не ему.

– Я задам тебе четыре вопроса, – сказал хан. – Посмотрим, как ты ответишь.

– Задавайте, – смело ответила Карачач.

– Кто ценнее – тулпар. или корова? Кто полезнее – конь или осел? Кто лучше – сокол или ворона? Можно ли продовать красавицу в жены глупцу? Вот мои четыре вопроса, – сказал хан и прибавил грозно: – Завтра ты должна ответить, иначе не быть тебе женой Толемырзы.

Джээренче сильно опечалился.

– Не горюйте, – успокоила его Карачач. – В народе говорят: «Если хан сотворит зло то народ взбунтуется, и хану не поздоровится». Хана Джаныбека ждет беда. А что до вопросов, я отвечу.

Наутро приехал хан Джаныбек.

– Хан Джаныбек, – сказала Карачач,– душа у тебя суетливая, поступки неразумные, законы неправые. Слушай же мой ответ. Тулпар ценен, когда он в полной силе, иначе лучше иметь корову, дающую много молока. Хороший осел полезнее дрянного коня. Ворона

жаман аттан пайдалуу. Канаты сынган бүркүттөн канаты соо карга артык. Чыныгы сулуулук сатылбайт да, сатып алынбайт, андай экенин келесоолор гана түшүнбөйт.

Жаныбек хан эмне дээрин билбей, айласы жок унчукпастан кетип калды. Карачачка жетүүнүн амалы менен эми Жээренче чеченге асылып, өчүн алуунун амалын жасай баштады.

Бир жолу ал жигиттерин жиберип:

– Жээренче мага ат минбей, төө минбей, жөө да эмес, жол менен да, талаа менен да баспай мага келсин,– деп буйрук берди.

Хандын каарынан кантип кутулам деп Жээренчени ой басты. Анан хандын буйругун келинине айтты эле Карачач:

– Эртең эрте туруп, чоң серкени минип, жолдун жээги менен барыңыз. Хан сизден сураганда жөө келген жокмун, ат да, төө да минбедим, жол менен эмес, талаа менен да эмес, жолду жээктеп, эч ким минбеген серке минип келдим деп айтыңыз. Муну укканда хан сөз таба албай, сиздин алдыңыздамыш болуп калат, – деди.

Эртеси Жээренче келини Карачачтын айтканы боюнча серкени минип, жол жээктеп ханга келди.

– Ханым, сиздин буйругуңузду аткардым: сизге ат, төө да минбей, жөө да келген жокмун, жолго чыкпадым, талаа аралабадым, эч ким минбеген серкени минип, жолду жээктеп келдим,– деди Жээренче таазим этип.

Хан бул жолу да эчтеме айталбай калды. Анан кырк кочкор айдатып келип, Жээренче чеченге:

– Кырк күндөн кийин кырк козусу менен кайра өзүмө кайтарасың, – деди.

Жээренче үйүнө келди айласы алты куруп. Карачач алдынан тосуп чыгып:

с крыльями лучше бескрылого сокола. А истинная красота не продается и не покупается, и только глупцы этого не понимают.

Хан Джаныбек не нашел, что сказать, и уехал ни с чем. Но мысли завладеть Карачач не оставил и стал особенно придираться к Джээренче-чечену.

Однажды хан отправил к нему джигитов и повелел:

– Пусть Джээренче явится ко мне не на коне, не на верблюде, не пешком, не по дороге и не по полю.

Джээренче крепко задумался: как ему избежать ханского гнева? Посоветовался он со снохой, и Карачач сказал:

– Завтра встаньте пораньше, садитесь на козла и поезжайте на нем по обочине. Когда хан спросит, отвечайте, что не пешком пришли и приехали не на коне, не на верблюде, а на козле, на котором никто не ездит, что прибыли не по дороге и не по полю, а по обочине дороги. Тогда хан снова окажется ни с чем.

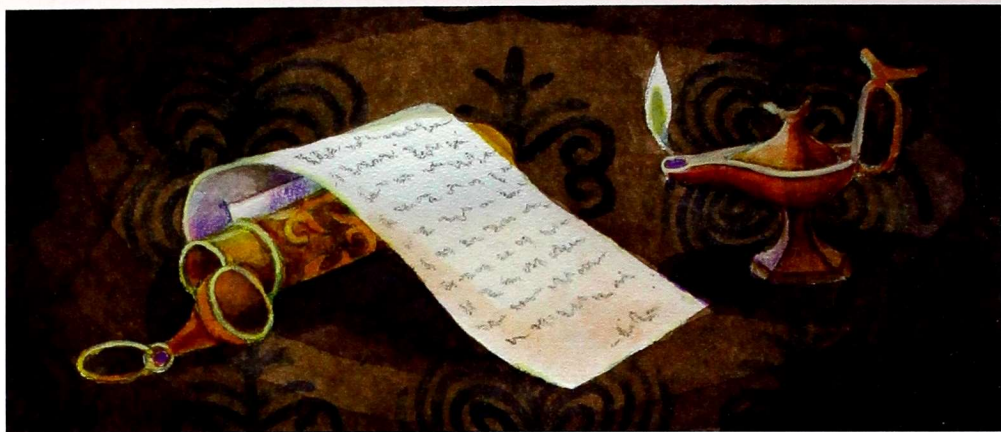
Сел Джээренче на козла и по обочине доехал до ханского дворца.

– Хан мой я исполнил твое приказание,–сказал Джээренче,–прибыл к тебе не на коне, не на верблюде и не пешком, а на козле, на котором никто не ездит; не по дороге, не по полю, а по обочине.

Ничего не мог сказать хан на это. Он повелел пригнать сорок баранов и приказал Джээренче-чечену:

– Через сорок дней ты должен вернуть мне этих баранов с сорока ягнятами.

Вернулся Джээренче домой совсем

– Атаке, көп белек менен келгенсиз го. Хан ушунун баарын сизге сый көргөзүп бердиби? – деп сурады.

– Кызым, мындан көрө өлүп калганым артык эле! Кырк күндөн кийин бул кырк кочкордун кырк козусун ээрчитип, мага сексен баш алып келесин деди. Кочкор козу туумак беле, бул хандын карөзгөй шылтоосу, – деп катуу кайгырды.

– Атаке, сарсанаа болбо, – деди Акылкарачач көңүлүн алып.

Келини күн сайын бирден кочкор союп, жей беришти. Абышка болсо баары бир хандын каарынан кутулбай турганын билип, келининин жасаган ишине каршы болбоду.

Кырк биринчи күн дегенде хан жигиттери менен Жээренченикине кырк кочкорго кырк козусун кошуп, айдап келгени жөнөдү.

Карачач хандын жолун тосуп, калп эле отун теримиш болуп алдынан чыкты. Хан келинди көрүп сүйүнүп, атын темнип жакындап келди.

убитый. А Карачач вышла навстречу и говорит:

– Дорогой отец, вы вернулись с большим подарком. Неужели хан подарил вам сорок баранов?

– Эх, дочка, помереть бы мне поскорее! Хан меня затравил. Дал мне сорок баранов и велел через сорок дней получить от них сорок ягнят и вернуть ему восемьдесят голов. Виданное ли дело – получить приплод от баранов!

– Не печальтесь, отец мой, – утешила его Карачач.

Она каждый день резала по барану и кормила старика жирным мясом. Старик думал, что все равно не миновать ему ханской расправы, и не запрещал снохе делать, что ей хочется.

На сорок первый день хан со своими джигитами отправился к Джээренче за баранами с приплодом.

Пошла Карачач будто собирать хвост, а на самом деле ему навстречу. Увидел ее хан, обрадовался и подъехал поближе.

– Сулуу айым, отун терип жүрөсүңбү? Атаң кайда? – деп сурады хан.

– Ооба, отун терип жүрөм, ханым. Атам үйдө төрөй албай, толготуп жатат, – деди.

Бул жоопту угуп хан, жигиттери кошулуп күлүп жиберешти.

– Карачач, сен оозуна келгенди сүйлөй бересиңби? Эркек да төрөмөк беле? – деди.

– Ханым, сөзүңүздө эч калет жок, – деди Карачач жылмайып. – Өзүңүз айткандай эркек адам төрөбөсө, кочкор да туумак беле? Ошондуктан, сиздин кочкорлор да козулаган жок.

Хан унчукпастан артка кайрылды.

Красавица, ты, кажется, хворост собираешь? А что делает твой отец? – спросил он.

– Да, ваша правда, хан. Я собираю хворост. А отец мой лежит дома и мучается родами – ответила Карачач.

Рассмеялся хан, а с ним и его жигиты.

– Ну и болтушка ты, Карачач! Разве мужчина может рожать? – спросил хан.

– Мой хан, ваше слово – сама правда, – сказала Карачач и улыбнулась. – Что мужчине родить, что барану ягниться – одно и то же. Потому и ваши бараны не дали ягнят.

Карачач үйүнө келип, ханды сөзгө сындыргананын кайнатасына айтып берди.

Эртеси хандын жигити Жээренче чечендикине жаңы тапшырма менен жетип келди:

– Хан сага отуз күндүн ичинде таштан тарамыш тилип алып, кумдан өтүк тигип келесин деп буйрук берди,– деди.

– Эми хандан балээсине чындап калган экенмин,– деп Жээренче катуу капаланды. – Кантип таштан тарамыш алып, кумдан өтүк тигилмек эле?

Хандын жаңы буйругун угуп, Карачач:

– Капаланба, атаке, анын да эсеби табылат,– деп көңүлүн жумшартты.

Кайнатасын бир ай жакшылап багып, мөөнөтү келгенде эркекче кийинип, чачын тебетейинин астына түйүп, ханга келди.

– Урматтуу ханым, кумдан өтүк бычып койдум эле, таштан жасалган тарамышыңыздан карыз бере турунуз.

– Сен эмне, келесоосунбу? Таштан тарамыш, кумдан өтүк болмок беле! – деп ачууланып кыйкырып кирди.

Акылкарачач башындагы тебетейди алганда хан тааныды.

– Урматтуу ханым, сиздин айтканыңыз чындык. Таш менен кумдан өтүк болбойт. Андыктан биз сиздин буйругуңузду аткарган жокпуз,– деди.

Хандын жини келип турса да, эчтеме каршы айта албады.

Карачач үйүнө келип, Жээренче кайнатасына болгон окуяны айтып берди.

Ошол күнү хан Жээренчени кармап, калмактардын ээн талаа, эрме чөлүнө айдатат.

Аны менен кошо бирге ойноп, бирге өскөн тентуштары Толубай сынчынын уулу Минжашар, Асанкайгынын уулу Төлөнгүт да айдалат.

Только хан уехал, Карачач поспешила домой и рассказала старику о своей новой победе над ханом.

На другой день прискакал к Джээренче джигит с новым приказом:

– Повелел тебе хан в тридцать дней свить из камня крепкие нитки, а из песка сшить пару сапог.

– Не спасись мне от ханского гнева, – бормотал старик, – как свить из камня нитку и как сшить из песка сапоги?

Услышала умница Карачач старика и успокоила его:

– Не отчаивайся, отец.

Месяц ухаживала она за стариком, а когда прошел срок, надела мужскую одежду, подобрала косы под шапку и пришла к хану.

– Повелитель мой, одолжи мне нитки, свитые из камня, а то мне нечем сшить сапоги, скроенные из песка!

Хан, как услышал эти слова, пришел в ярость и закричал:

– Ты в своем ли уме? Не бывает ниток из камней и сапог из песка!

Умница Карачач сняла шапку, и хан узнал ее.

– Повелитель мой, – сказала она, – вы правы. Из камней и песка сапог не сошьешь. Потому мы и не исполнили вашего приказания.

Задрожал хан от гнева, а сказать ничего не мог.

Вернулась Карачач домой и все рассказала старому Джээренче.

В тот же день хан приказал джигитам схватить Джээренче и выслать в калмыцкие степи.

Вместе с ним выслали и его товарищей – Мынджашара, сына знаменитого

Калмактын ханы аларды бири-биринен алыска жайгаштырат.

Төлөмырзаны болсо Жаныбек хан оор жумушка салат, ал эми Карачачтын боз үйүн хан атайылап өзүнүн үйүнүн жанына тиктирип коёт. Хан Карачачка үйлөнгүсү келет, бирок келин аны көргүсү түгүл уккусу да жок.

Ошентип ортодон бир жыл өтөт.

Күндөрдүн биринде бир жигит Жээренче менен анын досторунан кат алып келет. Кат мындай жазылыптыр: «Мага силердин эгининер бышып, чоң түшүм күтүп жатканынар, мыкты орокчунар бар деген кабар жетти. Кыш эрте түшөт, андыктан, эгининерди тезирээк жыйнагыла. Токтогулга, Койлубайга, Асанкайгыга айткыла: ал жакта кыйшык көз кара теке калды. Аны кармап, башын алып, сууга ыргытып жибергиле. Менин үйүмдө мокок бычак менен курч устара бар. Аларга көз салгыла».

Катты кайра-кайра окушуп, түшүнүшкөн жок. Анан Карачачка келишип, Жээренченин катын түшүндүрүп бергин дешти.

– Эгин бышты дегени – элдин душманынын күнү бүтүп баратат дегени. Орокчулар дегени болсо, эл чогулуп, ал душманды жоготот деп айтканы. Кыш келетет деген каймана сөзү көпкө созбой, тезирээк камынгыла дегени. Булардын бардыгын Токтогулга, Койлубайга, Асанкайгыга кеңеш салып айткыла дептир. Алар элдин башында турсун деген турбайбы. Ал эми кыйшык көз кара теке – ал Жаныбек хан. Аны кармап, башын алып, сууга ыргыткыла дейт. Моккок бычак деп Төлөмырзаны айтыбатат, устарасы – мен. Кадырлуу карыялар, баатыр жигиттер,

знатока коней Толубая, и Толенгита, сына Асанкайгы.

Калмыцкий хан поселил их далеко друг от Друга.

Толемырзу хан Джаныбек угнал на тяжелые работы, а Карачач приказал поставить свою юрту возле ханской. Он хотел жениться на ней, но молодница и слышать об этом не пожелала.

Так прошел целый год.

Однажды прибыл джигит с письмом от Джээренче к его друзьям. В письме они прочитали: «Дошли до меня вести, что у вас созрели хлеба, что вы ожидаете большой урожай и что есть умелые жнецы. Зима наступает рано, поторопитесь все собрать. Передайте Токтогулу, Койлубаю и Асанкайгы: остался там косоглазый черный козел. Пусть схватят его, отрубят голову и бросят в воду. Есть у меня дома тупой нож и острая бритва. Не забудьте про них».

Читали, читали это письмо, не могли понять. Пошли к умнице Карачач и просили разгадать, о чем пишет Джээренче.

– Отец пишет, что поспели хлеба. Это означает: враг наш отжил свой век. Что у нас готовы жнецы, – значит, хватит народу, чтобы с ним покончить. Старик беспокоится о наступлении зимы – он советует сделать все поскорее. Надо обо всем передать аксакалам Токтогулу, Койлубаю и Асанкайгы. Пусть они станут во главе. Косоглазый черный козел – это хан Джаныбек. Его надо схватить, отрубить голову и бросить в воду. Тупой нож – это Толемырза, а острая бритва – это я. Почтенные

бардыгыңар биригип, кыйшык көз кара текени кармап, эзилген элдин, кордук көргөндөрдүн өчүн алгыла!

Эл көтөрүлдү. Каардуу Жаныбек ханды суунун тереңине чөгөрүп жибершти.

Жээренче айдалып кеткен жолдоштору менен элине кайрылып келген экен.

АПЕНДИ МЕНЕН СОТ

Апенди бир жолу келатып, арыктын ичиде жаткан мас адамды көрөт. Мас коңурукту кош тартып уктап калыптыр. Апенди жакындап барса, шаардын соту экен.

Апенди карап туруп, бир кезде мастын чепкени менен тебетейин чечип алып, кетип калат.

Мас ойгонуп, чепкени менен тебетайы жок экенин көрөт. Анан бирөөлөр байкап калбасын деп жүгүргөн бойдон үйүнө келет.

Эртеси жигиттерин чакырып:

– Мен чепкени менен тебетейимди жоготтум. Ким алса да таап, мага айдап келгиле. Мен анын сагайын колуна карма-там! – деп булкунду.

Жигиттер шаар аралап чапкылап кетишти, экөө базарга кайрылды. Жолдон чепкен менен тебетейди сатканы бараткан Апендини кезиктирип калышты. Жигиттер чепкен менен тебетайды таанып, Апендини сотко жетелеп келишти.

– Бул кийимдер меники, сага кайдан барып жүрөт? – деди сот каардуу үнү менен.

– Кечээ кечинде үйгө келатып, арыкта оонап жаткан мас адамды көрдүм. Ал өлө мас экен. Бирөөлөр уурдап кетпесин деп, чечип алдым эле. Эгерде чындап эле сиз-

старики, храбрые джигиты, хватайте черного косоглазого глупца и отомстите за все!

И народ восстал. Злого хана Джаныбека утопили.

Джээренче со своими товарищами вернулся к своему народу.

АПЕНДИ И СУДЬЯ

Шел как-то Апенди и увидел пьяного, свалившегося в канаву. Он крепко спал и громко храпел. Подошел к нему Апенди и узнал в нем городского судью.

Задумался Апенди, потом снял с пьяного судьи халат, тебетей и пошел к себе домой.

Когда пьяный пришел в себя, то увидел, что нет на нем ни халата, ни тебетей. Он поднялся и побежал домой, чтобы никто не увидел его.

На следующей день он собрал своих джигитов и сказал:

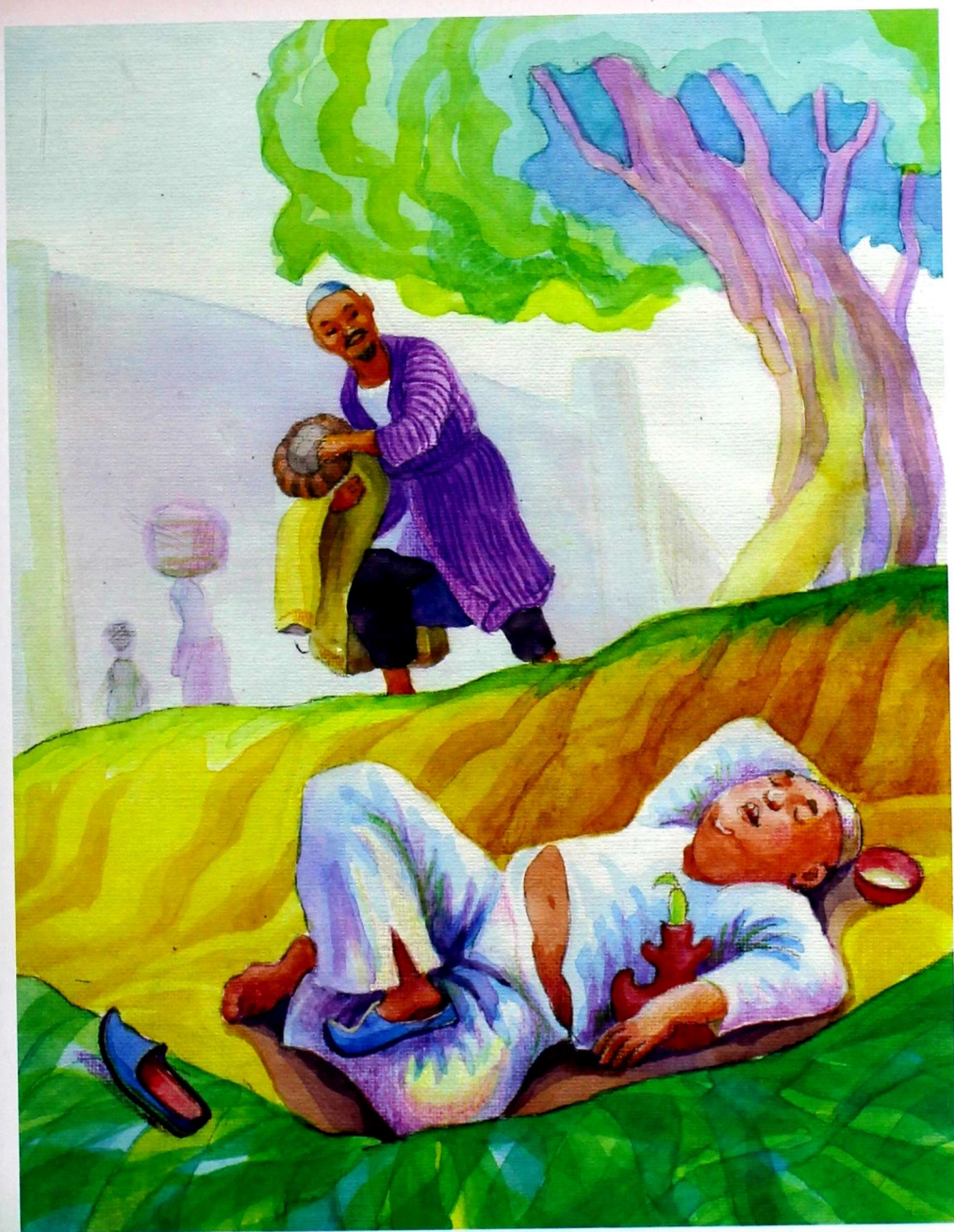
– Я потерял свой халат и тебетей. Разыщите и приведите того, кто их взял. Этого вора я накажу беспощадно.

Джигиты поскакали по городу, а двое из них направились на базар. По дороге они увидели Апенди, который нес халат и тебетей, чтобы продать на базаре. Джигиты сразу опознали одежду своего хозяина и повели Апенди к нему.

– Эти вещи мои, – сказал судья. – Как они попали к тебе?

– Вчера вечером я возвращался к себе домой и увидел, что в канаве валяется пьяный человек. Он лежал совсем без чувств. Боясь, что кто-нибудь украдет одежду, я взял эти вещи, чтобы

дики болсо, анда алыңыз, – деди Апенди.

Сот бул ишти баштап алганына өзүнө ыраазы болгон жок. Анан шашыла:

– Жок, Апенди, мен мас болуп арыкка жатып калган эмесмин. Чепкен менен тебетей меники эмес. Башка бирөөнүкү болсо керек. Алгын да буерден тезинен жоголгун! – деди.

Апенди соттун айтканын аткарды.

АПЕНДИ ХАНДЫ КАНТИП АЛДАДЫ

Илгери-илгери байлыгына чиренген бир хан болуптур. Бир жолу ал кимде ким суукта мунаранын башына түнөп чыкса, ага кумурага толтура алтын беремин деп жар салат.

Көп адамдар келип, бирок бири да чыдай албады, суук аябагандай катуу болучу.

Анан Апенди ханга келип, шерттешип, Апенди жыртык чапаны менен мунаранын башына түнөп чыкты. Эрте менен Апенди ханга келип, убадаңды аткаргын деди.

– Апенди, токтой тургун, – деди хан, – мунарада түнөгөнүңдү кантип далилдейсиң? Түндөсү бирдеме көрдүңбү?

– Көрдүм, – деди Апенди, – алыстан өрт чыгып, жалыны асманга көтөрүлдү.

– Анда сен отко жылынган турбайсыңбы, – деди хан.

Ошентип, убадалашканын бербей койду.

Апенди хандан өчүн алмай болуп, бир сыйкырды көрсөтөм деп, ханды конокко чакырат.

Хан ал эмне болгон сыйкыр экенине

сохранить их. Если они действительно ваши, то берите их, – сказал Апенди.

Судья уже был не рад, что затеял это дело. И поспешно ответил:

– Нет, Апенди, я никогда не валялся пьяным в канаве. Этот халат и тебетей не мои. Они должны принадлежать другому человеку. Забирай их и поскорее уходи отсюда.

Так Апенди и сделал.

КАК АПЕНДИ ПЕРЕХИТРИЛ ХАНА

В давние-предавние времена жил богатый и сумасбродный хан. Однажды он объявил, что даст кувшин золота тому, кто простоит ночь на холодной башне.

Многие пробовали, но не выдерживали до утра: ночи были морозные.

Тогда отправился к хану Апенди. Хан повторил уговор, и Апенди всю ночь простоял на башне в своем рваном чапане. Утром Апенди пришел к хану и стал требовать обещанное.

– Постой, постой, Апенди, – сказал хан, – докажи, что ты простоял всю ночь. Скажи, что ты видел ночью, стоя на башне?

– Я видел, – ответил Апенди, – как вдали вспыхнул пожар и огонь поднялся до неба.

– Ах, так, – сказал хан, – раз ты видел огонь, значит, ты грелся.

И хан не дал ему обещанной награды.

Решил Апенди перехитрить хана и вскоре пригласил к себе на обед, предупредив заранее о каком-то чуде.

кызыгып, жөкөрлөрү менен Апендиникине келет.

Алар тамакты күтө берип, күтө берип жадап кетишти. Хан ачууланып, боз үйдөн сыртка чыкса, бийик эки шырмыйга казанын асып коюп, Апенди жанында олтуруптур.

– Эй, Апенди, эмне олтурасың? – дейт хан.

– Тамак бышырып олтурам, – дейт Апенди.

– Жаккан отуң кайда?

– Күндүн табына бышырам.

– Эй, келесоо, күндүн табына да тамак бышмак беле?

– Туура айтасың, – деди Апенди жымың этип, – алыстан көрүнгөн от мени жылыта албагандай эле, күндүн табына да тамак бышпайт.

Хан сөзгө жеңилип, Апендиге бир кумура алтын берген экен.

Любопытство разобрало хана, и он отправился к Апенди со своими приближенными.

Ждут они час, другой, третий, а обеда все нет. Рассердился хан, вышел из юрты и видит: сидит Апенди у котла, высоко подвешенного на двух столбах:

– Что ты делаешь? – спросил хан.

– Варю обед, – равнодушно ответил Апенди.

– Где же огонь?

– Мой обед варит солнце.

– Глупец! – грозно сказал хан. – Разве солнце может с такой высоты варить твой обед?

– Ты прав, хан, – спокойно ответил Апенди, – солнце не может сварить обеда, как не мог далекий пожар в степи согреть мое тело.

Пришлось хану выполнить уговор – отдать Апенди кувшин с золотом.

ТАБЫШМАКТАР
КАЛПТАР
ЖАҢЫЛМАЧТАР
МАКАЛ-ЫЛАКАПТАР
КЫРГЫЗ ЭЛДИК ЫРЛАРЫ
УЛУТТУК ОЮНДАР

ЗАГАДКИ
НЕБЫЛИЦЫ
СКОРОГОВОРКИ
ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ
КЫРГЫЗСКИЕ НАРОДНЫЕ
ПЕСНИ
НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИГРЫ

ТАБЫШМАКТАР

ЗАГАДКИ

Менде сыйкыр таяк бар,
Баарын жасай алат ал:
Мунара, үй, самолёт,
Анан да чоң пароход.
(Калем)

Деңизинен сүзө албайсың,
Жолунан баса албайсың,
Жерин каза албайсың.
Бул эмне?
(Географиялык карта)

Колумдагы жаңы үй ал,
Эшигинде кулпу бар.
Жашоочулар кагаздан,
Баардыгы тең кыйын жан.
(Портфель, китептер, дептерлер)

Бутум жок, басамын,
Тилим жок, айтамын:
Качан уктап калышты,
Туруп, ишке барышты.
(Саат)

Сүйлөсөк,
Иштеп калат.
Сүйлөбөсөк
Эс алат.
(Тил)

Палочка волшебная есть у меня друзья.
Палочкою этой могу построить я
Башню, дом и самолет,
И огромный пароход!
(Карандаш)

Моря есть - плавать нельзя,
Дороги есть - ехать нельзя,
Земля есть - пахать нельзя.
Что это?
(Географическая карта)

Новый дом несу в руке,
дверцы дома - на замке.
Тут жильцы бумажные,
все ужасно важные.
(Портфель, книги, тетради)

Ног нет, а хожу,
Языка нет, а говорю,
Когда спать, когда вставать,
Когда работу начинать.
(Часы)

Всегда он в работе,
Когда говорим,
А отдыхает,
Когда мы молчим.
(Язык)

Ал ачуулуу чың тийбес,
Үйү токой ичинде.
Ийнеси көп болсо да,
Жиби болбойт кичине.
(Кирпи)

Канаты жок, буту жок,
Кууп жеталбайт агкан ок.
(Убакыт)

Он эки бир тууган,
Арткысы алга ашпастан,
Кезек күтөт шашпастан.
(Он эки ай)

Бир колу келгендерди тосот,
Бир колу кеткендер менен коштошот.
(Каалга)

Ийин жыгач көтөрмө,
Илинп калды өзөнгө.
(Күн желеси)

Бутсуз, колсуз сүрөтчү,
Тартып жүрөт сүрөттү.
(Аяз)

Деңиз эмес, жер эмес,
Болбойт анда эч кеме,
Жөө өтпөйсүң, ал эмне?
(Саз)

Бир жылда туулган,
Беш бир тууган,
Бойлору узун-кыска.
(Манжалар)

Жаңы жылда толук эле,
Жарык жүздүү болук эле.
Күндөн күнгө арыктады,
Кийин такыр калбай калды.
(Календарь)

Сердитый недотрога
Живет в глуши лесной.
Иголок очень много,
А нитки ни одной.
(Еж)

Без ног и без крыльев оно,
Быстро летит, не догонишь его.
(Время)

Двенадцать братьев
Друг за другом бродят,
Друг друга не обходят.
(Месяцы)

Одной ручкой всех встречает,
Другой ручкой провожает.
(Дверь)

Красное коромысло,
Через речку повисло.
(Радуга)

Без рук, без ног,
А рисовать умеет.
(Мороз)

Не море, не земля,
Корабли не плавают,
А ходить нельзя.
(Болота)

Пять братьев –
Годами равные, ростом разные.
(Пальцы)

Под Новый год пришёл он в дом,
Таким румяным толстяком.
Но с каждым днём терял он вес,
И наконец совсем исчез.
(Календарь)

КАЛПТАР

НЕБЫЛИЦЫ

Х Х Х

Таштан тарамыш кестим,
Кумдан аркан эштим.
Китти минип, мухитге сүздүм,
Акула менен жарышка түштүм.
Секирип Айга жеттим,
Айдан Марска аттап кеттим.
Марстан селкинчек тептим,
Асманга эгин септим.
Түшүмү мыкты болду,
Жылдыздардагы кампам толду.

Х Х Х

Кийизди жерге кийре кактым,
Аюуну көтөрүп чаптым,
Музга ширеңке чактым.
Ашкабактын ичинен
Ат башындай алтын таптым.
Күрөшкөндө пилди жеңген
Кумурскага орден тактым.

Х Х Х

Азоо көпөлөктү минип алдым,
Көкөлөп учуп, тилин билип алдым.
Көк гүлдүү көйнөгүмдү алмашып,
Эки кооз канатын кийип алдым.
Чычкандарга токтобой өтүп,
Чымчыктардын тоюна бардым.
Чиркей менен чүкө атышып,
Муйтуп кетип, утулуп калдым.

Х Х Х

Из камня я нарезал сухожилий,
А из песочка свил себе арканы.
И за акулой мы с китом кружили –
На нём верхом проплыл все океаны.
Одним прыжком запрыгнул на Луну
И с лёгкостью на Марс перешагнул,
Качался на крылатых там качелях.
Потом пшеницей небо я засеял,
Обильные случились урожаи –
От них амбары звёздные трещали!

Х Х Х

В землю я кол из войлока забил,
И на лопатки медвежонка смог
Я положить. Костёр из льда разжёг.
В тыкве я слиток золота добыл,
Был он размером с голову коня.
И муравья медалью наградил –
Он поборол играюче слона...

Х Х Х

Я бабочку однажды оседлал,
Летал с ней в небесах, язык узнал.
И разноцветных два её крыла
Я на свою рубашку обменял.
Не стал я разговаривать с мышами,
Зато на птичьей свадьбе побывал.
И в альчики сразился с комарами,
Да битой промахнулся, проиграл.

Х Х Х

Тоодо токой өрттөндү,
Ошол өрттү ким көрдү?
Алты чака суу алып,
Аюу келди майпаңдап.
Эки чака суу менен
Элик келди тайтаңдап.
Жарты тамчы суусу жок,
Күкүк жүрдү кайпаңдап.
Аары келди ызылдап,
Чычкан жүрөт тызылдап,
Сууну ташып тынымсыз,
Суур чарчаптыр кышылдап.
Бөрү менен кашкулак,
Чоң челекти колдошуп,
Баары жүрдү токойду,
Өрттөн сактап, коргошуп.
Мен да чуркап келгенмин,
Кудук казып бергенмин.

Х Х Х

Мышыкка тамга үйрөттүм,
Күчүгүмдү сүйлөттүм.
Кызыл, жашыл шарларды,
Балыктарга үйлөттүм.

Х Х Х

Миндим Күндүн желесин,
Аштым Айдын белесин.
Ай бетине толгура
Тарттым Жердин элесин.
Айдагылар сурады:
– Кайра качан келесиң?

Х Х Х

Көп балыктар токойдо,
Терип жүрөт бүлдүркөн,
Мышык минип корозду,
Көргөндөрдөрдү күлдүргөн.

Х Х Х

Загорелся горный лес –
Пламя было до небес.
Косолапый мишка здесь,
Нёс воды он вёдер шесть.
Мчалась во весь дух, как пуля,
Без воды пришла косуля.
Суетилась и кукушка,
Бестолковая пичужка.
И пчела жужжала там,
И от мышки – шум и гам.
И сурок не отдышал,
Воду без конца таскал.
Не стоял и волк на месте
С барсуком работал вместе.
Навалились всей гурьбой,
Уберечь чтоб лес родной.
Поспешил к своим друзьям –
Вырыл им колодец я.

Х Х Х

Кошку научил читать
И собаку – речи.
Рыбы надували мне
Шарики при встрече.

Х Х Х

Сел на радугу весны,
Дотянулся до Луны.
Рисовал на ней картины –
Были образы земными.
А лунатики спросили:
– Ты ещё вернёшься, или?!

Х Х Х

Рыбы плавали в лесу,
Ежевику собирали.
Оседлал кот петуха –
Животы все надорвали.

Эки короо бөрүнү
Эчки жүрөт кайтарып,
Эликтер кууйт мергенди,
Эминесин айталык!

Кол ойнотуп, күү чертет,
Тыйын чычкан комузда.
Чимирилет ийиктей,
Бийге түшүп коңуз да.

Ат баратат теминип,
Минип алып адамды,
Үлүл чагат тынбастан,
Шакылдатып бадамды.

Пилдер конуп бутакка,
Кубулжута сайрашты.
Көп эшектер дөңгөчтү,
Арабадай айдашты.

Күкүк басат жумуртка,
Козголбостон ордунан.
Түшүмбү же өңүмбү?
Түшүнө албай олтурам...

Х Х Х

Кой койчуларды кайтарып жүрөт,
Иттер сайрап, торгойлор үрөт,
Турна жип ийрип,
Чычкан тор түйөт.
Көл алоолоп күйөт,
Куйругу жок түлкүнү көрүп,
Кумурска карс-карс күлөт.

УЛАК ЧЫМЫН

Бир адам бир ак бараң сатып алып,
Бир жайлоонун башына чыккан экен.
Бир топ чымын уктап жаткан экен,
Бириндетип жүрүп бирин аткан экен.

Чутко сторожит коза
Две большие волчи стаи,
А косули бегать вдруг
За охотниками стали!

И играет белка тут
На комузе очень бойко,
Вертится веретенем –
В танце жук кружится стойко.

На наездника вскочил
Конь верхом, бьёт стремями,
А улитка – шёлк да шёлк! –
Всё грызёт миндаль зубами.

На ветвях сидят слоны
И щебечут в томной неге,
Едут на бревне ослы,
Не спеша, как на телеге.

Яйца высидит сама
Терпеливая кукушка...
Это былъ, а может – сон?
Мне ответ шепни на ушко.

Х Х Х

Овцы своих пастухов здесь пасут,
Лают тут птицы, собаки поют,
Вьют здесь журавлики нити из пряжи,
Сети рыбацкие мышка тут вяжет;
Плещется озеро пламенем синим,
Лисы бесхвостые всеми гонимы –
А муравьи всё хохочут над ними.

МУХА-КОЗЛЁНОК

Купил человек в магазине ружьё
И с ним за добычей пошёл на джайлоо.
Завидел на скалах уснувших он мух,
Прицелился в них и выстрелил – «Бух!».

Урап кетти урандынын башынан,
Кырк карагай, он арча кулап кетти.
Барса, чымындын үлкөнү эмес, улагы
экен,
Куп семирген убагы экен.
Отуз уулу кырк өгүз айдап алды,
Терисин сыйрып, эки өгүзгө арта салды.
Отуз сегиз өгүзгө этин артты, үйгө бар-
ды,
Отуз саба, кырк көнөк кесип алды,
Отуз уул чокойго ултаң алды.
Жана ошондон ашканы –
Бир түндүк, бир жабуудай артып калды.
Жана бир кемпир убак-чүйөк майын жа-
йып,
Алты каптын оозун бууп алды.

ИЙНЕЛИК МЕНЕН КИШИ

Чылбыр эштим чымчыктын чуудасынан,
Чылым кылдым чымындын кайышынан,
Калп жомок сиз да айтыңыз, мен да ай-
тайын,
Ак дайра өтө чыктым туурасынан.
Чымчык союп, сыртынан айыл алдым,
Бирди союп ичинен майын алдым.
Атын баскан жерине кайырмак салып,
Узундугу кырк кездей жаян алдым.
Көк серкени минип алып артка кеттим,
Көлбаканын сөөгүн көпүрө кылып,
Көз жетпеген дайрадан ыргып өтүм.
Ийнеликти минип алып соно куудум,
Үч күн жатып сонону коно куудум,
Жыгылып ийнеликтен бутум сынып,
Эми ийнелик минбеске тобо кылдым.
Бир дөбөгө чыгыптыр бир топ ыраң,
Ал дөбөнү жайлайт экен эки түрлүү аң,
Жарыктык чөбүн жебей, жерин жеди,
«Кудаанын» кудуретине болдум айран.

Упала одна здоровенная муха,
Подмяла полсотни деревьев под брюхо.
Убил, как потом оказалось, не муху
матёру –
А мушку-козлёнка, но жирную – в самую
пору.
Охотника дети, их тридцать, пригнали с
собой
Аж сорок волов, они мясо забрали до-
мой,
И шкуру с великим трудом загрузили.
И тридцать саба*, и ведёрок штук сорок –
Из кожи мушиной случилось всё споро!
И юрту покрыли, и стельки скроили...
А сальца старуха одна натопила,
Что шесть бурдюков еле-еле хватило!

СТРЕКОЗА И ЧЕЛОВЕК

Из птичьей шерсти сплёл я поводок,
Кальян я смастерил из мухи кожи.
Вброд одолел стремительный поток.
Что? Скажешь – небылица. Ну и что же?!
Из шкурки птахи сделал я подпругу
И сала вытопил на всю округу.
В след от копыта удочку закинул –
Метрового сома оттуда вынул.
И на козле мчал задом наперёд,
Построил мост из косточек лягушки
И перепрыгнул реку просто влёт.
Гонялся я на стрекозе за уткой
И пребывал три дня в погоне жуткой,
Упал, сломал я ногу. Знайте все:
Кататься не хочу на стрекозе!
Есть холм, поросший сочною травой,
На нём двух видов звери обитают,
Питаются не травкой, а землёй.
Такие чудеса, поверь, бывают!

КЫРК ООЗ КАЛП

Кичинемде турна бактым,
Арка-арыгына жабуу жаптым,
Өз энемдин ичинде экенимде
Чоң атамдын жылкысын бактым,
Чоң атамдын баскан изине көл токтот-
тум,
Көл токтотуп, кырк кулач балык алдым,
Балыгымдын жоон терисин тилип ал-
дым.
Олтуруптур дегенде олтуруптур,
Карагайдын башына,
Кайнап-кайнап көл туруптур,
Бир кумурска менен бир карышкыр кө-
рүшүп туруптур,
Карышкырды кумурска өлтүрүптүр.
Кумурсканы кой кылып кумга жайдым,
Чегирткени ат кылып черге миндим.
Чегирткени куш кылып көл кыдырдым
Чылым кылдым чычкандын куу башы-
нан,
Чылбыр эштим торгойдун чуудасынан.
Бир торгойдон бир табак сөөк алдым
Сөөгү менен көккө көпүрө салдым
Башкасы калп болсо да ушунум чын.

КАШКА ЧЫМЫН

Бир күнү айылыбыз ууга чыкты,
Айлыбыз ууга чыккандан кийин мен да
чыктым.
Бир жерде калың карагай турган экен,
Калың карагайды аралап бара жатсам
Бир кашка чымын жаткан экен.
Ушу чымындын колунда
Отун алуучу балтасы бар экен.
Ошол жерде келберсинип,
Эки бутун эки каргайга арта салып,
Башын бир карагайга жөлөй салып жат-
кан экен.

СОРОК НЕБЫЛИЦ

Растил огромных в детстве журавлей,
На них попоны – будто у коней.
Я деду помогал, следил за табунами,
Хотя и пребывал в животике у мамы.
Оставил дед мой след – устроил пруд,
В нём рыбу выловил я весом в пуд.
Вон, на верхушке ели,
Где небо,
Озеро присело
И волнами вскипело.
Вот, встретил волка муравей,
Он вдруг убил его – ей-ей!
И, как овец, пас на песке я муравьёв,
И по чащобам на кузнечике скакал,
Да по-над озером на нём я всё летал.
И сделал трубку из мышинных черепов,
Из шерсти жаворонка свил я поводок,
Из мелких косточек той горной, певчей
птицы
До неба синего мост выстроить я смог...
И это правда, остальное – небылицы.

ЛЫСАЯ МУХА

Вышли мы раз всем селом на охоту,
Я, как и все, снаряжился в охотку.
Вот я до чащи дремучей добрался
И сквозь неё наугад пробирался.
Вижу я: лысая муха лежит,
В ручках топор, оказалось, блестит;
Лапки нахально закинув на ели,
Словно лежала она на качели,
Важно головкой кивала капели.
Сами собой мои ноги присели.

ТУУЛА ЭЛЕКТЕ КӨРГӨНДӨРҮ

Өз атам туула электе чоң атамдын жылкысын кайтардым эле. Тууй элек бээни саап, тигиле элек сабага куюп, ичпей суусунум канды. Чыга элек талдын чырпыгынан укурук кыйып, эше элек жиптен боо тактым. Чыга элек табылганын түбүндө тууй элек коён жатыптыр. Жасай элек таяк менен урдум эле, казыла элек ийинге кирип кетти.

Бир үч арык туруптур: экөө кургак, бирөө суусу жок. Үч арыкта үч балык бар экен, экөө өлүк, бирөөнүн жаны жок. Анда үч киши туруптур: экөө жылаңач, бирөөнүн кийими жок. Ал жылаңачтын этегине жаны жок балыкты салып берип келе жатсам, үч там туруптур: экөөнүн төбөсү жок, бирөө тешик. Ал үч тамга кирсем, үч казан туруптур: экөөнүн түбү тешик, бирөөнүн түбү жок. Түбү жок казанга жаны жок балыкты салып, от жакпай, бышырып жебей тойдум.

ОЛЖОЛУУ НЕМЕНИН СОНУН ИШИ

Суудан чыгып кетип бара жатсам, чыга элек чийдин арасынан тууй элек коен качты. Аны чаап алдым. Андан кетип бара жатсам бир топ өрдөк оюла элек музга кире качты. Музга бардым да, башымды кесип алып, музду ойдум, өрдөктү кармап алдым. Кармап алып өрдөктү алып кетип бара жатсам, башым унут калыптыр. Башымды эстеп кайтадан барып алдым. Менин сонун ишим ушул эле.

УВИДЕННОЕ ДО РОЖДЕНИЯ

Пас я деда табуны лошадей ещё до рождения моего отца. Выдоил я ещё не ожеребившуюся кобылицу, вылил молоко с несшитый саба и, не выпив его, жажду утолил. Вырезал из неросшего тальника укурук и привязал к нему петлю из несвитой верёвки. Под невыросшим кустом лежал неродившийся кролик. Ударил его несоструганной палкой, а он нырнул в невырытую нору.

Увидел я три арыка: два сухих, третий – без воды. В трёх арыках лежали три рыбы: две мёртвые, третья – неживая. Стояло там три человека: двое голые, третий – без одежды. Положил им в подолы по рыбе, повернул обратно, вижу – три дома: два без крыши, третий – непокрытый. В трёх домах было три котла: два из них дырявые снизу, третий – без дна. В котёл без дна положил неживую рыбу, сварил без огня и, не съев её, насытился.

ДЕЛА УДАЧЛИВОГО

Вышел я из воды, гляжу: из невыросшего чия* побежал нерождённый заяц. Убил его. Иду дальше – стая уток нырнула под лёд в невырытые ямки. Подошёл к тому месту, отрезал себе голову, стал ею ломать лёд и поймал утку. Иду назад с уткой, да обнаружил, что голову забыл. Вспомнив об этом, вернулся за ней и забрал её. Вот такие славные дела...

* Саба – большой кожаный бурдюк, в котором готовят кумыс.

* Чий – высокая жёсткая степная трава, стебли которой идут на изготовление циновок.

ЖАҢЫЛМАЧТАР СКОРОГОВОРКИ

Аркы өйүздө эки өгүз,
Берки өйүздө эки өгүз,
Эки өгүздү экөөбүз,
Кантип алып өтөбүз?

* * *

Ак чайнекте көк капкак,
Көк чайнекте ак капкак.

* * *

Үзүлүп кетип үзөңгү,
Үсөн ооп, түзөлдү,
Үсөн күчтүү болбосо,
Үзүлмөкпү үзөңгү.

* * *

Бир түп тыт, бир түп түрп,
Бир түп тытты бир түп түрп түртүп турат,
Бир түп түрпү бир түп тыт түртүп турат.

* * *

Көзү бүтүк, үч күчүк үшүп,
Үч күчүк үшүп, үнү бүтүп.

* * *

Кара балапан,
Карап алакан,
Карды кампайсын,
Кана, балапан?
Балапанга алакан,
Алаканга балапан,
Толсун алакан,
Тойсун балапан.

* * *

Аттокурга ат бактырышты,
Атка бат аткастырышты,
Бастырмага атты,
Бат башбактырышты,
Бастырманы бүт,
Бат баткак кылышты.

* * *

Бир ак калпак, эки ак калпак, үч ак калпак,
төрт ак калпак, беш ак калпак, алты ак калпак,
жети ак калпак, сегиз ак калпак, тогуз ак калпак,
он ак калпак.

* * *

Карымшак менен карагат терди,
Карымшак жарым шак карагат терди.
Калган карагатты Карамат терди.

* * *

Айыл конгон ала бел,
Ала белге бара кел.
Ала белдин алты түп,
Алмасынан ала кел.

* * *

Ээрди токуп алдым,
Аралды аралап барып отун алдым.
Кылтакка алсам кыргыйды,
Кыйып алсам шырмыйды,
Кыргый көзү кылыгый экен,
Кыйган шырмый чылгый экен.

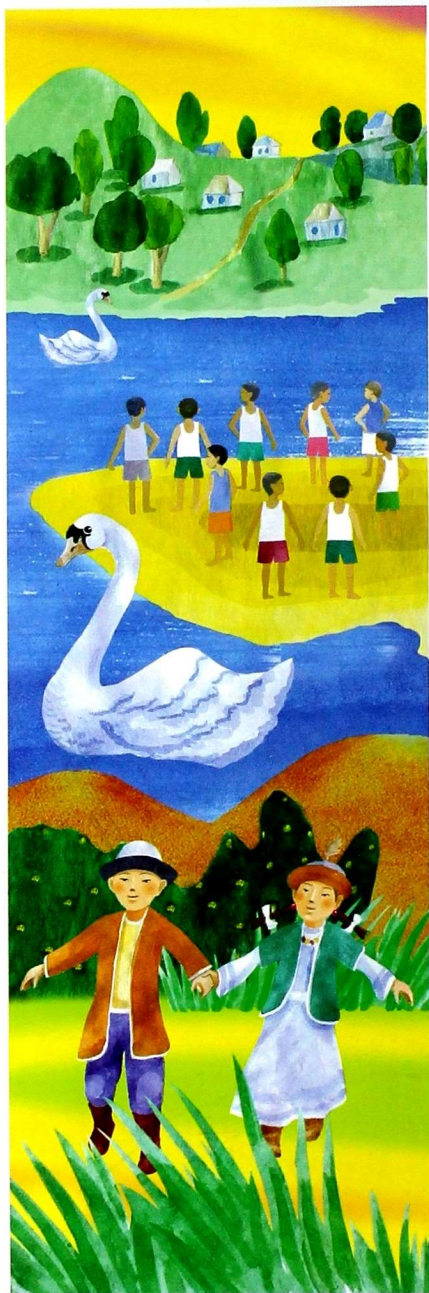
* * *

Топоздор топ-топ турушабы,
Топоздор токтоп турушабы,
Топоздор оттоп турушабы,
Топоздор, топозго окшоп турушабы?

* * *

Алар ак кууларбы,
Ашкан сак кууларбы,

Аңчыны алар азгырабы,
Аңчыны алдап жазгырабы,
Аңчыга алар атгырабы?

* * *

Ашыр менен ашуу ашырышалы,
Ашым менен ашык-машык аштагырышалы.

* * *

Иште иш иштеш керекпи,
Иште тик тиктеш керекпи?

* * *

Ала көлдө бала бар,
Ала көлдөгү ал балага бала ала бар.

* * *

Аралды араладык,
Аларга караладык.
Аларга кабылалбай,
Каралап, араладык.

* * *

Биздин айыл Кайырма,
Кайырмада айырма.
Айырма кандай экенин,
Айралбасаң айырба.

* * *

Көл жээгинде көп бала,
Көп балада ак майке,
Аз балада көк майке.

* * *

Адегенде сиз, биз дештик,
Андан кийин кишимиш жештик.
Алар менен тик тиктештик,
Булар менен жип тиштештик.

* * *

Жок экен, бар экен,
Бир кыз, бир бала бар экен,
Бири айдай бар экен,
Бири айдай бала экен.

***

Мала малалаштык,
Алар менен ала малалаштык,
Булар менен,
Чала малалаштык.

***

Тоонун тегизи болобу,
Түлкүнүн семизи болобу.
Төөнүн эгизи болобу,
Табылгынын сүтү болобу
Таранчынын күчү болобу?

***

Ана арал,
Мына арал,
Мына арал – марал арал,
Ана арал – мал арал,
Мал аралды марал аралаарбы,
Марал аралды мал аралаарбы.

***

Мүнүшкөрлөр кыргызга кырк кыл куйрук алдырат,
Мүнүшкөрлөр кыргызга кырк кыл куйрук алдырса,
Биз кыргызга кырк кыл куйрук алдырбай,
Ким кыргызга кырк кыл куйрук алдырат?

***

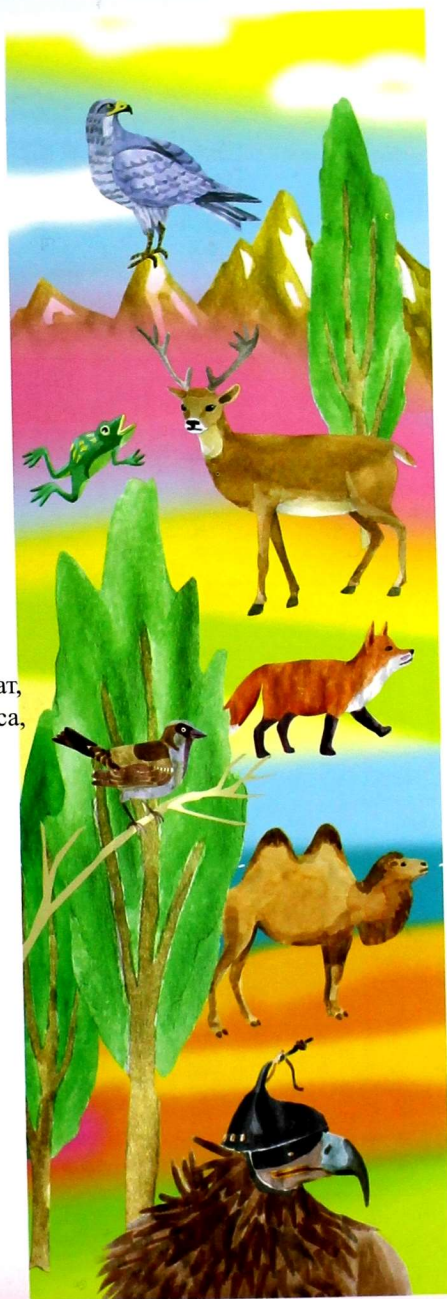
Өзүн бүркүтчө томого менен томоголомок,
Ал кушча качырып, соного соногомок.

***

Бак-бак, бак-бак,
Бака жайы баткак.
Бак-бак десе мактап,
Бат-бат аттайт бак-бак.

***

Асманда эки айры куйрук,
Бирөө ак кыска куйруктуу айры куйрук,
Бирөө кара кыска куйруктуу айры куйрук,
Ак кыска куйруктуу айры куйруктун жолун,
Кара кыска куйруктуу айры куйрук торойт.

Кара кыска куйруктуу айры куйруктун жолун,
Ак кыска куйруктуу айры куйрук торойт.

* * *

Кезек-кезек
Тезек терсең
Керек дешет,
Кезек тезек.

* * *

Ак дептер,
Көк дептер,
Жыкжыйма көп дептер,
Көңүлгө төп дептер
Алсак деп, ак кептер,
Көрсөк деп, көк кептер.
Көңүлдөн көп дегдээр

* * *

Бул – май каймак, бал каймак,
Балдан чыккан ал каймак.
Балда май, бал болбосо,
Кайдан чыккан ал каймак?
Бул – бал каймак, бал каймак,
Бул – бал каймак, май каймак,
Тең келет буга кай каймак.

* * *

Аралга алар барабы?
Аларга арал барабы?
Алардан анар алабы?
Анардан алар алабы?

* * *

Ала-Арчада да арча бар,
Аралчада да алча бар.
Аралчаны Ала-Арча деп,
Ала-Арчаны аралча деп,
Адашып жүрөт канчалар.

* * *

Кырк ыргайды кыркып туруп,
Кыркбай кылды кырк укурук.

Кырк укурук кырк туруп,
Кырктыгын кырк уктуруп.

* * *

Көк көпөлөк көк гүлгө конду,
Көп көпөлөк көп гүлгө конду.
Көп көпөлөк көбөйүп учту,
Көп көпөлөк көгөрүп учту.

* * *

Сарала ат, карала ат,
Санарлап бара алат.
Каалгыса карала ат,
Каралап сарала ат,
Жанында кала алат.

* * *

Бара алсам бара алармын,
Бара албасам бара албаармын.
Баралбасам баралбады дебегиле,
Баралсам бааланбады дебегиле.

* * *

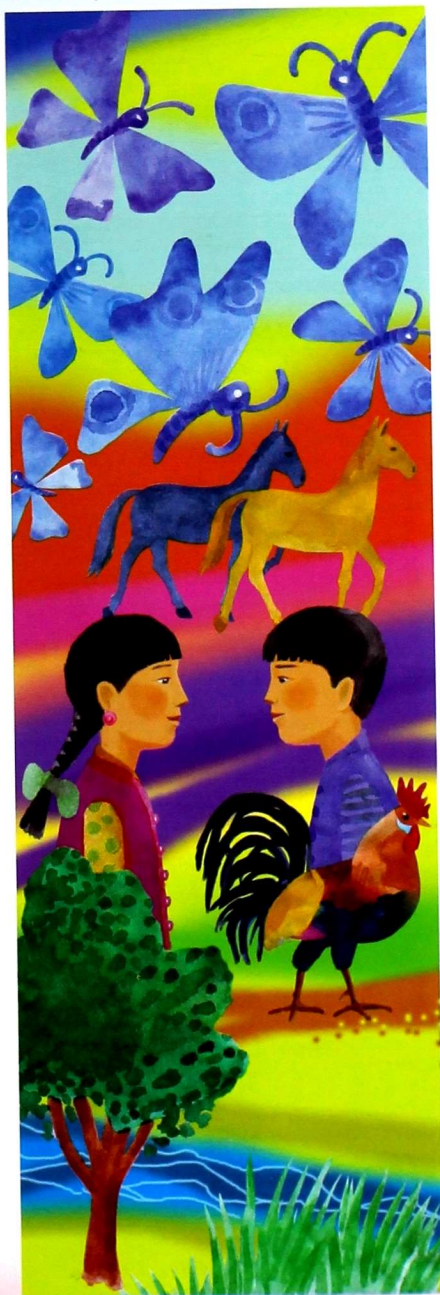
Апам Асылга акыл айтат,
Асыл Акылга акыл айтат.
Акыл Асылдын акылын укпайт,
Алдыртан көзүн акырайтат.
Акылды кайра Акыл айтат,
Айтканда катыра айтат,
Асыл Акылга көзүн акырайтат,
Акыл Асылга көзүн бакырайтат
Асыл Акылга сөзүн бакыра айтат.

* * *

Суу боюнда дарак өсөт,
Сууну дайым карап өсөт.
Сулуу чачын тарап өсөт,
Суусуз калса араң өсөт.

* * *

Ороз кууду корозду,
Короз кууду Орозду.

Кокуй дешип ошону
Короздун жолун торошту.

* * *

Сенин бүркүтүң томоголуу,
Менин бүркүтүм томоголуу.
Томоголуу бүркүттөрдү,
Томоголоштурбайлыбы.

* * *

Топ тоодон тоголонду,
Тоголонгон топту тоодон тоголотту,
Тоодон тоголонгон топту,
Толгон тоголонгон тосуп алды.

* * *

Урал тоолорунда,
Улар болбойт.
Улар болсо
Курал болбойт.

* * *

Түшкө кирет
Түстүү шаар,
Түшкө кирген
Түстүү шаардан,
Түшүнбөдүм канча бар

* * *

Беш коюм бар ,
Баш кашка коюм бар,
Беш коюм беш башка.

* * *

Тигил арал, бул арал,
Тигил аралды мал аралар,
Бул аралды марал аралар.

* * *

Чал чалгы чапты,
Чалгы чапкан чалды чаян чакты.
Чаян чаккан чал чаңырып чайканага чапты,
Чаян чаккан чалга чайканадагы чалдар
Чайдын чамесин чайкап-чуйкап чачты.

* * *

Ишти жаз башынан башташыбыз керек,
Жаз башынан ишти баштабасак,
Ал ишти таптакыр ташташыбыз керек.

* * *

Ак карлуу Ала-Тоодо аралча бар.
Ал аралчада ала арча бар,
Ала-Арча ичин араласан,
Ала-Арча ичинде бал арча бар.

* * *

Айылдашка айылдаш,
Кылабыз деп айырбаш.
Алып келип айырмач,
Кылбадыбы айырбаш

* * *

Апам алмадан үчтү үздү,
Алмуруттан үчтү үздү
Бою жетпегенин күүсө,
Жерге баары түз түштү.

* * *

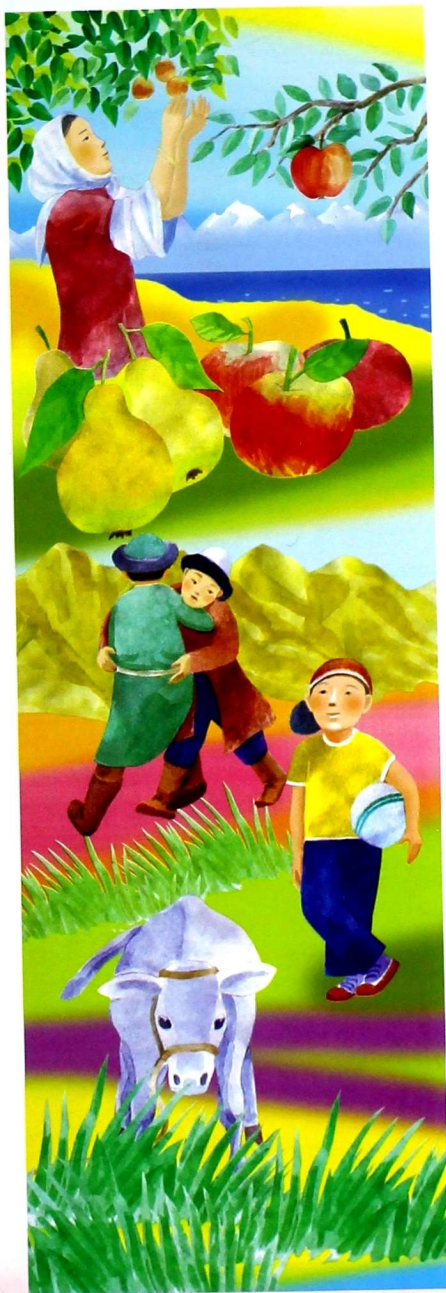
Адырандаган Адыранбайды,
Калпты көп айткан Кадыраңбайды,
Сен ардандыра албасан,
Мен ардандыра аламбы?
Мен ардандыра албасам,
Сен ардандыра аласыңбы?

* * *

Оюнсаак Омор
Ойлонсо оңоор,
Обу жок оюнун
Ойнобой коёр.

* * *

Оттойт сайда ак торпок,
Сайгак жокто ал корпойт.
Сайгактабайт ак торпок,
Сайгагына сак болсок.

МАКАЛ-ЫЛАКАПТАР

ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ

Ашыкаан ашка бышат, шашкан – шай-
тандын иши.

Туягы бүтүн тулпар жок, канаты бүтүн
шумкар жок.

Ийгиликтин эрте-кече жок.

Көптү күсөгөн азга да жептейт.

Көпсөң – жарыларсың, толсоң – төгүлөр-
сүн.

Жазыксыз жерден өрт чыкпайт.

Оозун сүткө күйгүзгөн, айранды үйлөп
ичет.

Тылпынбаган – талабына жетпейт.

Азапка чыдасаң, жашоону үйрөнөсүң.

Калп – ырыс кесет.

Байкабай туруп баспа, билбей туруп
шашпа.

Кеңешип кескен бармак оорубайт.

Дос балаада билинер, баатыр талаада би-
линер.

Өз башындагы төөнү көрбөгөн, бирөө-
нүн башынан чөптү көрөт.

Атандын көргөдөн акыл сура.

Жүз сомүң болгончо, жүз жолдошуң бол-
сун.

Достук тар кыяда сыналат.

Тот, кто торопился, супом обварился.

Нет скакуна с целыми копытами, нет
кречета с целыми крыльями.

Для хорошего деяния не бывает опоз-
дания.

Кто за большим погонится, тот и мало-
го лишится.

Вздурешься – лопнешь, наполнишься –
прольёшься.

Без причины пожара не бывает.

Кто молоком обжёт рот, тот, наводу по-
дув, пьёт.

Не добиваясь, цели не достигнешь.

Потерпишь мучение – научишься жить.

Ложь к добру не ведёт.

Не посмотрев, не ступай; не узнав, не
спеши.

Берись дружно – не будет грузно.

Друг познаётся в беде, а герой – в поле.

На своей голове верблюда не видит, на
чужой голове пылинку увидит.

Своих друзей наживай, а отцовских не
утрачивай.

Не имей сто рублей, а имей сто друзей.

Дружба познаётся на узкой тропе.

Жалгыз жыгач үй болбойт, жалгыз жигит бий болбойт.

Дарак – тамыры менен, адам – достору менен.

Кумурскалар бириксе арстанды да алат.

Сылыктыктын белгиси – алыш-бериш, Ынтымактын белгиси – барыш-келиш.

Ынтымак – көкөлөтөт, чыр-чатак – көмөлөтөт.

Уста темирден да алтын кылыч жасайт.

Адамды тааныбайт, ишинен тааныйт.

Берген – алат, эккен – орот.

Жалкоого шылтоо көп.

Өтүкчү өтүккө жарыбайт, уста балтага жарыбайт.

Иштегендин оозу ойнойт, иштебегендин көзү ойнойт.

Бир күн кетмен чапкан, адам нандын даамын билет.

Уста уста эмес, шайманы уста.

Сен саларда, мен салар, атка чөптү ким салар?

Эмгектен качсаң – дөңгөккө.

Устанын колу тийсе, ийри жыгач түзөлөт.

Өзүмдүкү дегенде өгүздөй кара күчүм бар, өзгөнүкү дегенде жатып калар ишим бар.

Жерде жаткан жумуртка – асманда учкан куш болот.

В одиночку не одолеешь и кочку, вместе – и через гору впору.

Дерево – с корнями, а человек – с друзьями.

Если муравьи объединятся, то льва победят.

Знак вежливости – взаимные подарки, знак дружбы – взаимное гостеприимство.

Дружба помогает воспарить, ссоры ставят на колени.

Мастер и из железа сделает золотой меч.

Всякий человек не по одежде, а по делу узнаётся.

Кто дал, тот возьмёт; кто посеял, тот пожнёт.

У лодыря и отговорок много.

Сапожнику всегда не хватает сапог, плотнику всегда не хватает топора.

Кто работает, у того рот кушает; кто не работает, у того глаза завидуют.

Кто в поле день покопает, тот вкус хлеба узнает.

Без инструмента мастером не быть.

Друг на друга ссылаться – без кома остаться.

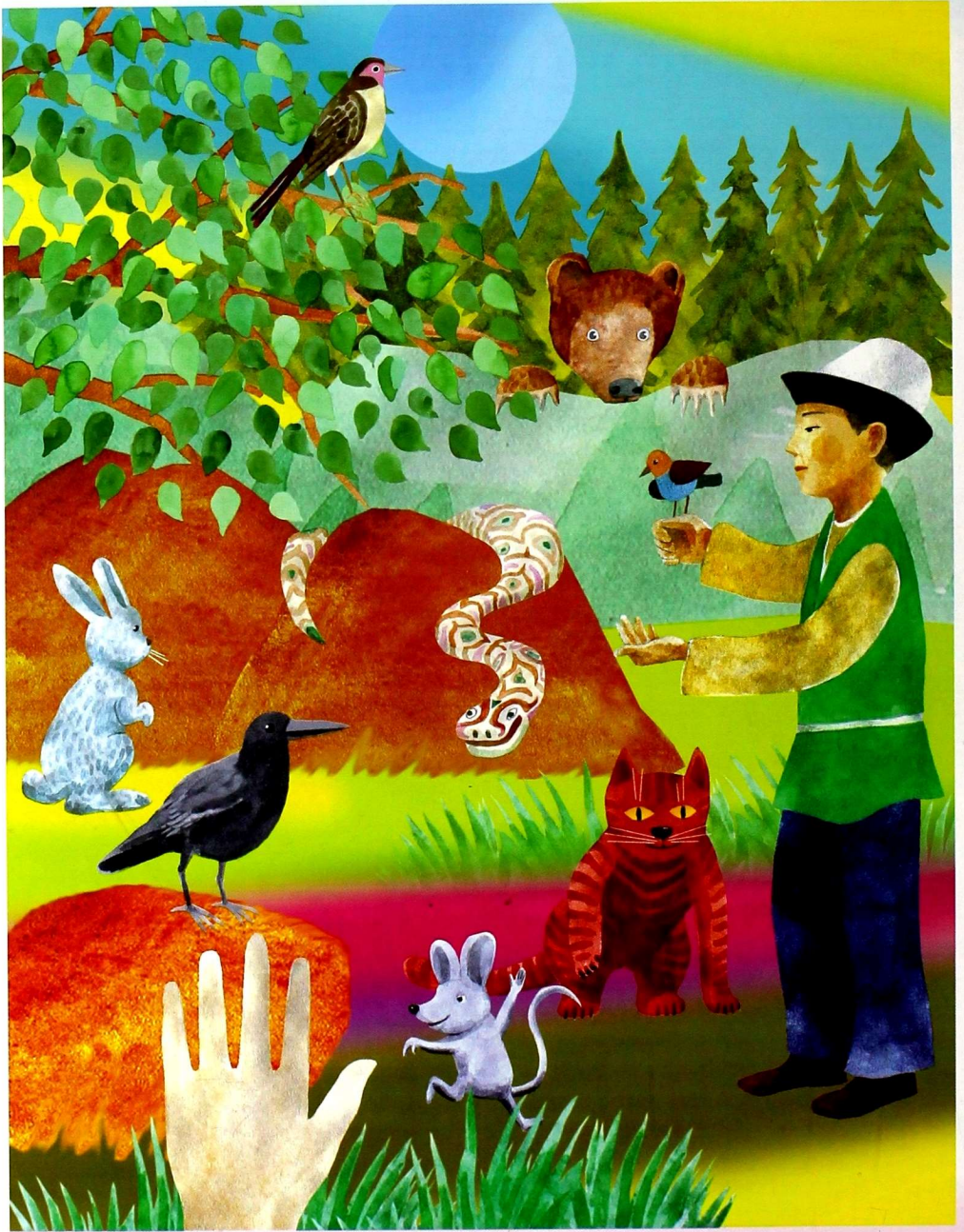
От труда бежал, да на пень попал.

При мастере и кривая палка долго не лежит.

Для своей работы – сила, как у вола, для чужой работы – так кое-какие дела.

Лежащее на земле яйцо будет летающей птицей в небе.

Мышыкка – оюн, чычканга – өлүм.

Бармактай болгон булбулдан башка чечен бир куш жок.

Канаттуунун баары кыраан эмес, сойлогондун баары жылан эмес.

Карганы баксаң куш болбойт.

Бөрү баласы ит болбойт.

Беш кол тең эмес.

Өтүгүң майрык болсо, баскан жериң да түз болбойт.

Жыландын сырты – жумшак, ичи – заар; териси – кооз, тиши – уу.

Үшүгөн кишиге жылдыз да от болуп көрүнөт.

Кичинекей кумурска күчү менен тоо бузат.

Өзүңдү эр ойлосоң, өзгөнү шер ойло.

Баатыр өлсө да, куралын таштабайт.

Аюудан корккон токойго жолобойт.

Баатыр чын айтат, коркок калп айтат.

Бирөөнүн өзү баатыр, бирөөнүн сөзү баатыр.

Коён көлөкөсүнөн да коркот.

Коркконго кош көрүнөт, кошогу менен беш көрүнөт.

Көз – коркок, кол – баатыр.

Коёнду кубалай берсе, ал да баатыр боло баштайт.

Таранчыдан корккон гаруу айдабайт.

Кылычты ар ким байланат, чабарына келгенде, кандай киши шайланат.

Коркок миң өлөт, баатыр бир өлөт.

Для кошки – забава, а для мышки – смерть.

Нет птицы красноречивее соловья, а величиной она с ноготок.

Не все крылатые – соколы, не все ползущие – змеи.

Ворону как ни корми, ловчей птицей ей не бывать.

Волчонок собакой не будет.

Пять пальцев на руке не равны.

Если сапоги кособоки, земля не будет ровной.

Змея снаружи мягка, да внутри ядовита; кожа змеи красивая, да зубы ядовитые.

Для замерзающего и звезда – огонь.

Мал муравей, но его силы горы сворачивают.

Себя считаешь храбрецом, другого считаешь богатырём.

Герой хоть и погибает, но оружия не бросает.

Кто медведя боится, тот в лес не ходит.

Герой правду скажет, трус солжёт.

Один сам храбрец, а у другого слова храбрые.

Заяц и своей тени боится.

Трусливому всё двойится, а после пятерится.

Глаза трусливы, а руки храбры.

Если преследовать зайца без конца, и он превращается в храбреца.

Кто воробья боится, тот просо не сеет.

Саблю может нацепить любой, но не каждый с ней поскачет в бой.

Трус умирает тысячу раз; герой умирает один раз.

Бөрүгө кой кайтартпа.
Дарыянын жанына кудук казбайт.
Казанга жакын жүрсө, көөсү жугат, ууру-
га жакын жүрсө, чуусу жугат.

Өйдө карап түкүрсөң, кайтып түшөр кө-
зүнө.

Жакшы менен жүрсөң, жетээрсиң му-
ратка, жаман менен жүрсөң, каларсын
уятка.

Жалгаймын деп, үзүп алба, түзөмүн деп,
бузуп алба.

Эки кеменин башын кармаган, сууга чөгөт.
Өз убалың өзүнө, эки кара көзүнө.

Сабырдуу болсоң – озорсуң, сабырсыз
болсоң – осолсуң.

Чымчык өзүн куш ойлойт, чырпык өзүн
тал ойлойт.

Өз төшүн өзү муштаган адам эр боло ал-
байт.

Арстан айга чабам деп, арка-белин мерт
кылыптыр.

Бака майрыгын билбей, жыланды ийри
дейт.

Бөксө чайнек катуу кайнайт.

Бука жокто торпок бий.

Жамгыр өзүн сел ойлойт, көлчүк өзүн
көл ойлойт.

Айылды алалык бузат, достокту ичи кар-
ралык бузат.

Өрдөк жокто – чулдук бий.

Ит арабанын астында жүрүп, «Мен тар-
тып келетам», – дейт.

Жырткы тешикке күлөт, жыгылган
ооганга күлөт.

Казга теңелип, карганын буту сыныптыр.

Не поручай волку пасти овец.

Около реки колодца не роют.

Кто с котлом рядом ходит, сажей изма-
жется; кто около вора ходит, с дурной
славой окажется.

Если плюнешь вверх, упадёт обратно в
глаза.

С хорошим поведёшься – цели достиг-
нешь, с плохим поведёшься – от стыда
сгоришь.

Соединяя, не порви, исправляя, – не по-
ломай.

Кто за две лодки держится, тот утонет.

Сам натворил – сам и отвечай, сам на-
крошил – сам и выметай.

Терпелив будешь – опередишь, не стер-
пишь – осрамишься.

Пташка мнит себя ловчей птицей, пру-
тик мнит себя деревом.

Тот, кто бьёт себя в грудь кулаком, не
будет славиться богатырём.

Лев Луну взять попытался, да хребет у
него поломался.

Лягушка, своей косолапости не заме-
чая, змею «кривулей» называет.

Неполный чайник шибко кипит.

Когда нет быка, и бычок командует.

Дождь мнит себя потоком, лужа мнит
себя озером.

Аил разлагают раздоры, дружбу разла-
гают плохие разговоры.

Когда улетает утиный стан, то на болоте
и кулик – хан.

Собака под возом идёт и говорит и го-
ворит, что арбу везёт.

Прореха над дыркой смеётся, упавший
над покосившимся смеётся.

Ворона гусю подражала, да ногу сломала.

КЫРГЫЗ ЭЛ ЫРЛАРЫ

КЫРГЫЗСКИЕ НАРОДНЫЕ ПЕСНИ

БЕКБЕКЕЙ

Жылкынын жүнү жылтырак,
Жылкы уурдаган куучунак.
Белиндеги чочморуң,
Ыргай эмей эмине?
Ыргалып короо кайтарган,
Жыргал эмей эмне?

Кайтарган короом сак болгой,
Эртең бетим ак болгой.
Ай караңгы түн экен,
Азыр болчу күн экен.

Ай караңгы, түн бүркөк,
Жылкынын ичи жык токой,
Шыңгыроолуу Бекбекей.
Колотгун ичи кой текей,
Түн уйкуну үч бөлгөн,
Көк чунак каны төгүлсүн
Коңгуроолу Бекбекей.

Баш алышкан Бекбекей,
Күнгөй менен тескейдей,
Бет алышкан Бекбекей.
Кайтарган короом алты жүз,
Алты айланып келгенче.
Алты аркар жылдыз батпайбы?
Таң сөгүлүп атпайбы?

Кайтарган коюм жети жүз.
Жети айланып келгенче,

Жети аркар жылдыз батпайбы?
Таң кашкайып атпайбы?

Кара тоону этектеп,
Мен коноюн, Бекбекей.
Кара макмал тонуна,
Жең болоюн, Бекбекей.
Кызыл тоону этектеп.
Мен коноюн, Бекбекей.
Кызыл жака тонуна,
Жең болоюн, Бекбекей.
Мине турган атыңа,
Жал болоюн, Бекбекей.

Түндү түндөй чуркаган,
Түлкүнүн буту сөгүлсүн.
Карыш бою кер жаздык,
Карышкыр, сага не жаздык?

Эчки деген жаныбар,
Эгинде жалы бар.
Койдун сүтү коргошун,
Кой уурдаган оңбосун.
Эчкинин сүтү эрменде,
Эчки уурдаган шерменде.

ШЫРЫЛДАҢ

Конок тоого бүткөндө,
Кошо чыккан шырылдан.
Таруу ташка бүткөндө,
Талаша чыккан шырылдан.
Жылкычы менен коюндаш.
Жанаша чыккан шырылдан.

Шырылдан биздин шыйкыбыз,
Түндө келет уйкубуз.
Аман болсо жылкыбыз,
Эртең канар уйкубуз.

Шырылдан айтып жүргөндө,
Конок менен тарууну,
Жеп кетпесин жылкыбыз.

Шып-шырылдан шыр экен,
Жылкычынын ыры экен.
Карылардын наркы экен,
Жигиттердин айты экен.

Бай, бай терек, бай терек,
Башын кесмек не керек?
Эт желиндүү боз койго,
Тели козу не керек?

Ана султан шырылдан,
Мына султан шырылдан.
Шып-шырылдан шыр экен,
Жылкычынын ыры экен.

ОП МАЙДА

Майда-майда, мапмайда,
Майдалансын, бол, айда.
Кызыл толгон кырмандан,
Сузалы биз капкайда.
Майда-майда, оп майда,
Майдалансын, оп майда.
Орой-орой, оп майда,
Орой-орой басканың
Ороо толсун, оп майда.
Кырча-кырча басканың,
Кырман толсун, оп майда,
Майда-майда-майда,
Оп, оп майда, оп майда.
Береке бер буудайга!
Даны бизге пайда,
Топону сизге пайда,
Оп, оп, оп майда!

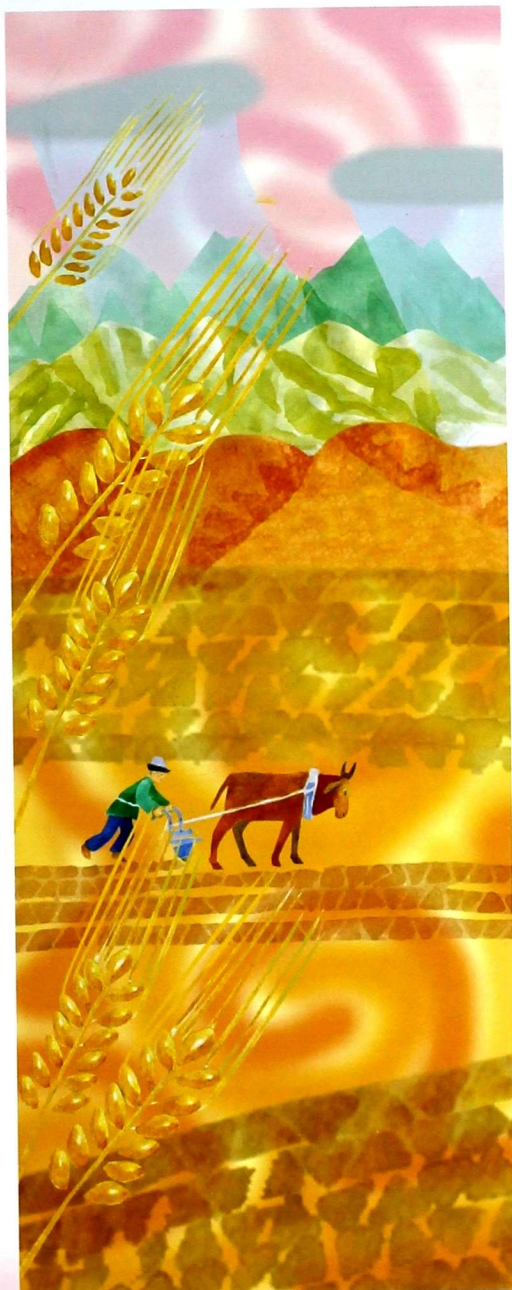
ДЫЙКАНДЫН БАТАСЫ

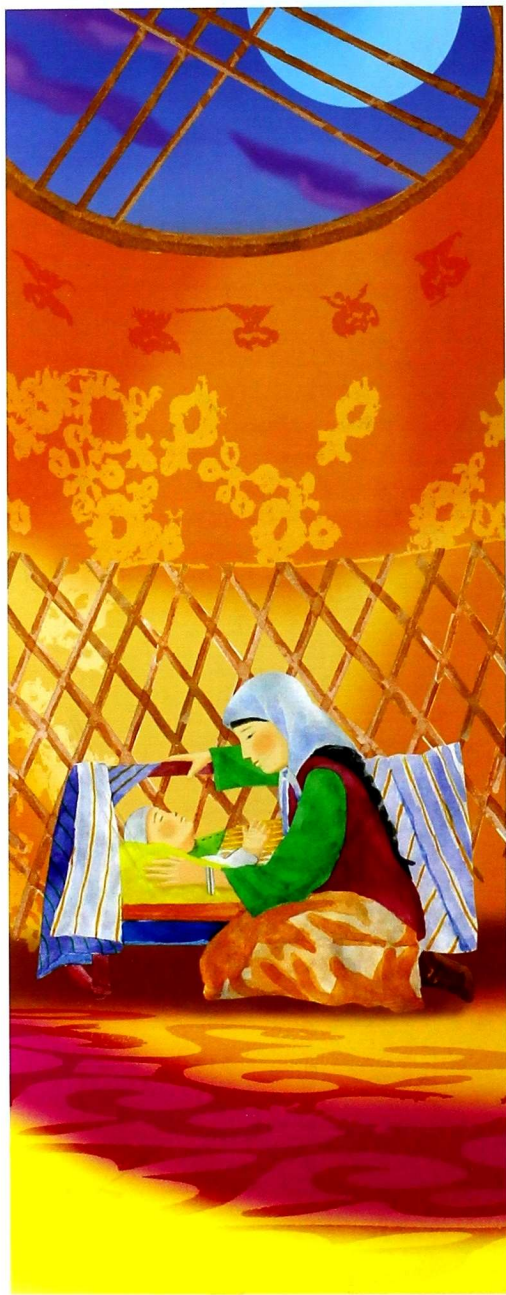
Калайыкка дан керек,
Ак буудайдан нан керек,
Амач карма, жер айда,
Ай талааны чиймелеп.
Арпа, буудай дан айда,
Сулуу, нокот, таруу айда.
Конок, зыгыр кошо айда,
Ак жүгөрү, май айда,
Дарбыз, коон дагы айда,

Дагы айтарым, дагы бар,
Албан дыйкан, угуп ал.
Адегенде арык чап,
Тоонун тунук суусун бак.
Өрттөй болсун өгүзүң,
Өткүр болсун амачың,
Алас болсун аштыгың.
Уста пири Дөөтү,
Амачыңды оңдосун.
Уйдун пири Ай Мүйүз,
Амач тарткан күч кирсин.

Күн күркүрөп, жамгыр жаап,
Күлдүр Ата колдосун.
Суу атасы Сулайман,
Көктөн, жерден колдосун.
Жердин пири жел эле,
Кабыл алсын дилиңди.
Жел атасы Желкайып,
Булут айдап буулуксун.
Көктөн жамгыр куюлтуп,
Күндүн пири Күн Теңир,
Суу менен бирге нур берсин,
Жарык берсин, жан берсин.

Жерге түшкөн үрөөнүң,
Жети күндө жарылсын.
Майсалары узарсын,

Умай эне ак чачсын.
Үркөр ата тогошуп,
Алас болсун эгинин.
Теңир өзү жар болсун,
Кызыр ата даарысын,
Күч өгүзүң кош болсун,
Күткөн көктөм куш болсун,
Оомийин!

БАЛДАР ЫРЛАРЫ

БЕШИК ЫРЫ

Алдей, алдей, ак бөбөк,
Ак бешикке жат, бөбөк.
Кунан койду сой бөбөк,
Куйругуна той бөбөк.

Алдей, алдей, бөбөгүм,
Атаң тойго кетиптир,
Аккисте толгон эт келет,
Аны жейсиң, тоёсун,
Ыйлаганың коёсун.
Алдей, бөпөм, ыйлаба,
Менин жаным кыйнаба.

Алдей, алдей, бөбөгүм,
Энең тойго кетиптир,
Эмчеги толгон сүт келет,
Аны эмесиң, тоёсун,
Ыйлагының коёсун.
Алдей, бөбөк, ыйлаба,
Эжекеңди кыйнаба.

Алдей, алдей бөбөгүм –
Жапкан нандын ортосу,
Жүрөгүмдүн толтосу.

Алдей, алдей, бөбөгүм,
Садагасы кетейин,

Сарысына жетейин,
Ат тепкенсип алдына,
Томолонуп кетейин.

ЖЭЭРДЕ ТАЙ

Жээрде тайым, желесин,
Кырууласам келесин.
Жээрде тайга токулган,
Айырмачым жарашат,
Минип алып бастырсам,
Көргөндөр мени карашат.
Кыруу-кыруу, жээрде тай,
Кыруулаймын өзүңдү,
Ырдап айтам сөзүмдү.
Жээрде тайым ат болор,
Сураган киши жат болор.

АЙЛАНАЙЫН, АЙ САРЫМ

Алдей, алдей, бөбөгүм,
Айланайын, ай сарым,
Туурдуктан сапсарым.
Түлкү ичиктин сүлөөсү,
Сулуу кыздын күйөөсү.

Алдей, алдей, бөбөгүм,
Кандын кызы кайнысы,
Бектин кызы жеңеси,
Туруп салам бергенде,
Сарымдын шылдыр теңгеси.

Алдей, алдей, бөбөгүм,
Ыйлаба, балам, ыйлаба,
Ата-эненди кыйнаба.
Эл жайлоодон түшө элек,
Арпа, буудай быша элек.
Алдей, алдей, бөбөгүм,

Куштун жүнү калпагын,
Эл сүйбөсө сүйбөсүн,
Өзүм сүйгөн аппагым.
Ыйлаба, балам, ыйлаба,
Апакенди кыйнаба,
Алдей, алдей, бөбөгүм.

ТУРУМТАЙ

Куу-куу, турумтай,
Бетегенин түбүндө
Беш балаң калды, турумтай.
Суунун ичи шыргалан,
Сууда калды бир балаң.
Муздун ичи шыргалан,
Музда калды бир балаң.
Куу-куу, турумтай.

ЖҮН ТАПТЫМ

Жүгүрүп-жүгүрүп жүн таптым,
Жүн астынан тарак таптым.
Таракты таттыма бердим,
Таттым козусун берди.
Козуну конокко сойдум,
Конок камчысын берди.
Камчы менен каз урдум,
Каз канатын берди.
Канатын көлгө салдым,
Көл көбүгүн берди.
Ак уюма шыбасам,
Аяк-аяк сүт берди,
Көк уюма шыбасам,
Көнөк-көнөк сүт берди.

ҮРКӨР, ҮРКӨР, ТОП ЖЫЛДЫЗ

- Үркөр, үркөр топ жылдыз,
Үркүп кайда барасың?
- Жоо желимге барамын.
- Жоо желимде эмнең бар?
- Аштык айдар уулум бар,
Жибек созоор кызым бар.

АКЫЙНЕК

1-кыз:

Акыйнек ырын ырдашуу,
Абалтан кыргыз салты экен,
Акыйнек ырын улантуу,
Атабыз кыргыз наркы экен!

2-кыз:

Ыр ырдашып, сындашуу,
Ыр жандуу кыргыз салты экен,
Сынга сындай жооп айтсак,
Атабыз кыргыз наркы экен!

1-кыз:

Сени айтсам топ кыздар,
Кийимин чактап кийе албас,
Кийсе да тыкан жүрө албас,
Бээ сааганда этегин,
Чарпый баса отурган,
Чалма этек кыз деп жүрөт.

2-кыз:

Сени болсо көп кыздар,
Кийимин таза кийе албас,
Кийсе да таза жүрө албас,
Көйнөгүнө сүт тамган,
Даң болсо да көйнөгү,
Тазалап, жууп албаган,
Тазалыкка сараң кыз деп жүрөт.

1-кыз:

Сени болсо теңтуштар,
Ийри колго иш албас,
Жалкоо кыз экен деп жүрөт.
Келечек жолун байкабас,
Аңкоо кыз экен деп жүрөт.

2-кыз:

Сени болсо жеңелер,
Жемекор кыз деп жүрөт,
Жеңенин сыйын биле албас,
Жеңени сыйлап жүрө албас,
Көзүнчө мактап бийкеч деп,
Жеңелерин артыңдан,
Мүнөзү жаман деп күлөт.

ЖАРАМАЗАН АЙТУУ

Ассалому алейкум, жарамазан,
Он эки айда бир келчү орозо жан.
Орозоң кабыл болсун туткан адам.

Адыр-адыр тоолордон,
Айгыр минип мен келдим.
Айгыр оозун тарта албай,
Ушул үйгө туш келдим.

Будур-будур тоолордон,
Бука минип мен келдим.
Бука мурдун тарта албай,
Ушул үйгө туш келдим.

Ушул үйдүн үзүгү,
Ак кочкордун чуудасы,
Ушул үйдө жеңейим,
Азыраак уктап, тыңдачы!

Ушул үйдүн үзүгү,
Көк кочкордун чуудасы,

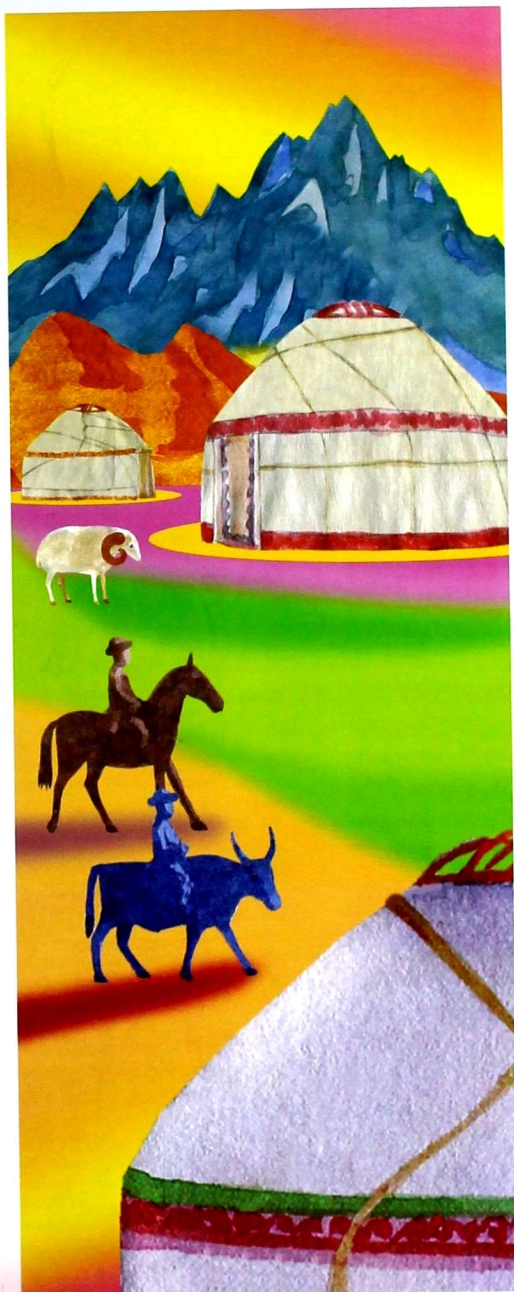
Ушул үйдө жеңейим,
Көп уктабай, тыңдачы.

Курут берип кубантпа,
Куру сөзгө жубатпа!
Таруу берип тамшантпа,
Таң аткыча какшатпа!

Улак берсең албаймын,
Убалына калбаймын.
Караңгыда бакырат,
Каракчыны чакырат.

Бука берсең шайлап бер,
Мурунтугун байлап бер.
Мурунтугун үзбөсүн,
Какылдаган ырчыңдын,
Кардын жара сүзбөсүн.

Төбөдөгү төрт жылдыз.
Багайын деп баратат.
Мингеним жаман тай эле,
Жатайын деп баратат.

УЛУТТУК ОЮНДАР

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИГРЫ

ТОКТУ СУРАМАЙ

Оюнчулар эки топко бөлүнүп, аралыгы 3–4 метрче карама-каршы тарапта олтурушат. Эки тарап тең оюнду алып баруучуну дайындашат. Алар өздөрүнүн козуларына жашыруун ат беришет. Мисалы, эркек балдарга Бүркүт, Кыргый, Ылаачын ж.б. ; кыздарга: Жылдыз, Роза, Сирень, ж.б.

Эки топтун ортосуна жип тартып коюшат, же түз сызык чийишет. Аны өзөн деп аташат. Биринчи топтун оюн алып баруучусу экинчи топко: «Токту сурап келдим», – дейт. Анда экинчи топтун оюн алып баруучусу: «Каалаганыңды тандап ал, бирок биздин ортобузда өзөн суу бар. Семиз болсоң сүзүн өт, арык болсоң аттап өт», – дейт. Экинчи топтун оюнчулары: «Сүзүп өтсүн!», «Кечип өтсүн!», «Аттап өтсүн!» ж.б. деп кыйкырышат.

Андан кийин токту сураган биринчи топтун оюн баштоочусу экинчи топтун оюнчуларынын арт жагынан келип, семиз токтуну тандап, колу менен эки көзүн басат. Анан токтуну алып кетиш үчүн өзүнүн тобундагы Бүркүттү чакырат. Бүркүт болсо экинчи топтун талабы боюнча өзөндөн сүзүп, аттап же кечип өтөт да козунун артына келип, далысынан таптап, кайра барып, өз ордуна олтуруп калат.

ПРОСИМ ЯГНЕНКА

Играющие делятся на две группы и садятся друг против друга на расстоянии 3 - 4 м. Обе группы выбирают себе водящего. Водящие каждой группы подбирают своим ягням секретные названия. Например, мальчикам: Сокол, Беркут, Ястреб и т. д.; девочкам: Звезда, Роза, Сирень и т. д.

В середине игрового участка протягивают шнур или чертят линию. Эта черта называется озон (речка). Водящий первой группы обращается ко второй группе со следующими словами: «Пришел просить ягненка». Водящий второй группы отвечает: «Выбирай кого хочешь, только учти, между нами течет большая речка, если ты толстый - плыви, если худой - прыгай!» Игроки второй группы хором произносят: «Пусть проплывет!», «Пусть пройдет» и т. д.

После этих слов просивший ягненка подходит ко второй группе играющих сзади и выбирает себе толстого ягненка. Осторожно двумя руками закрывает ему глаза. После этого он вызывает из своей группы Сокола, чтобы он помог увести ягненка к себе. Сокол, проходя через речку, должен выполнять разные движения, которые требуют играющие

Эми козу далысына таптаган экинчи топтун оюнчусун табуу керек. Таап алса, аны өз тобуна алып кетет, таппай калса, анда өзү биринчи топтун катарына барып олтурат. Андан соң экинчи топтогулар оюн баштоочусун биринчи топко жиберет. Оюн ошол эле шартта өтөт. Оюнчулары көп болгон тараптагылар утат. Оюндун шарты: оюнчулар оюндун шарттарын так аткаруулары зарыл.

ЖАМБЫ АТМАЙ

Кыргыздардын спорттук бул оюну илгертен бери муундан муунга көчүп келатат. Өзгөчө «Манас» эпосундагы мотивдер бул оюнда чагылдырылат. Жаа атмай шалбалуу же токойлуу жерде таза абада өткөрүлөт. Оюндун алдында алып баруучуну дайындашып, канча эсепке чейин ойношорун макулдашат. Белгиленген чийимден 3–4 метр аралыкка бийиктиги 1 метрдей казык кагышып, ага жырткычтардын элеси түшүрүлгөн же цифралар жазылган бутаны (жамбы) илишет. Оюнчулар чийимде турган оюн башкаруучунун жанына кезек менен келишип, жаа менен бутаны агышат. Ар бир команда көп упай алууга аракеттенишет.

Оюндун шарты: оюнчу каалаган жырткычтын сүрөтүн атууга акылуу. Оюнду татаалдантуу үчүн бутаны жүгүрүп баратып атса да болот.

из второй группы, т. е. перепрыгивает через речку, переползает и т. д.

Затем Сокол, подходя к ягненку, трогает его за плечи руками, быстро возвращается в свою группу и садится. Теперь ягненок должен найти того, кто приходил и трогал его. Если он отгадает, то ведет его в свою группу, если нет, то сам остается в группе соперников. Затем вторая группа посылает своего ведущего. Игра продолжается в том же порядке. Выигрывает та команда, в которой остается больше игроков. Правила игры. Игроки должны их четко выполнять.

СТРЕЛЬБА ИЗ ЛУКА

Это одна из спортивных национальных игр киргизов, переходящих из поколения в поколение. Особенно ярко здесь выражаются мотивы из эпоса «Манас». Стрельба из лука проводится на лужайке или в лесу на свежем воздухе. Игра нарядно и красочно оформляется (особенно костюмы, лук и стрела). До начала игры выбирают водящего и договариваются, до какого счета будут играть. От места стоянки на расстоянии 3–4 м ставят колышки - стояк высотой 1 м, на него сверху надевают или привязывают мишень (жамбы) с изображением зверей или цифр. Ведущий стоит у специально очерченного места, к нему поочередно подходят игроки и стреляют по висящей мишени. Каждая команда стремится больше получить очков и выиграть.

Правила игры. Целиться можно в изображение любого зверя. Для усложнения игры стрельбу из лука проводят не только с места, но и на бегу.

ТАЯК ЫРГЫТУУ

Бул чөбү жапыс өскөн же такыр жайларда ойнолот. Аны көбүнчө жайлоодо көчүп-конуу мезгилинде малчылардын балдары ойношот. Оюнчулар колдорундагы 80-100 см келген таякты ыргытышканда таяк жерге тийгенден кийин бир нече жолу ала салып кетиши шарт. Туура ыргытканга көнүккөндөр таякты үчтөн бешке чейин ала салдырышат. Бул жөнөкөй жана кызыктуу оюн.

Оюндун шарты: таякты ыргытуунун ыкмасы оюнчулардын эркинде. Таякты жүгүрүп келип, же бир орунда туруп, атайын белгиленген чийинден ыргытышат. Кимдин ыргыткан таягы көп жолу ала салса ошол жеңүүчү аталат.

УЙЧУ

Оюн башталарда чоң айлана чийишет. Чийимдин ичине аралыгы бир-эки кадамдан топ баткыдай чуңкурча оюшат. Чийимдин ортосуна чоң чуңкур оюп, аны уйду камагандай кашаа деп аташат.

Ар бир оюнчу таягын кармап, өз үйүндө турушат. Оюндун катышуучулары тарабынан оюнга катышуучулардын бири уйчу болуп дайындалат. Ал таягы менен топту айдап, ортодогу кашаага кийиргенге аракет жасайт, калган оюнчулар топту тескери жакка айдап, кашаага киргизбөөгө аракеттенишет. Уйчу топту кашаага кийрип кетсе, анда калган оюнчулар үйлөрүн алмаштырышат. Бул кезде уйчу бош калган үйдү ээлеп калуусу шарт. Ким үйсүз калса, ошол уйчу болот. Ошентип оюн улана берет.

БРОСАНИЕ ПАЛКИ

Игра проводится на участке, лужайке или в поле. В эту игру очень любят играть дети чабанов, особенно в тот период, когда отары кочуют по пастбищам. Играющий берет палку длиной 80 - 100 см и кидает ее так, чтобы палка, задев землю, отскочила от нее несколько раз. Когда бросает палку хорошо натренированный игрок, то она отскакивает от земли до трех - пяти раз. Это простая и увлекательная игра.

Правила игры. Способ броска выбирает сам игрок. Бросать палку надо от черты с места или на бегу. Побеждает тот, у кого наберется большее число отскоков.

ПАСТУШОК

Перед игрой чертят большой круг. По кругу с интервалом в один-два шага копают лунки, чтобы в них поместился мяч. В середине круга большая лунка. Это стоянка (кашаа), т. е. загон для рогатого скота.

Каждый играющий стоит с клюшкой в своем домике. По указанию ведущего один из играющих назначается пастушком. Он, подгоняя мяч, стремится попасть в центральную лунку, т. е. стоянку, остальные играющие во время перекачивания мяча в центр круга препятствуют ему. Если пастушок загонит мяч в центр и попадет в лунку, тогда все играющие меняются домиками. А пастушок в это время должен успеть занять чье-то свободное место. Кто останется без дома, тот назначается пастушком. Игра возобновляется.

Оюндун шарты боюнча ар ким өз чүңкурчасынын жанында турат. Таягы менен топту айдашканда ордуна жылбайт. Топ ортодогу чүңкурга киргенде үйлөрдү сөзсүз алмашуу жүрөт.

КОЮМА КАРЫШКЫР ТИЙДИ

Оюнга катышуучулар биринин артынан бири чыканактарынан кармап, узун сапка тизилип турушат. Булар козулар. Эң алдыдагы сакчы. Оюнга катышкандар карышкырды дайындашат. Оюн мындайча башталат: карышкыр кууланып ар кандай кыймылдарды жасап, акырындап козуларга жакындай баштайт.

Карышкыр кайда жылса, сакчы да ошол жакка барып, карышкырдын жолун тороп, козуларды коргойт. Анан карышкыр өйдө-төмөн чуркап, кой короонун ичине кирип, козуларды алат. Козулардын көбүн же бардыгын алгандан кийин аларды айдап кетмей болгондо козулар туш-тушка качып жөнөшөт. Оюндун аягында кармалган козу болуп олтурган балдар кыймылга келип, эмоционалдык абалга туш болушат.

Оюндун шарты боюнча карышкыр эң артындагы козуну гана алууга уруксат. Ал улам айланып чуркап, акыркы козуну ала берет. Алынган козулар өзүнчө бөлүнүп турушат. Эгерде карышкыр козуну көпкө чейин ала албаса, анда башка карышкыр дайындалат. Карышкыр менен сакчыны ар бир оюндан кийин алмаштырса болот. Эгерде козулардын тизмеги чачырап кетсе, анда кайра тизилгиче оюн токтоп турат.

Правила игры. Нельзя отходить от своей лунки. Действовать клюшкой необходимо не сходя с места. При падании в центральную лунку следует обязательно менять домик

ВОЛК В ОТАРЕ

Играющие стоят друг за другом: держась за локти, они образуют длинную цепочку. Это козлята. Впереди стоит вожак (сакчы). Среди играющих выбирают волка (карышкыр). Игра начинается так: волк тихонько пробирается, хитрит, делая обманные движения, показывая свои повадки, и незаметно приближается к отаре козлят.

Вожак следит за волком: с какой стороны приближается волк, в ту же сторону стремится и вожак, стараясь преградить ему путь. Волк мечется: бежит вперед-назад. Наконец вырывается и, попадая в отару, ловит козленка. Когда большинство или все козлята пойманы, волк подходит к пойманным козлятам и пытается угнать их. Козлята не поддаются волку и убегают от него врассыпную. Такой конец игры дает сидящим (пойманным) детям эмоциональную и физическую разрядку.

Правила игры. Волк имеет право ловить только последнего козленка. Пойманные козлята стоят в отведенном месте. Если волк долго не может поймать козленка, то выбирается другой волк. Волка и вожака можно менять после каждой ловли. Если цепь козлят рассыпается, то надо дать время, чтобы они построились.

ТӨӨ МЕНЕН БОТО

Төө менен ботону дайындашып, калган оюнчулар кол кармашып, тегерек тартып турушат. Бото тегеректин ичинде болот, төө тегеректин сыртында ботосун издеп, жерди тепкилеп жинденет.

Төө тегеректин ичиндеги ботону көрүп: «Ботом, үйгө жүргүн!» – деп, өзү тегеректин ичине кирүүгө аракеттенет. Ботосу: «Барбайм!» – дейт. Эгерде төө ботосун кармап алса, анда экөөнү башка оюнчулар алмаштырат. Эгерде төө көпкө чейин ботосун кармай албай койсо, анда оюнчулар жинденген төөгө: «Чөк! Чөк!» дешет. Бирок төө ага көнбөй, жер тепкилеп, буркулдай берет. Анан балдар төө тынчтанып чөкмөйүн бардыгы: «Чөк! Чөк!» деп кыйкыра беришет. Балдар чөккөн төөнүн жанынан жүгүрүп өтүшөт, төө аларды кармоого аракеттенет. Биринчи кармалган оюнчу төө болот, экинчи кармалган бото болот. Ошентип оюн кайра башынан башталат.

Оюндун шарты: төө айлампанын ичинен оюнчулар олтура электе гана кирип-чыгууга уруксат болот. Тегеректеп турган балдар ботону коргошот.

ЖООЛУК ТАШТАМАЙ

Оюнга катышуучулар араларын бир-эки кадам аралыкта тегерек тартып олтурушат. Оюнду баштоочу тегеректин сыртында калат. Анын колунда эшилген жоолук болот. Тегерете олтургандардын

ВЕРБЛЮД И ВЕРБЛЮЖОНОК

Выбираются верблюд и верблюжонок, остальные игроки становятся в круг и берутся за руки. Верблюжонок стоит в кругу, а за кругом бродит старый верблюд. Он сердится, топает ногами, ищет своего верблюжонка.

Увидев в кругу маленького верблюжонка, верблюд говорит ему: «Верблюжонок, верблюжонок, иди скорей домой!», а сам стремится попасть в круг и поймать верблюжонка. Верблюжонок ему отвечает: «Не хочу!» Если верблюду удастся поймать верблюжонка, то выбирается другая пара. Если верблюд долго не может поймать верблюжонка, то дети говорят злому верблюду: «Чок, чок!» (Так успокаивают верблюда.) Но злой верблюд будто не слышит ничего: он фыркает, топает ногами. Дети хором повторяют: «Чок-чок! Чок!» - до тех пор, пока верблюд не успокоится, не присядет на корточки. Тогда все дети цепочкой пробегают мимо него, а он старается их поймать. Пойманный первым становится верблюдом, а пойманный вторым - верблюжонком. Игра повторяется сначала.

Правила игры. Входить и выходить из круга верблюд может только в том случае, если дети не успели присесть. Дети, стоящие в кругу, должны помогать верблюжонку.

КЛАДИ ПЛАТОК

Играющие рассаживаются по кругу на расстоянии одного или двух шагов друг от друга. Водящий остается за кругом. Он берет в руки платок, свернутый жгутиком. Обегая круг за спинами

арка жагынан айланып жүгүрүп баратып, жоолукту биринин артына билдирбей таштап коёт. Эгерде оюнчу аркасына жоолук таштаганын сезип калса, ал жоолукту алып, оюнду баштоочуну кууп жөнөйт. Берки болсо, бош орунга олтура калууга аракет жасайт. Эгерде олтурган оюнчу артында жоолук ташталганын сезбесе, анда оюнду баштоочу жоолукту алып, олтурган оюнчуну чабат.

Оюндун шарты: айлампа болуп олтурган оюнчулар артын карашпайт, башкаларга айгак болууга тыюу салынат. Оюнду баштоочуну кууп баратып, жоолукту бөлөк оюнчунун артына таштап коёт алат. Бардыгы бир тарапты айлана жүгүрүшөт.

ТЕРЕК

Адегенде оюнду баштоочу – терек шайланат. Ал айлампанын ортосуна турат. Оюнчулар тегерек тартып олтурушат. Оюн «Терек!» деп айткандан кийин башталат. Оюнчулар үн катышпай, шарттуу белгилери боюнча (баш ийкешип, баштарын буруп, көз кысышып же колдору менен жаңсап, ж.б.) макулдашып, орун алмашышат. Оюн баштоочу бош орунду ээлеп калууга аракеттенет. Оруну жок калган оюнчу баштоочу болот. Ошентип, оюн улана берет. Бир жолу да баштоочу болбогон бала утушка ээ болот.

Оюндун шарты: орун которуштурганда жанындагы кошуна менен алмашууга тыюу салынат, алмашуу бирден, экиден ж. б. аттап, орундарда жүргүзүлөт. Бир убакта бир нече жуптар алмашса болот. Аны оюнчулар өз ара макулдашып алышат.

сидящих, он незаметно подкладывает платок одному из них и продолжает бегать по кругу. Если играющий заметит у себя за спиной платок, он поднимает его и старается догнать водящего, а тот стремится занять свободное место. Если водящий добежит до платка раньше, чем его обнаружит сидящий, то он поднимает платок, и будет бить по спине сидящего.

Правила игры. Игроки, сидящие в кругу, не должны оглядываться и подсказывать друг другу. Догоняя ведущего, играющий может незаметно положить платок на спину другому игроку. Все бегут в одном направлении

ТОПОЛЬ

Выбирается водящий - это тополь. Он стоит в центре круга. Играющие, располагаясь по кругу, приседают. Игра начинается после произнесения слова «Тополь!» Находящиеся в кругу дети договариваются между собой условными знаками, действиями (кивком или поворотом головы, подмигиванием, взмахом руки и т. д.) и быстро меняются местами. Водящий в это время стремится занять освободившееся место. Оставшийся без места становится водящим. Игра продолжается. Выигрывает тот, кто ни разу не был водящим.

Правила игры. Меняться местами могут дети, находящиеся через одного, двух и т. д. игроков: игрокам-соседям это делать запрещено. Одновременно могут меняться местами несколько пар. Об этом играющие договариваются заранее.

АШКАБАК ЧАПМАЙ

Диаметри 1-1,5 м келген айлампача чийишет. Айлампачадан алты-сегиз кадамча аралыкка бийиктиги 1 метр келген казык кагышып, ага кургак нерседен жасалма ашкабак илип коюшат. Оюнчу чийимдин ичинде турат. Анын колуна 1 метр чамасындагы таяк берип, жоолук менен көзүн таңышат. Анан аны ордунан бир тегеретип коё беришет. Оюнчу ашкабакка жакын келип, аны таяк менен чабышы керек. Мелдешти так аткаргандарга байге берилет.

Оюндун шарты: бир ордунда туруп, ашкабакты жогорудан төмөн чабат. Кайталап чабуу оюндун макулдашылган шартына жараша болот. Карап турган жана мелдешке катышуучу балдар оюнчуга тоскоол болбоо үчүн арт жагында же оолак жерден карап турушат.

ЧАБАЛЕКЕЙ

Диаметри 1 метр болгон тегерек чийилет. Чүчүкулак кармашып, оюндун эки баштоочусун – чабалекей менен күзөтчү дайындалат. Чабалекей айлампанын ичине эки бутун алдына бүгүп олтурат. Күзөтчү чабалекейди колун тийгизгенге аракеттенгендерден коргойт. Ал чабалекейге кол салгандарды байкатпай кармайт. Кармалган оюнчу күзөтчү болот. Ал эми чабалекей эки-үч күзөтчүдөн кийин алмашат.

Оюндун шарты: чабалекейди чаппайт, колдорун акырын тийгизет. Бул тартипти сактабай, оюндун шартын бузгандар биринчи жолу күзөтчү болот, кайра дагы бузса оюндан чыгарылат. Эгер-

УДАРИТЬ ПО ТЫКВЕ

На земле чертят круг диаметром 1 - 1,5 м. В стороне, в шести - восьми шагах от круга, втыкают кол высотой не более 1 м. На него надевают сухую декоративную тыкву. Игрок встает в круг лицом к тыкве, в руки ему дают палку длиной до 1 м, глаза завязывают платком. Повернувшись на месте кругом, он должен угадать, где находится тыква, дойти до нее, остановиться, взмахнуть палкой и ударить ею по тыкве. Успешно выполнившего задание награждают призом.

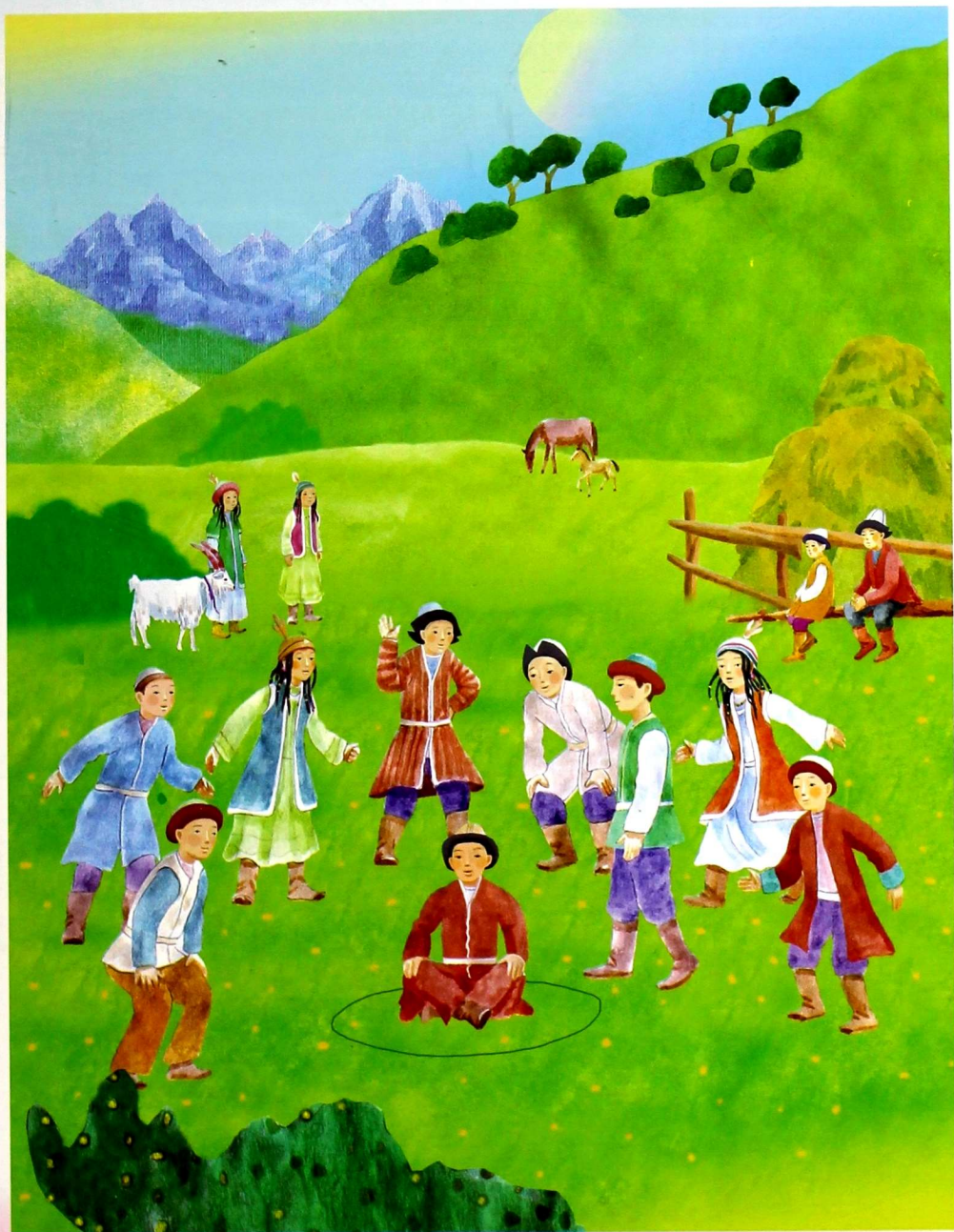
Правила игры. Ударять палкой по тыкве можно только сверху вниз и только стоя на месте. Повторять удар следует только в том случае, если это оговорено условиями игры. Наблюдающие дети, чтобы не мешать игроку, располагаются у него за спиной или сбоку, за кругом.

ЛАСТОЧКА

Обозначается круг диаметром 1 м. По жребию выбирают двух водящих - чабалекея (ласточку) и сторожа. Ласточка садится в центре круга, скрестив и поджав под себя ноги. Сторож ходит вокруг нее - оберегает от нападения остальных играющих, которые стараются коснуться ее руками.

Сторож должен осаливать ее или ловить нападающих. Если ему это удастся, то осаленный (пойманный) становится сторожем. Игрок-ласточка по договоренности меняется после, смены двух-трех сторожей.

Правила игры. Ласточки можно только легко касаться, но не ударять.

де күзөтчү эч кимди кармай албаса, анда анын суранычы боюнча башка оюнчу күзөтчү болуп дайындалат.

АК ТЕРЕК-КӨК ТЕРЕК

Оюнчулар эки топко бөлүнүп, 20 метрче аралыкта бирин бири карап, кол кармашып тизилип турушат. Команда-ларга ысым ыйгарылат.

Оюнду баштаган топ бардыгы жалпы хор менен экинчи топко кайрылат:

– Ак терек-көк терек,
Бизден сизге ким керек?

Берки топ өз ара макулдашып, алар да жалпы хор менен:

– Киченекей Керимбек,
Келсин бизге тезирээк! (Өздөрү каалаган оюнчуну аташат)

Чакырылган оюнчу жүгүрүп келип, кол кармашып тургандардын колун үзүп кетишке аракеттенет. Үзүп кетсе эки оюнчунун бирин өз тобуна алып кетет. Үзө албай калса, анда өзү ошерде калат.

Андан кийин командалар ролдору менен алмашып, оюн улана берет. Кайсы топ каршылаштарынын оюнчуларын көп алып кетсе, ошол тарап жеңген болот.

АК ЧӨЛМӨК

Оюндун катышуучулары эки топко бөлүнөт. Ар бир топко ысым ыйгарылат. Мисалы, «Чолпон», «Шумкар» ж.б.

Оюнчулар талаа тарапка аркасын салып турушат. Оюн баштоочу алардын алдында бет мандай турат. Ал бардыгына ак сөөктү же ак таякчаны көрсөтүп, анан

Нарушивший это условие в первый раз становится сторожем, во второй - выбывает из игры. Если сторожу долго не удастся никого осалить, его по желанию может заменить любой из играющих.

БЕЛЫЙ ТОПОЛЬ-ЗЕЛЁНЫЙ ТОПОЛЬ

Две команды выстраиваются друг против друга на расстоянии 20 метров в одну шеренгу, взявшись за руки. Командам даются игровые название.

Команда, которая начинает игру, хором задаёт своим соперникам вопрос: Белый тополь-зелёный тополь, Кого из нас желаете вы?

Другая команда, посоветовавшись, так же хором отвечает на их вопрос:

Пусть маленький Керимбек,
К нам прибудет поскорее!

Игрок, которого вызывает команда, разбегаётся и пытается разорвать цеп между любыми её двумя членами. Если это удаётся, он забирает одного игрока из команды соперников в свою. В случае не удачи – он остаётся в этой команде сам.

Затем команды меняются ролями и игра продолжается. Побеждает команда, которая увела больше игроков «противника».

БЕЛЫЙ ЧЕЛНОК

Участники разделяются на две команды. Каждой даётся игровые название, например, «Чолпон», «Шумкар» и т. д.

Игроки становятся спиной к полю, лицом к водящему. Он показывает всем белую очищенную кость или эста-

талаа тарапка катуу ыргытат. Сөөктүн жерге түшкөнүн уккан соң тескери карап турган оюнчулар талаага беттеп жүгүрүп, сөөктү издешет.

Команданын милдети – ак чөлмөктү таап, оюн баштоочуга алып келүү.

Ак чөлмөктү тапкан оюнчу өз тобуна ыйгарылган ысымды атап кыйкырат (бул ак чөлмөк табылды дегенди билдирет). Анан ал сөөктү кармап, мараны көздөй жүгүрөт. Каршылаштары анын колунан алып кетүүгө аракеттенишет. Эгерде сөөктү тартып алса, анда ал дагы өз командасына ыйгарылган ысымды кыйкырып айтып, мараны көздөй жүгүрөт. Өнөктөштөрү ак чөлмөктү бири бирине берип (ал кезде команданын ысмы аталбайт), каршылаштарын жолун торойт. Ак чөлмөктү кармаган гана оюнчу аны алууга акылуу.

Оюндун шарты: каршылаштарынын колунан, бутунан, кийиминен кармоого, сөөктү бири-бирине ыргытып берүүгө, сөөктү тапкан оюнчуну ортого алып, каршылаштарынан коргоого, түртүшүүгө уруксат жок.

Ак чөлмөктү оюн баштоочуга ким алып келсе, ошол тарап утушка ээ болот.

фетную палочку и сильно бросает её в сторону поля. Услышав падение кости, участники определяют примерно район падения и бегут искать кость.

Задача команд – найтти ак чёлмёк и доставить его водящему.

Нашедший громко выкрикивает название своей команды (это означает что кость найдена) и бежит к месту финиша. Соперники спешат отнять их ак чёлмёк. Игрок, сумевший завладеть костью, также выкрикивает название своей команды и только затем бежит к исходному месту. Партнеры могут передевать кость друг друга (выкрикивать название команды при этом не нужно), прикрывать нашего игрока. Отнимать кость разрешается только схватившись за неё.

Правила игры: запрещено хватать соперника за руки, ноги, одежду, перебрасывать кость друг другу; создавая круг, чтоб оградить партнёра, нашего кость, от противников; отталкивать нападающих и т.д.

Команда, доставшая ак чёлмёк водящему, побеждает.

938c 707

